

**T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**BİRİNCİ TBMM'DE DİYARBAKIR MİLLETVEKİLLERİ
VE MECLİS FAALİYETLERİ
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)**

HAZIRLAYAN

Müjde SONGAN

DANIŞMAN

Prof. Dr. Mustafa Nuri TÜRKMEN

BATMAN-2019

**T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**BİRİNCİ TBMM'DE DİYARBAKIR MİLLETVEKİLLERİ
VE MECLİS FAALİYETLERİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

HAZIRLAYAN

Müjde SONGAN

DANIŞMAN

Prof. Dr. Mustafa Nuri TÜRKMEN

BATMAN-2019

**T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Mustafa Nuri TÜRKMEN danışmanlığında, Müjde SONGAN tarafından hazırlanan **“Birinci TBMM’de Diyarbakır Milletvekilleri ve Meclis Faaliyetleri”** adlı tez çalışması 27/09/2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Tarih Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Mustafa Nuri TÜRKMEN

İmza:

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Tekin İDEM

İmza:

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Efe DURMUŞ

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir.

27/09/2019

Doc. Dr. Ferhat KORKMAZ
Enstitü Müdürü

TEZ BİLDİRİMİ

Bu tezdeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini ve tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını bildiririm.

DECLARATION PAGE

I hereby declare that all information in this document has been obtained and presented in accordance with academic rules and ethical conduct. I also declare that, as required by these rules and conduct, I have fully cited and referenced all material and results that are not original to this work.

İmza

Müjde SONGAN

.../.../2019

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın yanında savaşa girmiş ve Almanya'nın yenilmesiyle mağlup devletlerden sayılmıştır. Mondros Mütarekesi'nin özellikle 7. Maddesinde belirtilen İtilaf Devletleri güvenliklerini tehdit edecek bir durumun ortaya çıkması halinde istedikleri stratejik bir bölgeyi işgal edebileceklerdir. Mütarekenin diğer ağır maddelerinden yola çıkarak İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'nin yıkılışını öngörmekte, ulaştırma vasıtalarını kontrol etme ve el koyma hakkı ile Osmanlı Devleti'nin hayatına kastetmek yetkisine sahip olmaları Anadolu'yu işgale açık durumda bırakmıştır.

Bu kötü koşullar altında İstanbul'daki Osmanlı Hükümeti galip devletlere karşı tam bir teslimiyet politikası izlemiştir. Bu noktada yüksek öngörüsünün yanı sıra askeri ve siyasi tecrübelerinden yola çıkarak, Anadolu topraklarının İtilaf Devletleri tarafından savunmasız bırakılması sonucunda tümüyle işgal edileceğini anlayan ve Osmanlı hükümetinin bunlara göz yumduğunu, Osmanlı Devlet adamlarının büyük devletlerin boyunduruğu altında tepkisiz kaldığını gören Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs 1919 yılında Samsuna çıkmadan önce askeri yetkilerle donatılarak gönderilme çarelerini bulmuş, Kurtuluş Savaşı'nı başlatacağı ilk adımı Samsun'a çıkmakla başlatmış ve Cumhuriyete giden yolda gerekli önlemleri almıştır.

Mustafa Kemal Paşa bu uğurda öncelikle Amasya Tamimini yayınlamış ardından Temmuz ve Eylül 1919 tarihleri arasında Erzurum ve Sivas Kongreleriyle halkta milli bilinci uyandırarak kurtuluşa giden yolda halkı örgütlemiş ve mücadelenin amaçlarını bu kongrelerde anahatları ile belirlemiştir. Nitekim Ulusal sınırlar içinde vatanın bir bütün olduğu, geçici bir hükümetin kurulacağını, mandat ve himayenin kabul edilemez olduğunu ortaya koymuştur.

İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından işgal edilip Meclis-i Mebusanın dağıtılması ve mebusların tutuklanıp veya sürgün edilmeleri ile fiiliyatta son bulmaya başlayan Osmanlı Devleti tamamiyle bağımsızlığını kaybetmiş hale gelmiştir.

16 Mart 1920 yılında İstanbul işgal edilince Mustafa Kemal Paşa çeşitli önlemler alarak olağanüstü yetkiler taşıyan bir meclisin Ankara'da toplanması konusundaki karar ve bildiriye işgalden üç gün sonra yani 19 Mart 1920 tarihinde

yayınlanmıştır. Bu bildiride “Kurucu Meclis” deyimini ilk kez kullanılmış ve toplanacak meclisin ilk olarak rejimi değiştirme yetkisine sahip olması sağlanmıştır.

İtilaf Devletlerinin İstanbul mebusanını işgalleri ile devletin yasama, yargı ve yürütme fonksiyonlarını, dolayısıyla milli güçlerini işlemez hale getirmeleri karşısında devlet merkezinin korunmasını, milletin bağımsızlığını ve devletin kurtarılmasını sağlayacak önlemler alınmıştır. Bu önlemler uygulanmak üzere milletten teşkil edilecek ve olağanüstü yetkiler taşıyacak meclisin Ankara’da toplantıya çağırılması ve dağılmış olan Meclis-i Mebusan mebuslarından Ankara’ya gelebileceklerin de bu meclise katılmaları istenmiş, gerekli talimatlar çerçevesinde ülke genelinde her sancaktan 5 üyenin katılımıyla seçimlerin yapılması sağlanmıştır. 19 Mart 1920 tarihli beyannamenin 4.madde hükmü gereğince her sancaktan 5 üye seçilmelidir. Diyarbakırdan seçilen 5 üye ve aldıkları oy sayıları şu şekildedir; Hamdi Bey (103),Hacı Şükrü Bey (112) , Kadri Bey (131) , Kadri Ahmet Bey (95), Mustafa Bey (79).İngilizler tarafından Malta’ya sürgün edilen Son Osmanlı Mebusan Meclisi üyeleri Feyzi ve Zülfü Beylerinde ,Diyarbakır milletvekili olarak seçilmesiyle vekil sayısı 7 ye yükselmiştir.

İnceleme ve değerlendirmesini yaptığımız “*Birinci TBMM’de Diyarbakır Milletvekilleri ve Meclis Faaliyetleri*” adlı bu çalışmada yukarıda anahatları ile izah edilen ve vatanın bağımsızlığı yolunda yapılmış olan ilk seçimlerle kurulan Birinci TBMM’de Diyarbakır Sancağı’ndan katılan 7 milletvekilinin meclis faaliyetleri ve çeşitli konulardaki konuşmaları konu edinilmiştir.

Söz konusu milletvekillerinin gerek bölgesel gerek ulusal siyasete katkıları ve Türk demokrasisinin gelişmesine olan yararlı faaliyetlerinin araştırılması ve incelenmesi yine siyasi ve demokrasi tarihimizin bilinmesi ve iyi kavranması açısından önemlidir.

Hazırlamış olduğumuz bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Parlamento ve meclis kavramı tanıtılarak kısa bir giriş yapılmıştır. Ardından söz konusu milletvekillerin seçilmiş olduğu bölge olan Diyarbakır’ın kısa tarihi anlatılmıştır. İkinci bölümde çalışmanın konu bütünlüğü bakımından ön bilgi mahiyetinde Türk ve dünya tarihinde Parlamenter sistemin tarihsel gelişimi ile ilgili bilgi verilmiştir. Çalışmanın Üçüncü bölümünde ise milletvekillerin çalışmamızın da

özünü oluşturmakta olan meclis faaliyetleri ve yaptıkları konuşmaları ortaya konulmuş, özgeçmişleri, Meclise sunmuş oldukları teklifleri, çeşitli kanun teklif ve düzenlemelerindeki imzaları ve son olarak da kullanmış oldukları izinler ortaya konulmuştur. Çalışmamızın son bölümünde ise belirli değerlendirmeler çerçevesinde sonuç bölümü yer almaktadır.

Çalışmadaki maksadımız; Böyle bir çalışma ile Diyarbakır siyasal yaşamına katkıda bulunmak, daha sonra yapılacak çalışmalara örnek oluşturmak hedeflenmiştir. Tez süresi içerisinde desteklerini benden esirgemeyen aileme ve eşime teşekkür ederim. Çalışmam sırasında değerli görüşlerini, vaktini benden esirgemeyen Dr. Öğr. Üyesi Tekin İDEM ve tez danışman hocam Sn. Prof. Dr. Mustafa Nuri TÜRKMEN'e teşekkür ederim.

Müjde SONGAN
BATMAN-2019

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

BİRİNCİ TBMM'DE DİYARBAKIR MİLLETVEKİLLERİ VE MECLİS

FAALİYETLERİ

Müjde SONGAN

Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Mustafa Nuri TÜRKMEN

2019, 195 Sayfa

Bu çalışma ile 1920-1923 yılları arasındaki 1. Yasama dönemi içerisinde görev yapan Diyarbakır milletvekillerinin TBMM'deki siyasi faaliyetleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu araştırma ile bu dönemde görev yapmış olan Diyarbakır milletvekillerinin, biyografileri, meclis çatısı altında sunmuş oldukları takrir ve teklifleri ve diğer faaliyetleri ile bölgenin gelişimine, bölgedeki sorunlara çözüm üretilmesi noktasında, Türkiye siyasal yaşamına katkılarının belirlenmesi amaç edinilmiştir.

TBMM çatısı altında Diyarbakır milletvekilleri görevleri süresince sosyal, ekonomik, siyasi konularda çeşitli konuşmalar yapmış ve teklifler vermişlerdir. Bu tekliflerin savaştan yeni çıkmış olması sebebiyle genellikle savaş sırasında zarar gören bölgelerde bulunan şehirlerin imarı, yol yapımı, halka yiyecek ve ödenek sağlanması, asker teşkilatı düzenlemeleri, asker teşkilat bütçesi ve askeri kişilerin maaşları, hıyaneti-i vataniyeden yargılananlar, demiryollarının iyileştirilmesi, ülke genelinde ihtiyacı olan kurum ve bölgelere gerekli maddi ve sosyal imkanların sağlanması hususunda gerek ülke yararına olan konulardaki taleplerinin yanı sıra Diyarbakır bölgesinin temsilcileri olarak Diyarbakır ulaşımının iyileştirilmesi, Diyarbakır'da faaliyette bulunan İstiklal mahkemeleri ve daha birçok konuda öncelikle temsil ettikleri bölgenin sonra ulusal düzeyde halkın sesi ve elçisi olmaya çalıştıkları ve bu görevi vatana ve millete yararlı birer fert olarak icra ettikleri görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: *Parlamento, Diyarbakır, Milletvekili, TBMM.*

ABSTRACT

Master's Thesis

DIYARBAKIR DEPUTIES IN THE FIRST GRAND NATIONAL ASSEMBLY OF
TURKEY (T.B.M.M.) AND THEIR ACTIVITIES

Müjde SONGAN

THE GRADUATE SCHOOL OF NATURAL AND APPLIED SCIENCE OF
BATMAN UNIVERSITY

Advisor: Prof. Dr. Mustafa Nuri TÜRKMEN

2019, 195 Page

With this study, the political activities of the Diyarbakır deputies who served in the first legislative period between 1920-1923 in the Parliament were put forward. This research this period, who served with the Diyarbakır deputies, biographies, parliament memorandum to be submitted under the roof and offers the region's development and other activities, in producing solutions to the problem spots in the region, Turkey has acquired the purpose of determining the contribution to political life.

Under the roof of the Turkish Grand National Assembly, deputies of Diyarbakır made various speeches and made proposals on social, economic and political issues. Since these proposals have recently emerged from the war, the reconstruction of the cities generally located in the regions damaged during the war, the construction of roads, provision of food and allowances to the public, the organization of the military, the budget of the military organization and the salaries of the military persons, the prosecution of betrayal, the improvement of the railways In order to provide the necessary material and social facilities to the institutions and regions that are in need of matters for the benefit of the country, as well as improving the Diyarbakır transport as representatives of the Diyarbakır region, the Independence Courts operating in they work and perform this task as an individual useful to the country and the nation.

Keywords: *Parliament, Diyarbakır, Deputies, TBMM.*

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	iv
ÖZET.....	vii
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. DİYARBAKIR TARİHİ.....	3
1.1. Osmanlı Öncesi Diyarbakır'ın Kısa Tarihçesi	3
1.2. Osmanlı Dönemi Diyarbakır Tarihi	4
1.3. Osmanlı Dönemi Diyarbakır'ın İdari Yapısı.....	6

İKİNCİ BÖLÜM

1.TÜRKİYE VE DÜNYADA PARLAMENTER SİSTEMİN TARİHSEL GELİŞİMİ.....	11
1. Parlamenter Sistemin Tanımı	11
2. Meclis Kavramı.....	11
1.1. Dünya Tarihinde Parlamenter Sistemin Gelişimi	12
1.2. Türk Parlamentosu ve Tarihsel Arkaplan	15
1.2.1. I. ve II. Meşrutiyet	16
1.2.2. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı	21

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİYARBAKIR MİLLETVEKİLLERİ	29
3.1. Feyzi Bey (PİRİNÇÇİOĞLU)	30
3.1.1. Özgeçmişi	30
3.1.2. Feyzi Bey'in Mecliste Almış Olduğu Görevler ve Grup Üyelikleri.....	31
3.1.3. Meclis Çalışmaları	32
3.1.4. Takrir ve Teklifleri	32
3.1.4.1. Kendisinin Doğrudan Yaptığı Teklifler	32
3.1.4.2. Kanun Teklifleri Üzerine Verdiği Değişiklik Önerileri	36
3.1.5. Meclis Konuşmaları.....	38
3.1.6. Diğer Milletvekillerin Takrir ve Tekliflerindeki İmzası.....	67
3.1.7. İzin ve Diğer Hususlarda Feyzi Bey'e Dair Bulgular.....	67

3.2. Hacı Şükrü Bey (AYDINDAĞ)	68
3.2.1. Özgeçmiş	68
3.2.2. Hacı Şükrü Bey'in Mecliste Almış Olduğu Görevler ve Grup Üyelikleri	70
3.2.3. Meclis Çalışmaları	70
3.2.4. Takrir ve Teklifleri	70
3.2.4.1. Kendisinin Doğrudan Yaptığı Teklifler	70
3.2.4.3 Takrirler	81
3.2.4.3.1. Sual Takrirleri.....	84
3.2.5. Meclis Konuşmaları	87
3.2.6. Diğer Milletvekillerin Takrir ve Tekliflerindeki İmzası.....	98
3.2.7. Kullanılan İzinler	100
3.2.8. Diğer Bulgular	100
3.3. Kadri Ahmet Bey (Abdülkadir Kadri KÜRKÇÜ)	101
3.3.1. Özgeçmiş	101
3.3.2. Kadri Ahmet Bey'in Mecliste Almış Olduğu Görevler ve Grup Üyelikleri	102
3.3.3. Meclis Çalışmaları	102
3.3.4. Takrir ve Teklifleri	103
3.3.4.1. Kendisinin Doğrudan Yaptığı Teklifler	103
3.3.4.2. Kanun Teklifleri Üzerine Verdiği Değişiklik Önerileri.....	106
3.3.4.3. Takrirler	108
3.3.4.3.1. Sual Takrirleri.....	116
3.3.5. Meclis Konuşmaları	133
3.3.6. Diğer Milletvekillerinin Takrir ve Tekliflerindeki İmzası.....	144
3.3.7. Kullandığı İzinler	146
3.4. Kadri Bey (Mehmet Kadri ÜÇÖK)	148
3.4.1. Özgeçmiş	148
3.4.2. Meclis Çalışmaları	149
3.4.3. Takrir ve Teklifleri	149
3.4.3.1. Kanun Teklifleri Üzerine Verdiği Değişiklik Önerileri.....	149
3.4.3.2. Takrirler	150
3.4.3.2.1. Sual Takrirleri.....	150
3.4.4. Meclis Konuşmaları	151
3.4.5. Diğer Milletvekillerinin Takrir ve Tekliflerindeki İmzası.....	152
3.4.6. İzin VD. Hususlarda Hakkındaki Bulgular.....	152
3.5. Hamdi Efendi (Abdülhamit ÇİNTAN).....	153
3.5.1. Özgeçmişi	153
3.5.2. Hamdi Efendi'nin Mecliste Almış Olduğu Görevler ve Grup Üyelikleri	154
3.5.3. Meclis Çalışmaları	154
3.5.4. Takrir ve Teklifleri	154
3.5.4.1. Kanun Teklifleri Üzerine Verdiği Değişiklik Önerileri.....	154

3.5.5. Diğer Milletvekillerinin Takrir ve Tekliflerindeki İmzası.....	156
3.5.6. Kullandığı İzinler.....	158
3.5.7. Diğer Bulgular	158
3.6. Mustafa Akif Bey (TÜTENK)	160
3.6.1. Özgeçmişi	160
3.6.2. Mustafa Akif Bey'in Mecliste Almış Olduğu Görevler ve Grup Üyelikleri	161
3.6.3. Mustafa Akif Bey'in Meclis Çalışmaları.....	161
3.6.4. Takrir ve Teklifleri.....	161
3.6.4.1. Takrirler	161
3.6.5. Diğer Milletvekillerinin Takrir ve Tekliflerindeki İmzası.....	162
3.6.6. İzin VD. Hususlarda Hakkındaki Bulgular.....	163
3.7. Zülfü Bey (Mehmet Zülfü TİGREL)	163
3.7.1. Özgeçmişi	163
3.7.2. Zülfü Bey'in Mecliste Almış Olduğu Görevler ve Üyelikleri.....	164
3.7.3. Zülfü Bey'in Meclis Çalışmaları	164
3.7.4. Sual Takrirleri.....	165
3.7.5. Meclis Konuşmaları.....	168
3.7.6. Diğer Milletvekillerinin Takrir ve Tekliflerindeki İmzası.....	171
3.7.7. Kullandığı İzinler.....	171
3.7.8. Diğer Bulgular	171
SONUÇ.....	173
KAYNAKÇA	176
EKLER.....	181
Ek 1: I. Yasama Dönemi Diyarbakir Milletvekilleri Fotoğraf Albümü	182
Ek 2: Hacı Şükrü-Hamdi Efendi-Kadri Ahmet Bey-Kadri Bey-Mustafa Akif Bey Mazbataları.....	184
Ek 3: Feyzi Bey'in Seçim Mazbatası.....	186
Ek 4: Zülfü Bey'in Tercüme-i Hal Belgesi	188
Ek 5: Feyzi Bey ve Zülfü Beylerin Mazbatası.....	190
ÖZGEÇMİŞ.....	195

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.g.t.	: Adı Geçen Tez
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
D.	: Devre
MEBİA	: Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TDVİA	: Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
Yay.	: Yayınları
Z.C.	: Zabit Cerideleri

GİRİŞ

Tezimizin ana konusu; “I. TBMM’de 1920-1923 Yılları Diyarbakır Milletvekilleri ve Meclis Çalışmaları”dır. Tez çalışmamızın konu tespitine bakılacak olursa; parlamentonun ortaya çıkışı, dünyada ve türk parlamentosunun gelişimi ve ilerleyişi gibi sorulara cevap aranmaktadır. Türk parlamento sistemi öncesinde, Osmanlı Devleti’nde parlamentonun, meclisin oluşum aşamalarının da incelenmesi gerekmektedir. Bunlara bağlantılı olarak ilk karşımıza çıkan soru parlamento nedir? sorusuna cevap aramaya çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti’nin parlamenter sisteme geçişi ilk olarak III.Selim döneminde olan 1808 Sened-i İttifak ile başlamıştır.1876 Kanun-i Esasiyle, I. ve II. Meşrutiyetle de sistem devam etmiştir. Son Osmanlı Mebusan Meclisinin kapatılmasıyla da meclis faaliyetleri sekteye uğratılmıştır. İngilizlerin Mebusan Meclisini basmaları ve milletvekillerini tutuklayarak, sürgün etmeleri Osmanlı Devleti iradesini önemsemediklerini ortaya koymaktadır.

Mustafa Kemal Paşa’nın, TBMM’yi açmasıyla halk mecliste söz sahibi olmaya hak kazanmıştır. 23 Nisan 1920 yılında açılan meclisin faaliyetlerini, yapısını, işleyişini anlayabilmek için Türkiye Cumhuriyetinin nerelerden ve nasıl geldiğini bilmek gerekir. TBMM 1920-1923 yılları arasında yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’ne ve halkına ışık olmuş,yol gösterici olmuştur.Yeni kurulan meclis “Kurucu Meclis”özellği göstermiştir.Dolayısıyla yaptığımız bu tez çalışması ile 1920-1923 yılları arasındaki Diyarbakır milletvekillerinin hangi çalışmalarda bulundukları, ülke ve bölgesel faaliyetleri, ne tür meclis çalışmaları yürüttükleri açıklanmıştır.

Yapılan çalışmanın zaman sınırlandırılmasına bakılacak olursa I. Yasama Dönemi 1920-1923 yılları arasındaki süreci kapsadığını görülmektedir. Tezin mekan sınırlandırılmasında ise 10.12.1937 yılında Diyarbakır ismini alıp il olan Diyarbakır’ın Osmanlı öncesi, Osmanlı dönemi ve Cumhuriyet dönemindeki tarihi gelişimi ele alınmaktadır.

Tezin hazırlanma aşamasında TBMM Zabıt Cerideleri esas alınmıştır. Diyarbakır Milletvekillerine ait TBMM Arşivinde bulunan Tercüme-i Hal Belgeleri, Seçim Mazbataları çalışmamıza önemli derecede katkı sağlamıştır. Milletvekillerinin emeklilik dosyalarından yararlanmak istenilmişse de Sosyal Güvenlik Bakanlığı Emekli Sandığı Arşivi'ne yapılan başvuru, arşiv yönetmenliğince kabul edilmemiştir. Milletvekillerinin kanuni mirasçıları olunmadığından emeklilik dosyaları alınamamıştır.

Milletvekillerinin özgeçmişlerine dair bilgileri;“Türk Parlamento Tarihi” isimli kitap serisinin I-X dönemlerine aittir. Tezin milletvekillerine ve meclise ait diğer bir kaynak da şöyledir; pdf ortamdan dijitalle aktarılmış olan TBMM Zabıt Cerideleridir. Zabıt Ceridelerine bakılacak olursa 1920 yılı meclisinden günümüz meclisine kadar özenle kayıt altına alındığı bilinmektedir. TBMM Zabıt Cerideleri 1. Yasama Döneminde 29 cilt Açık oturum,4 cilt Gizli oturum toplam 33 cilt şeklindedir.

Çalışmada ayrıca Ahmet Demirel'in “Birinci Mecliste Muhalefet (ikinci Grup)”, Kemal Karpat'ın “Türk Demokrasi Tarihi”, Şerafettin Turan'ın “Türk Devrim Tarihi” , F. Çoker'in “Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem” adlı eserlerden yararlanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. DİYARBAKIR TARİHİ

1.1. Osmanlı Öncesi Diyarbakır'ın Kısa Tarihçesi

Tarih içinde pek çok isimle anılan Diyarbakır kaynaklarda genel itibarıyla Amid, Amad, Amidi, Amida, Kara Amid ve Diyarbekir olarak geçmektedir¹. Bölge olarak Diyarbakır, Karadeniz ve Akdeniz, Bitlis ve Van Gölü havzası üzerinden Azerbaycan ve İran'a ulaşan önemli yolların kavşağında bulunduğundan hemen hemen her dönemde mühim rol üstlenen bir merkez olmuştur².

El-Cezire ya da Yukarı Mezopotamya adı da verilen bu bölgenin merkezi ve en büyük şehri olan Diyarbakır'ın tarih öncesine giden bir geçmişi vardır. Şehrin ilk uygar ahalisinin Hurriler olduğu bilinmektedir³. Hurriler'in Mittaniler tarafından ortadan kaldırılması sonrasında bölgeye sırasıyla Asurlular, Urartular⁴, İskitler, Medler, Persler, Makedonyalılar, Selevkoslar, Partlar ve Romalılar hâkim olmuştur⁵.

Romalılardan sonra bölgede Bizans ve Sasanilerin hakimiyet mücadelesi sürerken şehir Bizans hakimiyetinde iken Hazreti Ömer döneminde Yermük Savaşı ile Suriye'nin fethi sırasında İslam ordularının eline geçmiştir. İyaz b. Ganm tarafından bölge İslam sahası haline getirilirken Diyarbakır Müslüman valiler tarafından yönetilmeye başlanmış⁶ ve ilk olarak merkezden atanan Sasa' Diyarbakır şehrinin ilk Müslüman valisi olmuştur⁷.

¹ Cuma Karan, *Diyâr-ı Bekr ve Müslümanlarca Fethi*, Ensar Yayınları, İstanbul ,2014 , s. 56.

² İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, TTK Yayınları, Ankara, 2014 , s.11.

³ Şevket Beysanoğlu, *"Kuruluşundan Günümüze Kadar Diyarbakır Tarihi"*, Diyarbakır: Müze Şehir, Şevket Beysanoğlu-M. Sabri Koz-Emin Nedret İşli, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul ,1999 , s. 41.

⁴ Armağan Çelik, *"Kültür Turizmi Çerçevesinde İnanç Turizmi Diyarbakır İli Örneği"*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Tezi, Ankara,Mart, 2008, s. 35.

⁵ İbrahim Sarı, *Şehrimiz Diyarbakır*, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları: 2, İstanbul, 1996, s.11.

⁶ Mehmet Azimli, *Diyarbakır ve Çevresinin Müslümanlaşma Süreci*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2010, s. 20.

⁷ Adil Tekin, *Diyarbakır*, Diyarbakır'ı Tanıtma ve Turizm Derneği Yayınları, No: 2, İstanbul ,1971, s. 12.

Emeviler zamanından sonra bölgeye Abbasiler, Şeyhoğulları, Hamdaniler, Büveyhoğulları, Mervaniler, Büyük Selçuklular egemen devlet olmuşlardır⁸. 1097-1142 yılları arasında Diyarbakır'a hâkim olan İnaloğulları, 1105 yılından itibaren Anadolu Selçuklu hakimiyeti altında hakimiyetlerini devam ettirmişlerdir⁹. İnaloğullarından sonra 1142-1183 yılları arasında Nisanoğulları şehre hâkim olmuşlarsa da 1183'ten itibaren 1232 yılına kadar şehir Artuklular egemenliğine girmiştir.

Artuklulardan sonra şehir Selahaddin Eyyubi'nin başında bulunduğu Eyyubi Devleti tarafından fethedilerek Eyyubilerin hakimiyeti altına girmiştir (1232-1240). Eyyubilerden sonra sırasıyla Anadolu Selçukluları (1240-1302), Mardin Artukluları (1302-1394), Timur Devleti (1394-1401) şehre egemen olmuştur. Şehir en son Osmanlı Devleti tarafından fethedilmeden önce Akkoyunluların 100 yılı aşkın egemenliğinde kalmıştır¹⁰.

1.2. Osmanlı Dönemi Diyarbakır Tarihi

Diyarbakır'da Osmanlı hâkimiyeti, baskıcı Safevi iktidarı karşısında bölgedeki Kürt emirliklerinin ve şehir eşrafının Osmanlı ile ittifakları sonrasında gerçekleşmiştir. Kürtlerin Osmanlı'ya bölgedeki desteği o kadar güçlüydü ki, Safevilerin bazıları, Yavuz Sultan Selim'in İran seferinin Kürt emirlerinin çağrısı üzerine gerçekleştiğine inanmaktaydılar. Bununla birlikte Yavuz Sultan Selim, Şah İsmail'e karşı kazandığı zaferden sonra Diyarbakır ve çevresini doğrudan Osmanlı hâkimiyetine almak hususunda aceleci olmamıştır.

Çaldıran Savaşı (1514) öncesinde Safevilerin bölgedeki yönetim merkezi olan Diyarbakır, bu savaşta Safevi valisi Ustaclu Muhammed Han'ın ölmesi üzerine, Safevi askerlerini şehirden çıkararak Osmanlı Devleti'ne tabi olduklarının ilan etti. Bunun üzerine şehir, Safevi valilerinden Karahan tarafından kuşatıldıysa da kaynaklardan anlaşıldığı üzere, şehir halkı bir yılı aşkın bir süre Osmanlı yardımı gelmeden eşraftan Ahmet Çelebi'nin liderliği, İdris-i Bitlisî'nin yönlendirmeleri ve

⁸ Şevket Beysanoğlu, a.g.m., s.41-77.

⁹ Yılmazçelik, a.g.e , s. 15.

¹⁰ Esma Bedirhanoglu, “*Diyarbakır Coğrafyası ve Tarihçesi*”, Diyarbakır Kültür Envanteri 1, Diyarbakır Valiliği İl Kültür ve Turizm Müze Müdürlüğü Yayınları, C.1 , Diyarbakır , s. 10.

yerel güçlerin desteğiyle Safevilere karşı direndi. Şehrin, Osmanlı taraftarı bir siyaset izlemesi ve Safevi kuşatmasına bir yılı aşkın süre dayanmasına rağmen, Dulkadiroğulları ile ilgilenen Yavuz Sultan Selim şehre yardım göndermemiştir. Diyarbakır halkının ve İdris-i Bidlisî'nin ısrarlı talepleri karşısında Yavuz Sultan Selim tarafından Diyarbakırlı Yiğid Ahmed bir miktar askerle şehre yardım için gönderildi.

Muhtemelen Safevi kuşatmasına karşı büyük bir direnç gösteren şehir halkının hem direniş gücünü sürekli kılmak hem de henüz askeri yardım yapamayacak Osmanlı Devleti'nin şehre sembolik de olsa desteğini göstermek üzere böyle bir isim tercih edilmişti. Hem Diyarbakır'a Yiğid Ahmed'in gönderilmiş olması hem de İran seferinin başından beri Yavuz Sultan Selim'e danışmanlık yapan ve bölgedeki yerel güçler ile irtibatını sağlayan İdris-i Bidlisî'nin en önemli özelliklerinden birinin Diyarbakır eşrafiyla aralarında “*uhuvvet ve sadakat-ı kadime olması*”, Osmanlı Devleti'nin şehri hakimiyetine almadan eşrafla irtibata geçtiğini ve eşrafi dikkate aldığını göstermektedir¹¹.

Safevîlerin on aydan beri kuşattığı Diyarbakır şehri yardımına 19 Receb 921/29 Ağustos 1515 günü gönderilen hükme göre Sivas (Rûm) Beylerbeyisi Şâdi Paşa'nın Amasya'dan çıkarak yürüdüğü, ayrıca Erzincan Beylerbeyisi Bıyıklı Mehmed Bey'in de o tarafa doğru gittiği haberi geldi. Elli bin nüfuslu Diyarbakır şehri Kara Han'a ve Safevî Ordusuna on ayı aşkın bir zamandır dayanıyordu. Sultan Selim tarafından, Sivas Beylerbeyisi Şâdi Paşanın beş sancak beyi ile Bıyıklı Mehmed Paşaya katılması emredilmişti. Bu arada İdris-i Bitlîsî de Doğu Anadolu'da bulunan birçok Kürt ümerasını Diyarbakırın imdadına koşmak üzere ayaklandırdı. Bunlar arasında Palu hâkimi Cemşit Bey ve Çemişgezek hâkimi de vardı. Hepsi Kiğı sancağında birleşerek, önce Çapakçur'u (Bingöl) Safevîlerin elinden kurtarıp Diyarbakır önlerine gelmişlerdi. Osmanlı Ordusu da şehir yakınında Kara Köprü mevkiine toplanmıştı. Şâdi Paşa da burada kendilerine katılmıştı. 10 Eylül 1515'de askerler ve o yöreden olan Türkmen asıllı Yiğit Ahmed idaresindeki gönüllüler, Urfa kapısından şehre girmişlerdir. 20 Eylül'de Bıyıklı Mehmed'in kuvvetleri de şehre girerek, şehir muhasaradan kurtarılmış ve Diyarbakır surları ve burçları üzerine zafer

¹¹ İbrahim Özcoşar, “Şehir ve Eşraf: Osmanlı Diyarbakır'ında Eşraf”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C.14 , S. 53, 2015 , s. 133.

bayrakları çekilmiştir¹². Nihayet şehir Eylül 1515'te şehir Osmanlı hâkimiyetine tam olarak girmiştir¹³.

1.3. Osmanlı Dönemi Diyarbakır'ın İdari Yapısı

Safeviler'e karşı yapılan savaş sonucunda Osmanlılar, Diyarbakır şehri merkez olmak üzere geniş bir eyalet teşkil etmişlerdir¹⁴. 4 Kasım 1515'te Bıyıklı Mehmet Paşa'nın tayini ile de Diyarbakır Beylerbeyliği de kurulmuştur¹⁵.

Bu tarihten başlayarak Osmanlı Devletinin sonuna kadar Diyarbakır şehri, Diyarbakır Eyaleti'nin merkezini teşkil etmiştir. Dolayısıyla XIX. yüzyılda da Diyarbakır, "Paşa Sancağı" yani "Merkez Sancak" durumunda olup, eyalet yönetiminde görevli bulunan yöneticiler, aynı zamanda sancak ve şehir yönetiminden de sorumluydu¹⁶.

Tablo 1: 16. yüzyıl Diyarbakır İdari Taksimatı¹⁷

1515	1520	1568-74
Vilayet-i Diyarbekir	Vilayet-i Diyarbekir	Vilayet- i Diyarbekir
1. Amid	1. Kemah	1. Amid
2. Kemah	2. Harput	2. Ruha
3. Harput	3. Kara Hamid	3. Harput
4. Ruha	4. Ruha	4. Ergani
5. Arabkir	5. Arabkir	5. Kabur

¹² Remzi Kılıç, "Diyarbakır ve Güneydoğu Anadolu'nun Osmanlı Devleti'ne Katılması", *1. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlı'ya Diyarbakır Sempozyumu*, Diyarbakır, 2004, s. 582.

¹³ Özcoşar, a.g.e, s. 133.

¹⁴ Mükrimin Halil Yinanç, "Diyarbakır", *MEBİA*, C.3, İstanbul, 1977, s. 623.

¹⁵ Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılar'da Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK Yayınları, Ankara, 1996, s. 7.

¹⁶ İbrahim Yılmazçelik, "Osmanlı Dönemi'nde Diyarbakır'da Yönetim ve Halk Münasebetleri", *Tarih ve Medeniyetler Tarihi Dergisi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, C.7, Ankara, 2012, s. 3382.

¹⁷ İkrâm Ertaş, *Hicri 1261/Miladi 1845 Tarihli Diyarbakır Merkez Kazası Gayrimüslim Nüfus Defteri Transkript ve Değerlendirilmesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Batman, 2017, s. 31-32.

6. Ergani	6. Ergani	6. Deyr-i Rahba
7. İspir	7. İspir	7. Siverek
8. Bayburd	8. Kiğı	8. Atak
9. Kiğı	9. Bayburd	9. Nusaybin
10. Çemişkezek	Cemaat-i Kürdan	10. Tercil
11. Hizo	10. Çemişkezek	11. Çermik
12. Atak	11. Hazo	12. Rakka
13. Palu	12. Atak	13. Sincar
14. Süleymaniyan	13. Palu	14. Hısnkeyf
15. Birecik	14. Süleymaniyan	15. Eğil
16. Eğil	15. Birecik	16. Çapakçur
17. Çermik	16. Eğil	17. Eski Musul
18. Hısn-ı Keyf	17. Çermik	18. Cammase
19. Cere	18. Hısn-ı Keyf	19. Siird
20. Çapakçur	19. Cereyir	20. Kabile-i Beni Rabi'a
21. Fusûl	20. Çapakçur	21. Ağcakale
22. Hilvan	21. Fusûl	22. Mihrani
23. Bidlis	22. Hilvan	23. Kulb
24. Sason	23. Bidlis	24. Cemaat-i Peysan ve Zilan
25. Cezire	24. Sason	25. Gence
26. Hizan	25. Cezire	26. Görgil
27. Siverek	26. Hizan	27. Hayzo
28. Berdinç	27. Siverek	28. Hancuk
29. Haytan	28. Berdinç	
30. Zeriki	29. Haytan	
31. Musul	30. Zeriki	
32. Çüngüş	31. Musul	
33. Poşadi	32. Çüngüş	
34. Haçuk	33. Poşadi	
35. Sincar	34. Haçuk	
36. Aşiret ve Ulus	35. Sincar	

37. Genç

36. Gence

17. yüzyılda Diyarbakır eyaletine bağlı sancakların isimleri yukarıdaki tabloda verilmiş olan isimlerle hemen hemen aynı olmakla beraber bunların sayıları çeşitli tarihlerde ve çeşitli sebeplerle artmış veya azalmıştır. 1609'da 24 olan sancak sayısı, 1626-1637 tarihinde 29, 1653'te ise 22'dir.

18. Yüzyılda Diyarbakır'ın kapsadığı sancak sayısına baktığımızda ise 1733'te 19, 1739'da 20 ve 1747'de 27 sancaktan oluştuğu, bazılarının yurtlucukluk, bazılarının da hükümet sancak olduğu anlaşılmaktadır. 19. yüzyıla gelindiğinde yüzyılın başlarında Diyarbakır eyaletinin 26 sancağı kapsadığı görülmektedir. Tanzimatla beraber başlayan yeni düzenlemelerle 1847 Kasım'ında Diyarbakır vilayetine bir vali atanmışken Takvim-i Vekayi'de de yayınlandığı üzere Diyarbakır eyaleti ile Van, Muş, Hakkâri sancakları ve ayrıca Cizre, Bohtan ve Mardin kazalarından oluşan Kürdistan Eyaleti adıyla yeni bir eyalet teşkil edilmiştir¹⁸.

Diyarbakır Beylerbeyliğinin idari taksimat bakımından bölgenin ilk dönemlerde, Safevi dönemi tesiriyle oldukça geniş bir sınıra sahip olduğu görülmektedir. Bütün Doğu Anadolu'nun bir arada toplandığı görülmekte ve 18. yüzyıla gelinceye kadar Osmanlı Devleti'nin en önemli eyaletleri arasında yer aldığı bilinmektedir.

Osmanlı ülke yönetiminde Müşirliklerin oluşturulmasına kadar geçen süre zarfında Diyarbakır eyaletinin idari teşkilatlanmasında, ülke yönetimine paralel olarak önemli bir değişiklik söz konusu değildir. Ancak 1836 yılında ülke yönetiminde yeni bir düzenlemeye gidilmiş ve ilk etapta 6 müşirlik kurulmuştur. 1836 yılında kurulan Sivas Müşirliği de bu altı müşirlikten bir tanesi olup, Diyarbakır eyaleti de bu müşirliğe bağlanmıştır. Nitekim Kasım sonları 1836 tarihli bir fermanla da Hafız Mehmed Paşa'ya Asakir-i Mansure Eyaleti-i Sivas Müşirliği unvanıyla Rakka ve Sivas Eyaletleri ve Divriği Sancağı ve Maden-i Hümayun Emaneti tevcih edildiği sırada Diyarbakır eyaletinin de bunlar arasında yer aldığı görülmektedir.

¹⁸ Ertaş, a.g.t., s. 32, 33.

Bu uygulama Diyarbakır Müşirliğinin kurulduğu Ekim 1838 tarihine kadar devam etmiştir. Diyarbakır müşirliği 1838 yılında kurulmasına rağmen, redif askeri teşkilatının 1836 yılında, Diyarbakır eyaletinde de teşkil edildiği görülmektedir. Ekim 1838'den itibaren Diyarbakır, Sivas Müşirliğinden ayrılmak üzere ayrı bir müşirlik halini almıştır. 1839 tarihinde Sadullah Paşa'nın Diyarbakır Müşirliğine tayin edilmesiyle Diyarbakır eyalet valileri Müşir unvanı taşımaya başlamıştır.

1842 yılından itibaren ise ülke yönetiminde “Eyalet-Sancak-Kaza” şeklinde yeni bir idari düzenlemeye gidilerek valiler sancak idaresinde ikinci plana düşüp sancak yönetiminde Kaymakam ve kaza yönetiminde kaza müdürleri ön plana çıkmıştır. 1845 yılında Tanzimat'a dahil edilen Diyarbakır yeniliklerle beraber Zaptiye teşkilatı ile iç güvenliğinin sağlanması hususunda Tanzimat yeniliklerine sahne olmuş bununla beraber 1849 yılından itibaren Eyalet ve Sancak Meclisleri de Diyarbakır yönetiminde rol almaya başlamıştır¹⁹.

İlk defa 1867'de kurulan Diyarbakır vilayeti, hudut teşkilatı bakımından, muhtelif değişikliklere uğradıktan sonra, bugün Diyarbakır havzasının büyük kısmını, şarkta Batman çayı vadisine kadar ihtiva etmek üzere, şarki Toroslar, Karacadağ ve Mardin tepeleri arasında uzanmakta, 14.875 km² arazi üzerinde Diyarbakır, Çermik, Eğil, Ergani (Osmaniye), Lice, Kulp, Silvan, Bismil ve Çınar adlı 9 kazaya ayrılmaktadır²⁰.

Cumhuriyet dönemine geçiş aşaması öncesinde, XIX. yüzyılda da Diyarbakır geçmiş dönemlerdeki kadar olmasa da merkez olma özelliğini korumuştur. Cumhuriyet sürecine henüz geçiş aşamasında Şeyh Said isyanıyla Diyarbakır 7 Mart 1925'de isyancılar tarafından kuşatılacak ve böylelikle bölgedeki yönetim anlayışında güvenlik mülahazaları öne çıkacaktır. Diyarbakır'da Şeyh Said İsyanı sürecini takip eden aşamada kamuca özel bir yönetim anlayışının uygulaması zorunluluk olarak görülecektir.

¹⁹ İbrahim Yılmazçelik, “XVIII. Yüzyıl ile XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır Eyaletinin İdari Yapısı ve İdari Teşkilatlanması”, *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.18, S.29, Ankara, 1996, s. 229, 230.

²⁰ Yinanç, a.g.m, s. 605.

Bu özel yönetim yaklaşımının sonucu olarak I. Umumi Müfettişliği 27 Mart 1927’de 164 numaralı kanunla kurulmuştur. Umum müfettişliğin yetki alanı ise aynı kanunla Diyarbakır (Diyarbakir)’ın idari merkezde olduğu, Elâzığ (El-Aziz), Urfa, Bitlis, Hakkâri, Siirt, Mardin ve Van vilayetleri olarak belirlenmiştir²¹.

²¹ Tahir Ögüt-Çiğdem Çadırcı, “Cumhuriyet Dönemine Geçiş Sürecinde Diyarbakır’da İktisadi-Mali ve Sosyal Yapı”, *Akademik Bakış Dergisi*, C.7, S. 13, Ankara ,2013, s. 142.

İKİNCİ BÖLÜM

1.TÜRKİYE VE DÜNYADA PARLAMENTER SİSTEMİN TARİHSEL GELİŞİMİ

1. Parlamenter Sistemin Tanımı

Parlamento terimi, kelime olarak Fransızcada konuşmak anlamına gelen “parler” fiilinden kaynaklanmış ve zamanla konuşulan yeri ifade etmek için kullanılmaya başlanmıştır²². Fransızcada Parlement, İngilizcede Parliament, İtalyancada Parlamento, İspanyolcada Parlamento veya Cortes, Almandada Parlament denir²³. Literatürde parlamentarizm, genellikle, kuvvetlerin “yumuşak ayrılığı”na veya iş birliğine dayanan hükümet sistemi olarak tanımlanır²⁴. Öte yandan Türkçe anlamıyla parlamento, başlıca görevi yasama, devlet bütçesini çıkarma, hükümeti denetleme olan ve üyeleri halkoyu ile belirli bir süre için seçilen meclis veya meclisler, yasama kurulu, yasama meclisi, yasama organı’dır²⁵.

2. Meclis Kavramı

Sözlükte, “oturmak” anlamındaki Arapça *cûlûs* mastarından türeyen meclis kelimesi “oturulan yer ve oturma zamanı, oturum, toplantı” manalarına gelmektedir²⁶. Başka bir tanımda ise; “Meclis” köken itibariyle oluşturulacak, toplanacak yer, bir konunun görüşülmesi için insanların bir araya gelip oturması olarak tanımlanmaktadır²⁷.

Terim olarak, Akdi oluşturan irade beyanlarını içeren görüşme ve müzakerelerin cereyan ettiği yer ve zaman²⁸ anlamında kullanılmaktadır. Daha özel bir kavram olarak ise devlet işlerinin görüşmek üzere milletvekillerinin toplanması sürecini anlatmak, bu süreç ve bu sürecin ilişkili olduğu yürütme erki arasındaki

²² M.Akif Özer, “Parlamentolar ve Denetim Fonksiyonları”, *Sayıştay Dergisi*, S .33 , Ankara ,1999, s.24.

²³ Yılmaz Altuğ, *Parlamento Hukuku*, Çağlayan Kitabevi Yay., İstanbul , 2003 , s.1.

²⁴ Mustafa Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, Siyasal Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003 , s.212

²⁵ Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1999 , s.13.

²⁶ Bilal Aybakan, “Meclis” *TDVİA* , C. XXVIII, Ankara , 2003 ,s. 239.

²⁷ Ayşe Ağrikli, *Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Komisyonlar*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya , 1999 , s. 4.

²⁸ Aybakan, a.g.e. , s. 239.

ilişki genel olarak kullanılan “Parlamento” (Fransızca “Kuşmak” kökünden, “konuşulan yer” anlamına gelir) kelimesiyle ifade edilmektedir²⁹.

1.1. Dünya Tarihinde Parlamenter Sistemin Gelişimi

Parlamenter sistem, ilk defa Britanya’da monark ile halkın temsilcilerinden oluşan parlamento arasındaki iktidar ilişkilerinin zaman içinde, ikincisi lehine gelişmesi ile ortaya çıkmış bir hükümet sistemi³⁰ olmakla birlikte gerek tarihi öncelik gerekse de içerik açısından farklı biçimlendiği İngiltere ile Fransa’da gelişim göstermiş bir hükümet sistemidir. Ancak sistemin ayırıcı özelliklerinin belirginleştiği ilk ülke İngiltere olduğundan, parlamenter sistem bu ülke ile anılmaktadır. Sistemin temel kurumlarının İngiltere monarşisinin geçirdiği evrim ile koşut olarak oluşturulması, parlamenter sistemin İngiltere tarihiyle özdeşleşmesi sonucunu doğurmuştur. Dolayısıyla parlamenter sistemin nüvesini, Normların Ada’yı 1066’daki istilasında aramak mümkündür. Bu tarihten sonra, 1215 Magna Carta Libertatum, 1295’deki Model Parlamento, Stuartlar Dönemi, 1688 İhtilali ve Hanovre Hanedanı’nın tahta çıkması ile sistemin kurumlarına ilişkin tarihi süreç işlemiş ve olgunlaşmıştır.

Magna Carta, parlamenter sistemin ve kurumlarının ortaya çıkışı bakımından başlangıç tarihi olarak kabul edilmiştir³¹. Normanlar İngiltere’ye, ilk önce kıtada ortaya çıkan bir siyasi sistemi (feodalizm) getirmişlerdir. Feodal sistem, lordlar ile tebaası (vassallar) arasında, lordların onlara toprak ve himaye sağlayacağı, buna karşılık vassalların da askeri hizmetleriyle lordlara destek vereceği, sözleşmeye dayalı bir mutabakat idi.

Feodalizm, merkezi otorite parçalandığında ve para ekonomisi yok olduğunda ortaya çıkar, zira o zaman, toprak ve savaşma yeteneği muazzam bir önem kazanır. Avrupa’da Roma İmparatorluğu’nun çöküşü, kralların, ancak kendileri için savaşacak, yeterli sayıda lorda ve şövalyeye sahip olurlarsa hayatta kalabilecekleri ve

²⁹ Ağrikli a.g.t. , s. 4.

³⁰ Şule, Özsoy, *Başkanlı Parlamenter Sistem, Cumhurbaşkanı’nın Halk Tarafından Seçildiği Parlamenter Hükümet Modeli ve Türkiye İçin Tavsiye Edilebilirliği*, On İki Levha Yayınları, İstanbul, 2009, s.9.

³¹ Bülent Yücel, *Parlamenter Hükümet Sisteminin Rasyonelleştirilmesi ve Türkiye Örneği*, Adalet Yayınevi, Ankara , 2009, s. 53.

zenginleşebilecekleri anlamına gelmişti. Lordlar ve şövalyeler birer birer toprak sahibi oldular. Burada güç iki yönlüydü: Kral soylulara muhtaçtı ve tersi de geçerliydi. Avrupa'nın çoğunda olduğu gibi, İngiliz tarihinin yüzyıllarına da, kralın kendi feodal kayıtlarını aşmayacağına ve mutlak bir monark haline gelmeyeceğine emin olma mücadelesi damgasını vurmuştur. Bu mücadele her ne kadar o dönemde buna katılanların böyle bir niyetleri olmasa da, bugünkü sınırlı, temsili yönetimin, demokrasinin ve sivil hakların temelini hazırlamıştır. 1215'te, Runnymede'de, baronların Kral John'u kabule mecbur bıraktıkları Büyük Ferman, öyle her şeyi etkileyen, ya da idealist bir şey değildir; özgürlük veya demokrasiden asla söz etmez. Baronlar ve üst düzey kilise mensupları, onlar sayesinde yörelerindeki egemenliklerini sürdürdükleri feodal adetlerin, hakların ve yasaların, kral tarafından ihlal edilmesine son vermek istiyorlardı.

Demokrasinin büyük belgelerinden biri olan Magna Carta, bu anlamda feodal ve tepkiseldi. Ancak, muhtevassından çok daha önemli olan şey, onun kralın yetkilerini sınırlamada ve onun hukukun sınırları içinde kalmasını temin etmedeki etkisiydi. Bu anlamda Magna Carta'nın, kralın keyfi yönetimi ile oluşabilecek haksız durumların önüne geçmek için krala kabul ettirilmesini zorunlu kıldığı söylenebilir. Nitekim kralın hukukun sınırları içinde kalmasını temin etme düşüncesi bu anlaşmanın yapılması sürecini beraberinde getirmiştir. Magna Carta, kralın soylularla bir denge içinde kalması, böylelikle, ülkelerin ya Fransa'da olduğu gibi mutlakiyete kaydığı, ya da Almanya'da olduğu gibi küçük prensliklere parçalandığı Kıta'nın iki hastalığı olan despotizm veya anarşiyi önlemek anlamına geliyordu. İngiliz ve ilaveten Amerikan demokrasileri, feodal hakları için ayağa kalkan, dik başlı İngiliz baronlarına çok şey borçludur.

Magna Carta'nın ilan edildiği yüzyılda İngiliz kralları, her bir kıyıdan (kabaca bir idari bölgeden) iki ila dört şövalyeyi ve kasabalardan yaklaşık aynı sayıda kasaba sakinini, bölgelerinin meselelerini kendilerine danışmak üzere, bugünkü başkent olan Londra'ya davet etmeye başladı. Bu krallar gizli demokrat değillerdi, ama vergileri yükseltmeye ve yerel iktidara sahip olanların desteğini elde etmeye ihtiyaç duyuyorlardı. İngiliz krallarının Fransız arazi kiracıları, kendilerinin Fransa'daki savaşlarda harp etmek zorunda olduklarını ifade ediyorlardı. Bunlar külfetliyidiler ve

onlara ödeme yapmak üzere devlet gelirlerini arttırmanın tek yolu, ileri gelenleri, en azından sembolik olarak devlet işlerine katılmaya davet etmektir. Krallar, onların on yedinci yüzyılda monarşiyi gölgeleyecek bir on üçüncü yüzyıl kurumu tesis etmekte olduklarını pek bilmiyorlardı. Parlamento kralın saray toplantısının bir uzantısı olarak başladı, fakat yüzyıllar içinde bizatihi bir hayat merkezi haline aldı. Şovalyeler ve kasaba sakinleri, alt meclis, yani **Avam Kamarası** adını verdiğimiz şeyi oluşturdular. Üst düzey kilise mensupları ile birlikte soylu sınıftan olanlar ise **Lordlar Kamarası**'nı meydana getirdiler. Zamanla Avam Kamarası'nın önde gelen bir üyesi olan Sözcüsü, krala karşı onun temsilcisi haline geldi. Meseleleri özgürce ele almak üzere, üyelerin tutuklanmasını önlemek için parlamenter ayrıcalıkları ortaya çıktı. O dönemde Parlamento, en azından bizim anladığımız şekilde “*temsili*” değildi. Sadece yerel olarak zengin ve güçlü birkaç erkeği temsil ediyordu. Ama zayıf temsilden (ki on dokuzuncu yüzyılda sağlanmıştı) daha önemlisi, parlamento, Magna Carta'nın önleyici mekanizmasını sürdürmüştür: İktidara nüfuz etmiş ve kralı çok fazla ileri gitmekten alıkoymuştur. Böylece Parlamento, demokrasiyi bilmeden, onun temellerinden birini hazırlamıştır³².

Tarihçilerin belirttiğine göre bu anlamda ilk parlamento, 1188 yılında İspanya'daki Leon Krallığı'nda ortaya çıkmıştır. Bu dönemde kral, önemli yönetim sorunlarını tartışabileceği kardinalleri, soyluları ve akıllı saydığı kişileri burada toplamıştır. Tartışmaların, konuşmaların yapıldığı bu yer zamanla hukuksal boyut kazanmış, kamu hukukunda yerini bularak, modern devletlerde yasama görevini yerine getiren iki meclisi belirtir olmuştur. İspanya'da başlayan bu süreç, yukarıda da anlattığımız gibi, kurumsal boyutta ana özelliklerini, demokrasinin beşiği kabul edilen İngiltere'de kazanmıştır. Burada parlamento tarihi bir olgunlaşmanın ürünü olarak gerçekleşmiştir. Bunun sonucunda kralın nüfuzu ve kuvveti ilk önce asiller meclisi, sonra da kasaba ve şehirlilerin temsilcileri tarafından sınırlandırılmış, ardından da bu meclis Avam ve Lordlar Kamarası halinde ikiye ayrılınca, kralın

³² Michael G. Roskin, *Çağdaş Devlet Sistemleri, Siyaset, Coğrafya, Kültür*, (Çev.Bahattin Seçilmişoğlu), Adres Yayınları, Ankara , 2009 , s.24-26.

yasama yetkisinin, ancak bu iki meclisin iş birliği ile kullanılabileceği esası bu şekilde kabul edilmiştir³³.

Böylece İngiltere’de ilk nüvesini Magna Carta ile soylular önderliğinde bulan Parlamento, 1884 yılında kadınlar dışında imtiyazsız herkesin, seçime katılma ve oy verme hakkının kanunlaşması, 1885’te de Parlamento’ya girebilmek için aranan mali şartların kaldırılması, nihayetinde İngiltere’nin eşit seçim bölgelerine ayrılması, 1918 yılında çıkarılan bir kanunla yirmi yaşını dolduran her erkeğe ve otuz yaşını dolduran her kadına genel seçimlerde oy kullanma hakkının tanınması gibi gelişmelerle beraber 20. yüzyılda halkın da katıldığı bir rejim halini almıştır.

1688 Devrimi’nden sonra kabinenin ortaya çıkması Parlamento’yu yürütmeyi denetleyen bir organ durumuna getirmiştir. Parlamento’nun bugünkü yapısı ve işleyişi ise Parlamento sisteminin yerleştiği 19. yüzyılda biçimlenmiştir. İzleyen dönemde Parlamento’nun asıl temsili ve yetkili kanadı olan Avam Kamarasının, Lordlar Kamarası karşısında daha büyük bir ağırlık kazandığı görülmektedir³⁴. 19.yüzyıl başlarında parlamenter hükümet sisteminin bütün unsurlarıyla ortaya çıktığını söylemek mümkündür; sorumsuz bir devlet başkanı, parlamento karşısında kolektif bir siyasi sorumluluğa sahip kabine, parlamento ile kabine arasında anlaşmazlık çıkması durumunda, tıkanıklığı çözmek için başvurulabilecek bir parlamentoyu fesih imkânı, bu tarih itibarıyla varlığından bahsedilebilecek müesseselerdir³⁵.

1.2. Türk Parlamentosu ve Tarihsel Arkaplan

Türkçede parlamentoya 1876 Anayasası’nda “Meclis-i Umumi”, 1923 sonrasında da Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) denilmiştir³⁶. Parlamenter sistem Osmanlı Devleti’nin 18. Yüzyıldan itibaren Avrupa’da meydana gelen toplumsal, siyasal, ekonomik değişime uyum sağlayabilmek amacıyla başlatmış

³³ M.Akif Özer, “Parlamentolar ve Denetim Fonksiyonları”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sayıştay Dergisi*, S. 33 , Ankara , 1999 , s. 132.

³⁴ Altuğ, s.10,19,20,21.

³⁵ Bülent Yavuz, *Parlamenter Hükümet Sistemi’nde ve 1982 Anayasası’nda Başbakan*, Asil Yayınevi, Ankara , 2008, s.10.

³⁶ Tunca Özgişi, *Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosu*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, S.153, Ankara , 2012 , s. 1.

olduğu modernleşme çabalarının neticesi ve birikimleri ile Türk siyasi hayatına 1876 ilk adımı ile girmiştir³⁷.

I. Meşrutiyet diye tarif edilen ilk adım esasında 1860'lı yıllardan itibaren Osmanlı aydınları tarafından tartışılmaya başlanan düşünce akımının bir sonucudur. Daha eskilere gidecek olursak 18. Yüzyılın son çeyreğinden itibaren birtakım Osmanlı devlet adamları Avrupa'da meşruti yönetime dair gelişmeleri yakından görerek Osmanlı Devleti'nin yeniden canlanması hususunda gerekli koşul olarak görmeye başlamışlardı. Hatta elde herhangi bir belge olmamakla beraber bazı tarihçiler Mustafa Reşit Paşa'nın II. Mahmut'a Meşrutiyet yönetimini övdüğünü bildirmektedir. Bu noktada Osmanlı devlet adamlarının Tanzimat'tan sonra meşruti hükümdarlık modelini benimsemeye başladıklarını söylemek mümkündür.

1.2.1. I. ve II. Meşrutiyet

Meşrutiyet düşüncesi 1860'lı yılların başlarında düşünsel çekirdeği oluşturan Tasvir-i Efkâr gazetesinin çevresinde gelişti. Bu gelişimde yeri ve etkisi büyük olan şair Şinasi Efendi aynı zamanda meşrutiyet düşüncesinin oluşumunda Yeni Osmanlılar hareketine de ilk hızı veren kişidir. Yeni Osmanlılar etrafında birleşen Türk aydınlarından Şinasi, Namık Kemal, Ali Suavi gibi aydınlar 1860'lı yılların ilk yarısında basın yoluyla ülkede belirli bir düşüncenin oluşumuna gayret etmişlerdir. Bu gayretlerin bir sonucu olarak 7 Haziran 1865'te bir piknik görüntüsünde önce "Yurtseverler Birliği" daha sonra "Yeni Osmanlılar Cemiyeti" adını alan cemiyet önce *Muhbir* daha sonra *Hürriyet* ve *İbret* gazeteleri ile ülke içerisinde meşruti düşüncenin tohumlarını atmış hatta Mithat Paşa'nın öncülüğünde gelişen cemiyetin aktif siyaseti sonucu Abdülaziz devrilerek 1876'da ilan edilen 1. Meşrutiyet'e ulaşılmıştır³⁸.

Jön Türkler olarak da bilinen Yeni Osmanlılar bireysel özgürlüklerin anayasal güvence altına alınması, çağdaş devlet statüsünün kazanılması ve azınlıkların yönetime katılmasının sağlanması ile Osmanlı Devleti'nin parçalanmasının önüne

³⁷ Tekin İdem, *Adana (Seyhan) Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri (1920-1960)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü , Şanlıurfa , 2015 , s. 1.

³⁸ Tefik Çavdar, *İttihat ve Terakki*, İletişim Yay., İstanbul , 1991 , s. 10-14.

geçilebileceğini savunmaktaydı. Abdülaziz'in tahttan indirilerek 30 Mayıs 1876 tarihinde V. Murat'ın tahta çıkarılması ve sonrasında V. Murat'ın hastalanması sonucu 31 Ağustos 1876'da toplanan Vekiller Heyeti Sultan Murat'ı tahttan indirerek yerine şehzade Abdülhamit'i çıkardı. Mithat Paşa, tahta geçmeden önce Abdülhamid ile görüşüp pazarlık etmiş ve meşrutiyeti ilan edeceğine dair kesin teminat almıştı. Akabinde 23 Aralık 1876 tarihinde Osmanlı Devleti'nin ilk anayasası olan Kanun-ı Esasi ilan edilerek Osmanlı Devleti'nde 1. Meşrutiyet Dönemi başlamıştır. 119 maddeden oluşan anayasanın ilk beş maddesi padişahın haklarını düzenleyen maddelerdir. Buna göre padişah dokunulmazdı, bakanların atanması, görevden alınması, savaş ve barış ilanı, parlamentoyu toplamak veya dağıtmak ve temsilci seçimi hazırlıkları gibi konular padişahın tabii haklarındandı. Bununla beraber Meclis-i Mebusan ve Heyet-i Ayan'dan oluşan bir Meclis-i Umumi de teşkil edilmişti³⁹.

Şunu hemen belirtmek gerekir ki Meşrutiyet'in ilan ediliş sebeplerinden biri de Avrupa müdahalesinin önüne geçmek yani 23 Aralık 1876'da İstanbul'da düzenlenen uluslararası Tersane Konferansı boşa çıkarılarak Osmanlı'nın meşrutiyet ile kendi yönetimini üstlendiğini ortaya koymak olmuştur. Bu hareket Rusya ile 93 Harbi'ne neden olduysa da 20 Mart 1877'de ilk Meclis toplandı ve Kanun-ı Esasi'ye göre Meclis iki dereceli seçimle Mebusan Meclisi ve üyeleri Padişah tarafından atanan Ayan Meclisi olarak iki kısımdan oluşmaktaydı⁴⁰.

Ortada henüz bir seçim kanunu olmadığından Meclis-i Mebusan seçimlerinin ne şekilde yapılacağı konusunda karışıklık olduğundan Mithat Paşa seçimlerin usulü konusunda 28 Ekim 1876 tarihinde "Talimat-ı Muvakkate" adıyla bir seçim talimatı hazırlamış ve bunu Vükela Meclisi ile Padişaha onaylatmıştır. Ülkemizin ilk seçim özelliğini taşıyan ve "Talimat-ı Muvakkate"de belirlenmiş 7 maddeye göre yapılmış seçimler Taşra ve İstanbul olarak ikiye ayrılmıştır. İstanbul ve çevresi için ayrı bir seçim talimatı yayınlanmıştır. İstanbul için 5 Müslüman 5 gayrimüslim olmak üzere 10 mebus seçilecekti⁴¹.

³⁹ Kerem Ozan Girgin, *Türkiye Seçim Tarihi*, Sokak Kitapları Yayınları, İstanbul, 2013, s. 46-48.

⁴⁰ Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi I*, Yenigün Haber Ajansı Yayınları, İstanbul, 1997, s. 49.

⁴¹ Girgin, a.g.e., s. 48,49.

Yeni anayasa ve onun kurduğu Mebusan Meclisi üyelerinin çoğunluğu taşra ve vilayet meclislerince seçilmiş üyelere, yani yerli eşraf-yeni orta sınıftan oluşmuştur. Bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti'nin ve Türkiye'nin demokrasi mücadelesinin artık bu anayasa ve halkın seçtiği meclis etrafında oluşacağı mukadderdi. Böylece 1876 Anayasası'nın getirdiği kavramla "halkına sorumlu" I. Meşrutiyet idaresi, ithal edilmiş bir meta olmaktan çıkarak yavaş yavaş toplum kültürünün parçası haline gelmiştir⁴².

Ancak Kabul ve ilan edilen Anayasa birçok yönüyle gerçek bir meşruti düzenden uzaktı. Padişaha tanınan yetkiler meşrutiyetin süresiz askıya alınmasına kadar uzanmakta, millet temsilcilerinden müteşekkil meclis-i mebusanın yetkileri oldukça dar bir çerçeveyi kapsamakta, vükelanın atanması ve azledilmesi, rütbe ve memuriyet dağıtımı, şer'i hüküm ve kanunların icrası, meclisin feshi gibi yetkiler padişahın yetki ve sorumluluğunda kalmakta, bu sebeple bütün bunlar kabineyi parlamentoya karşı değil padişaha karşı sorumlu tutmaktaydı⁴³.

Öte yandan Kanun-ı Esasî genel olarak incelendiğinde, yetkilerin ağırlıklı olarak Padişaha verildiği görülmektedir. Yasama organı üzerinde tamamen Padişah otoritesi hakimdir. Kanun-ı Esasî'de, Meclis-i Mebusan'ın en temel hakkı olarak görülebilecek, kanun teklifi dahi Vükelâya verilmişken Meclisten esirgenmiştir. Meclis-i Mebusan ancak, kendi alanlarıyla ilgili konularla yasa teklifinde bulunabiliyordu. Ayrıca, yeni kanun veya kanun değişikliği yapılması gerektiği zaman Padişah'tan izin alınmalıydı⁴⁴.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşını gerekçe gösteren Sultan II. Abdülhamit tarafından Haziran 1878'de Meclis-i Mebusan'ın çalışmalarına ara verildi. Ocak 1878'de meclisi yeniden toplamakla birlikte, kendisine yöneltilen eleştiriler üzerine 13 Şubat 1878'de meclisi süresiz olarak kapattı⁴⁵. Toplantılara son verilerek;

⁴² Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yay., İstanbul, 2010, s. 44.

⁴³ Mehmet Kaan Çalen, "1909 Kanun-ı Esasi Tadilatı", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 4, İstanbul, 2012, s. 130-131.

⁴⁴ Ahmet Ali Gazel, "Birinci Meşrutiyet Parlamentosunda Parlamenter Denetim: İstizah (Gensoru), Meclis Araştırması, Meclis Soruşturması, Genel Görüşme", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya, 2005, s.269-270.

⁴⁵ Müzehher Yamaç, İlk Anayasa (1876 Kanun-ı Esasisi), *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 3, S.5, İstanbul, 2014, s.65.

mebuslar vapura bindirilip memleketlerine gönderilmiş, geçici olarak tatil edilen Meclis ise İkinci Meşrutiyetin ilanına kadar kapalı kalmıştır⁴⁶.

I. Meşrutiyet olarak anılan bu anayasal monarşik dönemde, tüm kurtuluşu sadece anayasadan bekleyen tüm çabalar gibi beklentileri de karşılamadı. Dışta ise; parlamentolu bir yönetimin devletin siyasi birliğini yeniden sağlayacağından endişe edilmekteydi. Gelişen Avrupa ekonomik yapısının gerisinde kalarak, dış müdahalelerle mücadele etmede zorlanan Osmanlı Devleti diğer yandan içeride ayaklanmalarla uğraşmak durumunda kaldı. İç çatışmalar ve savaşların ekonomiyi olumsuz etkilemesi sıkıntılara sebep oluyordu. Bu koşullar altında uygulamaya konulan Kanun-i Esasi beklenen sonucu vermedi. Fakat en önemli yönü ilk kez Osmanlı Devleti'nde insanların, devlete karşı ileri sürebileceği hakları bulunuyordu. Bu ilk anayasa denemesi fiilen başarısızlık ile sonuçlanmış olmakla birlikte, mutlak monarşiden çıkmıştır. Kanun-i Esasi parlamentoya dayalı bir hukuk devleti olmanın ilk denemesi olarak, günümüze kadar devam eden anayasal gelişmeler ve demokratikleşme çabalarına ilham kaynağı olmuştur⁴⁷.

II. Abdülhamit'in gittikçe koyulaşan baskı yönetimi ve devletin giderek parçalanması, Kırım Savaşı'ndan sonra daha da bozulan ekonomik ve mali durum devleti gittikçe zor durumda bırakmaktaydı. Osmanlı aydınları böylesi bir duruma önlem alma gayreti ile mutlakiyetçi yönetime son vererek 1876 Anayasası'nı tekrar yürürlüğe sokmak, ekonomik ve mali sıkıntıları gidermek, kötü gidişata ve artan baskılı yönetime engel olmak amacıyla gizli dernekler kurmaya başlamışlardır. Bu derneklerin içinde en aktif, en önemli ve en etkili olan İttihat ve Terraki Cemiyeti idi⁴⁸. İttihat ve Terakki Cemiyeti temelde yeniden meşrutiyete kavuşmak savaşımının öncüsü olmuştur⁴⁹.

İttihat Terakki Cemiyeti Sultanselim civarında Çukurbostan denilen yerde verilen son kararla Askeri Tıbbiye öğrencileri olan İbrahim Temo, Harputlu Abdullah Cevdet, Kafkasyalı Mehmet Reşit, Bakülü Hüseyinzade Ali ve Diyarbekirli İshak Sükuti tarafından 1892 tarihinde kurulmuştur. Cemiyet, memleketin maruz

⁴⁶ Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jöntürkler*, Tan Matbaası Yay., İstanbul , 1945 , s. 12.

⁴⁷ Yamaç, a.g.m., s. 66.

⁴⁸ Oral Sander, *Siyasi Tarih (İlkçağlardan 1918'e)*, İmge Kitabevi Yay., Ankara , 2006 , s. 316-317.

⁴⁹ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi I*, Bilgi Yayınevi Yay., Ankara , 1991 , s. 76.

kaldığı felaketlerin nedenini hükümetin idare sisteminde ve milletin kaderinin bir şahsın keyif ve hevesine tabi tutulmasında buluyor; Meşrutiyet'in uygulanmasını sağlamak ve bu düşünceye, o günün ihtiyaç ve düşüncesine uygun olarak “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Nizamnamesi” başlıklı bir nizamname ile kurulmuştur⁵⁰.

İttihat ve Terraki Cemiyeti üyeleri 1905 yılından itibaren özellikle Trakya'da bulunan ordular içinde sayısı artmıştır. Temelde ulusalcı bir nitelikte olan İttihat ve Terraki 1908 Haziran'ında İngiliz ve Rus monarklarının Reval'de Boğazlar, İstanbul ve Makedonya'nın geleceği konusundaki görüşmeleri ile harekete geçmiştir. İttihatçılara göre parçalanma tehlikesinin artması karşısında, Osmanlı Devleti'nin başında parlamenter, yani seçim yoluyla iktidara gelecek güçlü ve sağlam bir hükümetin bulunması son derece önem kazanmıştı. Bu düşüncelerle hareket eden Trakya ordularının artan baskısı karşısında II. Abdülhamit 23 Temmuz 1908'de anayasayı yeniden yürürlüğe koyarak II. Meşrutiyet Dönemini açmıştır⁵¹.

1908 yılı Temmuz'unda İstanbul'da Kanun-ı Esasi'nin tekrar yürürlüğe girdiği hakkında Padişah iradesi ilan olundu. Kanun İstanbul'da 24 Temmuz Tarihli irade ile resmîyete konmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti merkezleri İstanbul başta olmak üzere bütün memlekette cemiyet şubeleri kuruyor ve idareye hâkim oluyordu. Genç subaylar öncülük ederek devletin bütün memurlarını cemiyete sokuyorlardı. Kanun-ı Esasi ile beraber hükümdar yeni bir hükümet kurmuştu. Meşrutiyetin tekrar ilan edilmesinde II. Meşrutiyet ilanı gününde ihtilalin en önde simaları Enver Bey ve Niyazi Beylerdi. İttihat ve Terakki adına dağa çıkıp Padişaha karşı isyan durumu ortaya çıkmış ve nihayet meşrutiyetin tekrar ilanı ile geri gelmişlerdi. Bununla beraber memleketin idaresi Selanik'teki İttihat ve Terakki umumi merkezinin eline geçmişti. Ancak hakikatte İttihat ve Terakki'nin mesul olarak kendi adamlarıyla iktidara tamamiyle el koyması uzun seneler almıştır⁵².

Meşruti yönetimlerin ilanlarıyla (özellikle de 1908 II. Meşrutiyet) halkın yönetimde söz sahibi olma meselesi olumlu yönde ilerlemişse de gelişen dünya sistematığı, özellikle Rusya, Fransa ve İngiltere'nin Doğu Politikası ve Doğu halkını

⁵⁰ Kuran, a.g.e., s. 56.

⁵¹ Sander, a.g.e., s. 316-317.

⁵² İsmet İnönü, *Genç Subaylık Yıllarım (1884-1918)*, Hazırlayan: Sabahattin Selek, Yenigün Haber Ajansı Yayınları, İstanbul, 1997, s. 53-55.

kışkırtmaları meşruti düzenin de yerleşmesini engelledi. Nitekim Osmanlı’da bu dönemde Batı’nın kışkırtmacı yaklaşımlarına karşılık bazı fikir akımları gelişti. (Jön Türkler, Genç Osmanlılar, İttihat ve Terakki, Osmanlıcılık, Türkçülük vs). Bu da parlamenter sisteme geçiş aşamasının temellerini oluşturdu. Basın ve yayın organları aracılığıyla padişahın mutlak yetkisi açık açık eleştirilmeye başlandı. II. Abdulhamit’in tahttan indirilmesi ve Millî Mücadele dönemine kadar geçen süreçte eski ve yeni fikir akımlarının çarpışması devam etti⁵³.

1.2.2. Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Açılışı

1908, 1912, 1914 yıllarında seçimler yapıldı. 1914 yılındaki seçimler hariç diğerleri birden fazla parti arasında yapıldı ve hiçbiri de iktidarın el değiştirmesiyle sonuçlanmadı. Yeni seçimler 1919 yılında işgal güçlerinin gözetiminde gerçekleşti ve Ocak 1920’de son Osmanlı Mebusan Meclisi, Osmanlı Devleti’ndeki altıncı ve sonuncu genel seçimlerle seçilerek İstanbul’da bir araya geldi⁵⁴.

1920 yılı başlarında İstanbul’da toplanmış olan Meclis-i Mebusan İstanbul’un İtilaf Devletlerince işgal edilmesi üzerine (16 Mart 1920) 18 Mart toplantılarının tehirine karar verdi. Bu karar üzerine “Heyet-i Temsiliye” namıyla Mustafa Kemal 19 Mart 1920 tarihli “İntihap” hakkındaki bildirisini yayınlamıştır. Kolordu Kumandanlıklarına, vilayetlere ve müstakil livalara hitap eden bu belge, Ankara’da olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin toplanacağını ilan etmekte, yeni bir genel seçimin yapılmasını istiyor ve İstanbul’daki Mebusan Meclis-i üyelerini de bu mecliste yer almaya çağırıyordu⁵⁵. 19 Mart Beyannamesi Atatürk’ün Nutuk adlı eserinde tam metni ile şöyledir;

Valiliklere, Bağımsız Sancaklara ve Kolordu Komutanlarına

İtilaf Devletleri tarafından devlet merkezinin bile resmen işgali, devletin yasama, yargı ve yürütmeden ibaret olan millî güçlerini işlemez duruma sokmuş ve

⁵³ Mustafa Küçük, “Birinci TBMM’nin Açılışı ve Anlamı”, *Türkler*, C.16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara , 2002 , s.15.

⁵⁴ Bernard Lewis, *Demokrasinin Türkiye Serüveni*, Yapı Kredi Yay., İstanbul , 2003, s. 13.

⁵⁵ Yavuz Aslan, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin Kuruluşu, Evreler, Yetki ve Sorumluluğu*, Yeni Türkiye Yay., Ankara , 2001, s. 16.

bu durum karşısında görev yapmaya imkân bulamadığını hükûmete resmen bildirerek Meclis-i Mebusan dağılmıştır. Şu hâlde, devlet merkezinin korunmasını, milletin bağımsızlığını ve devletin kurtarılmasını sağlayacak tedbirleri düşünmek ve uygulamak üzere, millet tarafından olağanüstü yetkiler taşıyan bir meclisin, Ankara'da toplantıya çağırılması ve dağılmış olan milletvekillerinden Ankara'ya gelebileceklerin de bu meclise katılmaları zarurî görülmüştür. Bu bakımdan aşağıda verilen beyanname gereğince seçimlerin yapılması, yüksek ve derin vatanseverlik anlayışından beklenir:

1-Memleket işlerini idare etmek ve denetlemek üzere, Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip bir meclis toplanacaktır.

2-Bu meclise üye olarak seçilecek kimseler, milletvekilleri ile ilgili yasa hükümlerine bağlıdırlar.

3-Seçimlerde sancaklar esas alınacaktır.

4-Her sancaktan beş üye seçilecektir.

5-Seçim her sancakta, o sancağın kendi ilçelerinden çağıracağı ikinci seçmenlerle, sancak merkezinden seçilecek ikinci seçmenlerden, sancak idare ve belediye meclisleriyle Müdafaa-i Hukuk yönetim kurullarından; illerde, il merkez kurullarıyla, il yönetim kurullarından, il merkezindeki belediye meclisinden il merkezi ile merkez ilçesi ve merkeze bağlı ilçelerin ikinci seçmenlerinden oluşturulmuş bir kurul tarafından aynı günde ve aynı oturumda yapılır.

6-Bu meclis üyeliğine, her parti, zümre ve dernek tarafından aday gösterilmesi mümkün olduğu gibi. Her ferdin de bu kutsal mücadeleye fiilen katılması için bağımsız olarak adaylığını istediği yerden koyma hakkı vardır.

7-Seçimlere her bölgenin en büyük sivil yöneticisi başkanlık edecek ve seçim güvenliğinden sorumlu olacaktır.

8-Seçim, gizli oyla ve salt çoğunluk esasına göre yapılacaktır; oylar, kurulun kendi içinden seçeceği iki kişi tarafından ve kurul önünde sayılacaktır.

9-Seçim sonunda. Bütün kurul üyelerinin imzalayacakları veya kendi mühürleri ile mühürleyecekleri üç nüsha tutanak düzenlenecek; bir tanesi yerinde alıkonularak, öteki iki nüshadan biri seçilen şahsa verilecek, diğeri Meclis'e gönderilecektir.

10-Üyelerin alacakları ödenek daha sonra Meclis'çe kararlaştırılacaktır. Ancak, geliş yollukları seçim kurullarının zarurî masraflar olarak uygun görecekları miktar üzerinden mahallî idarelerce karşılanacaktır.

11- Seçimler, en geç on beş gün içinde Ankara'da çoğunlukla toplanmayı sağlayacak şekilde tamamlanarak, üyeler hareket edecek ve sonuç üyelerin adlarıyla birlikte derhal bildirilecektir.

12- Telgrafın alındığı saat bildirilecektir.

Dağıtım: Kolordu komutanlarına, valiliklere ve bağımsız sancaklara tebliğ edilmiştir⁵⁶.

Öte yandan Birinci Türkiye Millet Meclisi'nin kuruluşuna Şark meselesinin bir neticesi olarak Osmanlı Devleti'nin Batılı devletlerce bölüşülmesinin ardından gerçekleşen hadiseler yol açmıştır. Milli bir meclis kurulmuş ve onun riyasetiyle Türk İstiklal Mücadelesi başlamıştır. 23 Temmuz 1919 tarihinde başlayan Erzurum Kongresi'nde, Esas Teşkilât Hukuku'nu da ilgilendiren ve Millî Mücadele'nin ruhunu ortaya koyan şu karar alınmıştır: “*Memleket işlerinde Kuvâ-yı Milliye'yi âmil ve millî irâdeyi hâkim kılmak esastır*”. Bu kongrenin ardından teşkil edilen Sivas Kongresi ile son Osmanlı Mebusân Meclisi'nin 28 Ocak 1920 tarihinde aldığı Misâk-ı Millî kararları, bu mücadelenin prensiplerini pekiştirerek umumileştirmiş ve millî iradeye dayanan hükûmet fikrinin temelini atmıştır⁵⁷.

Ali Rıza Paşa Hükümeti tarafından 9 Ekim 1919'da bir kararname ile Meclis-i Mebusan'ın yeniden açılacağı duyuruldu. Hükümet ayrıca Sivas Heyet-i Temsiliye ile Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin aksine olarak ilişkileri yumuşatma yolunu seçerek iki yönetimin temsilcileri 20 Ekim 1920'de Amasya'da karşılıklı bir görüşme yaptılar. Bu görüşme sonucunda İstanbul Hükümeti Temsil Heyeti'ni tanıdı ve Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın toplanması için seçimlerin bir an önce yapılmasını karara bağladı. Mustafa Kemal Paşa başından beri bir meclisin toplanmasını ancak toplanacak meclisin İstanbul'da değil, Anadolu'da toplanmasını istemekteydi. 1919 Kasımı'nda Sivas'ta yapılan Heyet-i Temsiliye toplantısında Meclis-i Mebusan'ın toplanması gerektiği görüşü ağır bastı. Seçimlerin ardında son Osmanlı Meclis-i

⁵⁶ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk (Söylev)*, Sadeleştiren: İsmet Zeki Eyuboğlu, Say Yay., İstanbul, 2010, s. 331-332.

⁵⁷ Küçük, a.g.m., s.15.

Mebusan'ı 12 Ocak 1920'de İstanbul'da toplandı. Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın yaptığı 3 aylık kısa ömrü içindeki en yararlı hareket Misak-ı Milli'yi kabul etmesidir. Ancak İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u işgaliyle beraber meclis-i çalışamaz hale gelmesi üzerine Mustafa Kemal Paşa kolordu kumandanları ve valiliklerle temasa geçerek Ankara'da bir kurucu meclisin toplanması yolunda harekete geçmiştir⁵⁸.

Mustafa Kemal Paşa “Temsil Heyeti Başkanı” sıfatıyla, 17 Mart 1920'de askeri ve mülki yetkilere bir genelge göndermiş ve Osmanlı anayasasının koruması altında bulunan devletin yasama, yürütme ve yargı güçlerinin ortadan kaldırıldığı, her milletin böylesi zamanlarda başvurduğu yöntemlere paralel olarak Kurucu Meclis kurulmasının zorunlu olduğunu bildirmişti⁵⁹.

Nihayet mühim bir karar olan 19 Mart 1920 tarihli İntihabat Tebliği'nin yayınlanması ise, yeni Türk devletinin kuruluşuna giden hukukî yolu açmıştır. Bu tebliğde, Ankara'da fevkalâde salâhiyetli bir meclisin toplanacağı ilân edilerek, yeni bir seçimin yapılacağı bildirilmiştir. Netice itibariyle bu tâmin, Türk milletinin yeni bir meclis kurma teşebbüsünün mühim bir âmili olarak Türk siyasî hayatındaki yerini almış ve halkta mevcut tereddütlerin zamanla giderilmesiyle birlikte tamamlanan seçimler sonucunda, “memlekette Kuvâ-yı Milliye Ruhu ve azmi” hâkim olmuştur.⁶⁰ Mustafa Kemal Paşa 21 Nisan 1920 Nisan'ın 23. cuma günü Millî mücadeleyi en çok uğraştıran Düzce, Hendek, Gerede gibi Bolu bölgesinden başlayıp Nallıhan, Beypazarı üzerinden Ankara'ya yaklaşacak gibi görünen gerici ayaklanmalara rağmen Meclis'in açılmasına karar vermiştir⁶¹.

Bu meclis, yeni Türkiye'nin ilk Millî Meclisi olması itibariyle “Birinci Meclis”; Türk İstiklâl Harbi'ni zaferle neticelendirerek yeni Türk devletinin temelini attığı için “Kurucu Meclis”; Türk milletinin millî ruhunu temsil ettiği için “Kuvâ-yı Milliye Meclisi” şeklinde tarif edilmiştir. Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) yapısını özetleyen iki mühim ve temel prensip mevcuttur. Bunlar, millî

⁵⁸ Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet*, İletişim Yay., İstanbul, 1994, s. 81,82.

⁵⁹ Tekin İdem, *Adana (Seyhan) Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri (1920-1960)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Şanlıurfa, 2015, s. 19.

⁶⁰ Küçük, s.16.

⁶¹ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk (Söylev)*, Say Yayınları, İstanbul, 2010, s. 337-338.

irâde ile millî hâkimiyet prensipleridir. Hâkimiyet hakkını, kayıtsız ve şartsız olarak Meclis'in irâdesine teslim eden Türk milleti, bu irâde ve hâkimiyetin millîlik vasfına sahip olmasını gözetmiştir⁶².

Türkiye Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920 Cuma günü saat 13.45'te açıldı. Mecliste toplam 337 milletvekili bulunması gerekirken ilk toplantıya 115 milletvekili katılabildi. TBMM kendini Türk Milleti'nin tek temsilcisi sayarak üzerinde oluşacak hiçbir kuvveti kabul etmemiştir. Dolayısıyla bu meclisin hükümet sistemi kurduğu söylenebilir⁶³. Bu meclis hükümeti, Meclis üyeleri arasından tek tek oylanmak suretiyle kuruldu. Böylece yeni bir millî karar organı daha ortaya çıkarılırken imparatorluktan millî devlete geçiş yönünde önemli bir adım atılmış oldu⁶⁴. Hükümeti temsil eden mebuslar nazır değil vekil olarak yetki kullanıyorlardı⁶⁵.

Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı hükümetlerinden tamamen farklı bir hükümet sistemi meydana getirmiştir. Çünkü Türk Milleti'nin İstiklal Mücadelesi normal bir parlamenter sistem kurmakla çözülemezdi. Meclis yasama ve yürütme yetkilerini elinde tutmalı ve milletin işleriyle bizzat uğraşmalı idi⁶⁶.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla, Türk Anayasa Hukuku bakımından önemli bir değişiklik vuku bulmuştur. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nde teşriî meclisin teşekkülü; bütün yetkileri elinde toplayan padişah'tan bu kanun yapma yetkisinin alınarak Meclis'e verilmesi yoluyla olmuştur. "Meşrutiyet Dönemi"nde, yasama yürütmeden doğmuştur. Bu gelişme, Batı örneğine de uygundur. 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kurulması ile gelişme tersine olmuştur. TBMM, yalnız yasama görevini yürüten bir meclis olarak kalmamış, millî hâkimiyet prensibini millet namına ve tek başına kullanan bir meclis olmuştur⁶⁷.

⁶² Küçük, s.16.

⁶³ İhsan Köse, "Atatürk'ün Ankara'ya Gelişi ve TBMM'nin Açılışı", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C.16, Ankara, 2002, s. 29.

⁶⁴ İhsan Güneş, "Türkiye Büyük Millet Meclisi", *TDVİA*, C.41, Ankara, 2012, s.594.

⁶⁵ Köse, s. 29.

⁶⁶ Yavuz Aslan, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C.16, Ankara, 2002, s. 38.

⁶⁷ Küçük, s. 18.

Siyaset ilmi bakımından, TBMM'deki Millî Hâkimiyet Sistemi, üç temel noktaya istinat etmektedir.

1.Millî Devlet: Millî hâkimiyet, ancak millî devletlerde söz konusu olabilir.

2.Halk İradesi: İrade halka dayanmalı ve ondan güç almalıdır.

3.Bağımsızlık: Bağımsızlık, her milletin kendi iradesi dışında hiçbir mükellefiyet ve irtibata girmeyişi demektir⁶⁸.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ni teşkil eden vekilleri bir dönem hariç olmak üzere doğrudan Meclis Genel Kurulu'nun seçmesi, millet iradesinin milletvekili eliyle doğrudan kullanılmasının en çarpıcı örneği olarak sadece Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görülmüştür⁶⁹. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Türk milletinin yüksek yöneticilik kabiliyetleri ile bağımsız yaşama iradesinin birleştiği yüce organdır. Aynı zamanda bu Meclis, demokrasimize ilk kez Millî Egemenlik gibi çok anlamlı bir kavramı kazandırarak tarihe geçmiştir⁷⁰.

Meclis hakimiyeti, padişah taraftarı olan milletvekillerine rağmen kurulmuştur. TBMM yürütme ve yasama yetkisini kendinde toplayarak millet hakimiyetini gerçekleştirmiştir. Meclis bu özelliği ile Cumhuriyet ilan edilmeden, Cumhuriyet olduğunu ispat etmiştir. Anayasanın kabulü ile Osmanlı Devleti kalmamıştır. Egemenlik de parlâmenter rejime geçmiştir. TBMM modern parlâmento özelliğinde olup, genel kuruldan ibaret değildir. Meclisin içinde başkanlık divanı, çeşitli komisyonlar, siyasi parti grupları, araştırma ve soruşturma birimlerinden ibarettir. Meclis içinde kendi sahalarında olgunlaşmış ve deneyimli milletvekilleri vardır. Bunların eli ile hem hükümet denetlenir hem de sağlıklı yönetim yapıldı⁷¹. Gerçekten de Türkiye Büyük Millet Meclisi yasama, yürütme ve yargı erklerini üzerinde toplayarak, Hıyânet-i Vataniyye Kanunu'nu çıkararak, İstiklâl mahkemelerini kurarak ve egemenliği kayıtsız şartsız millete veren anayasayı kabul ederek kendi üstünde hiçbir güç tanımadığını ortaya koydu⁷².

⁶⁸ Küçük, s. 22.

⁶⁹ Küçük, s. 29.

⁷⁰ Köse, s. 22.

⁷¹ Köse, s. 32.

⁷² Güneş, s. 595.

Meclis-i Mebusandan TBMM'nin açılışına değin geçen sürede Türk Parlamentosundaki Anayasal çalışmalara bakacak olursak; Modern anlamda olmasa da tarihimizde ilk parlâmento 1876 Kanun-î Esasi'ye dayanmakla birlikte, bu yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti içerisindeki farklı etnik grupların mutlak otoriteye karşı hak ve hürriyetlerle ilgili temayülleri bilinmektedir.⁷³ Yine de 1876 parlamentosu, ithaldi. Kaynağında halk egemenliği yoktu. Toplumsal gelişme de yeterli değildi.⁷⁴ Bu yüzden, 1908 hareketleriyle ülkede tekrar Kanun-i Esasi'nin işletilmesine girişilmiş, 1909 anayasa değişikliği ile de parlamenter bir sistemin ülkemizde yerleşmesi hedef alınmıştı.⁷⁵ TBMM açıldıktan sonra kabul edilen 1921 Teşkilât-ı Esâsiyesi'nde, 1876 Teşkilât-ı Esâsiyesi'nin ve sonraki tâdilerinin padişah ve halifeye verdiği kuvvetler reddedilmiş, reissiz bir Cumhuriyet kurulmuş ve Meclis tarafından kullanılmak üzere efkâr ve ifadelerden ibaret tek bir kuvvet ve salâhiyet tanımlanmıştır.⁷⁶ Bu süreçten sonra Türkiye'de meclis sisteminin diğer deyişle parlamento sisteminin oturturulması çabalarına ve tartışmalarına şahit olmaktayız.

Osmanlı Devleti'nin hukuki olarak sona ermesi ve Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasının ardından Türkiye Cumhuriyeti ilan edilmiş, yeni devletin yeni anayasasının şekillenmesi için 1924'te çalışmalara başlanmıştır. Bu çerçevede II. Meclisin, anayasa hazırlık çalışmaları sürerken çift meclis hakkında görüşler yeniden dile getirilmiştir. Bursa Milletvekili Refet Bey çift meclisi savunanların başında gelmektedir. Refet Bey dünyada genel olarak parlamentoların ikişer meclisten oluştuğunu, Avrupa'da parlamentosu tek bir meclisten oluşan devlet olarak Yugoslavya, Yunanistan ve Bulgaristan'ın sayılabileceğini belirterek, Avrupa'nın ve Amerika'nın siyasi tarihleri incelendiğinde çift meclis sisteminin, büyük devrimlerin veya büyük felaketlerin sonucunda doğduğunun görüleceğini ifade etmiş ve çift meclisli yapının yeni Türkiye için yararlı olacağını savunmuştur. Çift meclis sistemine geçilme isteği encümende çoğunluk sağlanamadığından tasarıya girememiştir. Genel kurulda yapılan görüşmeler sonucunda yapılan bu

⁷³ Köse, s. 22.

⁷⁴ Tahsin Fendoğlu, "1876 Anayasası veya Monarşik Modernleşme Dönemi", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları ,C.15, Ankara , 2002, s.739.

⁷⁵ Ayfer Özçelik, "1908 Meclis-i Mebusanı'nda Temel Haklar ve Hakimiyet-i Milliye ile İlgili Bazı Tartışmalar", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları , C.14, Ankara , 2002 , s. 751.

⁷⁶ Küçük, s. 25.

yöndeki önergeler de kabul görmemiş ve Türkiye'nin tek meclisli sistemle yönetilmesi kabul edilmiştir⁷⁷.

1950'li yıllar çift meclis sistemi üzerine yapılan tartışmaların yoğunlaştığı bir dönem olmuştur.⁷⁸ 1950–1960 döneminde muhalefete ve siyasal haklara getirilen kısıtlamalar, 1953 yılından başlayarak sürekli artış göstermiştir. Böylece çoğulcu parlamenter demokrasinin gelişimi engellenmiştir.⁷⁹

1924 Anayasası döneminde, biçimsel olarak parlamenter sistemin gerektirdiği bir yapılanmayı içerdiği halde, özünde güçleri parlamentoda toplanmıştır. Ancak bu dönemde pratikte, farklı nedenlerle parlamentodan çok yürütme öne çıkmıştır. Tek partili dönemde parlamentonun üstünlüğüne dayalı sistem, karizmatik liderler karşısında yürütmenin üstünlüğüne dönüşmüştür. Hükümetin parlamentoya bağlılığı yerine, parlamentonun hükümete ve lidere bağlılığı geçerli olmuştur. Siyasal kararların alınmasında yine belirleyici irade liderin iradesi olmuştur. 1924 Anayasası'nın 1950–1960 yıllarını kapsayan döneminde, parlamentodaki çoğunluğun iradesi "milli egemenlik" ile özdeş görülmüş, parlamentonun istediği her yasaı çıkarabileceği düşünülmüş, muhalefetin karşı görüşleri, milli iradeye karşı görüşler olarak algılanmıştır⁸⁰.

1961 Anayasasına bir tepki olarak geliştiği gözlenen 1982 Anayasası ise, 27 Mayıs Hareketi ile çoğulcu bir demokrasi anlayışının egemen olmasına bağlanan, gerçekte ise anayasada yer alan düzenlemeleri içine sindiremeyen demokrasi karşıtı iç ve dış güçlerin neden olduğu olumsuz siyasal ve toplumsal gelişmelerin sonucudur. Devlet otoritesini güçlendirme, yürütmeye daha fazla yetki verme ve yargıyı zayıflatma girişimleri ile oluşturulmuş 1982 Anayasası, yetki imkânları, 1961 Anayasasının getirdiği gerçek parlamenter düzenle çatışan iktidarların ürünüdür⁸¹.

⁷⁷ Özgişi, s. 29-30.

⁷⁸ Özgişi, s. 33.

⁷⁹ Özgişi, s. 34.

⁸⁰ Özgişi, s. 34-35.

⁸¹ Sezer Ayan, "Siyasi Yapılanma Sürecinde 1961 ve 1982 Anayasası", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 8 , S .2 , Sivas , 2007, s.1.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİYARBAKIR MİLLETVEKİLLERİ

Mondros sonrası ülkeyi terk eden İttihat ve Terakkici önderler yurt dışına kaçmıştır. Meclis-i Mebusanın dağıtılmasından sonra başa gelen Tevfik Paşa hükümeti de Hürriyetçilerin aşırı baskılarına dayanamayarak istifa etmiştir. Yerine 3 ayrı hükümet kuran Damat Ferit Paşa gelmişse de akıbeti diğer hükümetlerle bir olmuştur. 1 Ekim 1919'da Damat Ferit Paşa hükümeti de istifa etmiştir. Damat Ferit Paşa hükümetinden sonra daha başa ılımlı yapıya sahip olan Ali Rıza Paşa hükümeti gelmiştir. Değişen hükümetlerin yanı sıra Anadolu'da da ulusal bilinç uyanmaya başlamıştır. Amasya, Erzurum ve Sivas Kongreleri ulusal bilincin oluşumunda en önemli etkenlerdendir. Mustafa Kemal Atatürk'ün başkanlık ettiği bu kongreler ulusal bilinci uyandırmak için Heyet-i Temsiliye'yi kurmuştur. Heyet-i Temsiliye'yi yakından takip eden Ali Rıza Paşa hükümeti bir görüşme ayarlamıştır. Görüşme sonunda Heyet-i Temsiliye ve Ali Rıza Paşa hükümeti arasında "Amasya Protokolü" imzalanmıştır. 1919 yılına gelindiğinde kongrelerde alınan kararların Anadolu halkı tarafından benimsendiği Diyarbakır'ında kararlardan etkilendiği görülmektedir.

16 Mart 1920 tarihinde İngiltere'nin İstanbul'u işgal etmeleriyle beraberinde Son Osmanlı Mebusan Meclisinde bulunan mebusları tutuklayarak, sürgün etmişlerdir. Mustafa Kemal Atatürk 19 Mart 1920'de beyanname yayınlarak Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip bir meclis kurulması gerektiğini bildirmiştir⁸².

Gönderilen beyannamenin 4.maddesi gereğince her bölgeden 5 milletvekili seçilecektir. Diyarbakır'da seçimler Kolordu kordinasyonluğunda gerçekleşmiştir.

⁸² Yalçın Doğan, *Türk Parlamento Sisteminde Diyarbakır Milletvekilleri Faaliyetleri (1920-1950)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Enstitüsü, Erzurum, 2018, s.11-14.

Yapılan seçim sonucunda Diyarbakır'dan; Hamdi Efendi'nin(103),Hacı Şükrü Bey'in (112), Kadri Bey'in (131),Kadri Ahmet Bey'in (95),Mustafa Bey'in (79) oy aldığı görülmektedir ⁸³.

Ayrıca Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Malta'ya sürgün edilen Feyzi ve Zülfü Beylerin meclise katılmalarıyla Diyarbakır milletvekili sayısı 7'ye yükselmiştir. Çalışmamızda 1920-1923 yılları arasında Diyarbakır milletvekili çalışmalarını ele aldık.

Diyarbakır milletvekillerinin çalışmaları genel olarak İstiklal Mahkemeleri, Milli ordu, jandarma teşkilatı, gümrük teşkilatı, askeri teşkilat, çeşitli okulların açılması, yolların yapılması, dul ve yetimlere maaşların ödenmesi, mebusların maaşları, yol masrafları, aşar vergisi, memurların tayini, meclis seçimleri, hapishanelerin ve savaş esirlerin durumu, ülkenin zirai durumu gibi konularda teklif ve takrirler verdikleri ve diğer birçok konuda konuşmalar yaptıkları görülmüştür. Ayrıca söz konusu milletvekillerin mesleklerine bakıldığında 3'ünün memur ve öğretmen, 2'sinin asker, 1'inin de çiftçi olduğu görülmektedir.

3.1. Feyzi Bey (PİRİNÇÇİOĞLU)

3.1.1. Özgeçmişi

1878 Diyarbakır doğumlu olan Feyzi Pirinççioğlu, baba adı Arif, anne adı Emine Hanım'dır⁸⁴.İlk ve ortaöğretimini Diyarbakır Askeri Rüştiyesi ve İdadisinde tamamlamıştır. Ardından Mülki İdaresinde de bir süre görev yaptığı bilinmektedir⁸⁵. Asıl mesleğinin Çiftçilik olup ilk dönemde kaç oy ile seçildiği bilgisi bulunmamaktadır⁸⁶.1908 yılında açılan Mebusan Meclisinde, I. dönem Diyarbakır Vekili olarak seçilen babası Arif Bey'in vefatı üzerine boşalan kadroya kendisi

⁸³ Hamdi Efendi'nin Seçim Mazbatasının Transkripsiyonu, TBMM Arşivi: Sicil Dosyası No:116.

⁸⁴ TBMM Albümü (1920-2010), TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, No:1, C. 1, s. 23.

⁸⁵ Fahri Çoker,Türk Parlamento Tarihi (Millî Mücadele ve TBMM 1. Dönem, 1919-1923), C.3, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yay., Ankara , 1993, s.298.

⁸⁶ Feyzi Bey'in Seçim Mazbatası, TBMM Arşivi:Sicil Dosya No:117.

devam etmiştir⁸⁷.6 Mayıs 1909’da Mebusan Meclisine katılmış, II. Ve III. Dönem seçimlerinde de yerini korumuştur⁸⁸.

Feyzi Bey; 1913 yılında İstanbul’da toplanan Kürt Talebe-Hevi Cemiyeti kongresine katılmıştır. Bu kongrede kürtlerin bağımsızlık anlayışlarının yanlış olduğunu,konunun siyasetten ayrı tutulması gerektiğini ifade ederek kongreden ayrılmıştır⁸⁹.Mondros sonrasında milletvekili arkadaşı Zülfü Bey ile birlikte Ermeni propagandasında bulunduklarından dolayı 15 Ocak 1919’da İngilizler tarafından tutuklanarak Mısır’a Seydibeşir kampına götürüldüler.23 Temmuz 1919’da Malta’ya sürüldüler.6 Eylül 1922’de Ali İhsan Paşa ,Kara Kemal ve 16 kişinin bulunduğu bir grup ile Malta’dan kaçmıştır⁹⁰.İngilizler Malta Adası’nı ‘‘Kuş Uçmaz’’olarak adlandırırd, milletvekillerinin kaçmaları büyük yankı uyandırmıştı⁹¹.2 Ocak 1922’de TBMM’ye takdim edilen Feyzi Bey I.Dönem Diyarbakır Milletvekili seçilir.14Ocak 1922’de Nafia Vekaletinde görev alır.II.dönem seçimlerinde tekrar Diyarbakır milletvekili olarak seçilir⁹².TBMM II. Dönem Seçimlerinde Dört yüz kırk yedi oy ile seçilmiştir⁹³. 14 Ağustos 1923 yılında İcra Vekilleri Heyetinde Nafia Vekilliğine getirildi.22 Kasım 1924’te Ali Feyhi Bey’in başında olduğu kabinede tekrardan Nafia Vekili olarak seçildi.2 Mart 1925’te meclisten istifa ederek Diyarbakır’a ziraat işlerine geri döndü⁹⁴.Feyzi Bey evli,7 çocuk babasıdır.17 Şubat 1933’te vefat etmiştir⁹⁵.

3.1.2. Feyzi Bey’in Mecliste Almış Olduğu Görevler ve Grup Üyelikleri

Feyzi Bey’in mecliste almış olduğu görevlere baktığımızda;2.Yasama yılında 2.şube üyeliği⁹⁶, 3.Yasama yılında 5. Şube üyeliği⁹⁷, 4. Yasama yılında 3.Şube üyeliği⁹⁸ görevlerinde bulunduğu tespit olunmuştur. Meclisin 14 Ocak 1922 tarihinde

⁸⁷ Fahri Çoker,*Türk Parlamento Tarihi..*, s.298.

⁸⁸ Fahri Çoker,*Türk Parlamento Tarihi..*, s.298.

⁸⁹ Yalçın Doğan, *Türk Parlamento Sisteminde Diyarbakır Milletvekilleri Faaliyetleri(1920-1950)*,(Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Enstitüsü, Erzurum , 2018 ,s.20.

⁹⁰ Fahri Çoker,*Türk Parlamento Tarihi..*, s.298-299.

⁹¹ Bilal N. Şimşir, *Malta Sürgünleri*,Bilgi Yayınevi, İstanbul , 1985,s.385.

⁹² Fahri Çoker,*Türk Parlamento Tarihi..*, s.298-299.

⁹³ *Feyzi Bey’in Seçim Mazbatası*, TBMM Arşivi: Sicil Dosya No:117_1_2.

⁹⁴ Fahri Çoker,*Türk Parlamento Tarihi..*, s.298-299.

⁹⁵ *TBMM Albümü (1920-2010)*, C.1,s.23.

⁹⁶ *TBMM ZC.*, D. 1, C. 9, s. 17.

⁹⁷ *TBMM ZC.*, D. 1, C. 18, s. 22.

⁹⁸ *TBMM ZC.*, D. 1, C. 28, s. 21.

de Feyzi Bey Nafia Vekaletine seçildiği bilinmektedir⁹⁹. Feyzi Bey seçilmiş olduğu Nafia Vekaletinden 4 Eylül 1922’de istifa etmiştir¹⁰⁰.

3.1.3. Meclis Çalışmaları

Feyzi Bey’in 1. yasama döneminde vermiş olduğu ve kabul edilen 1 doğrudan teklif olmak üzere 2 adet kanun teklifleri üzerine verdiği değişiklik önerisi saptanmış, çeşitli konularda da 17 meclis konuşması tespit edilmiştir. Ayrıca meclisteki diğer milletvekillerin vermiş olduğu 4 teklif ve takrirden imzası bulunan Feyzi Bey’in bir kereye mahsus olarak 3 ay izinli sayıldığı görülmüştür.

3.1.4. Takrir ve Teklifleri

3.1.4.1. Kendisinin Doğrudan Yaptığı Teklifler

- Arpaçay-Sarıkamuş-Kars ve Havalisi Demiryollarının Tamiri İçin ve 1923 Senesi Bütçesine Ek Olarak 200 Bin Liranın Tahsil Edilmesine Dair Teklifi

25 Ocak 1923 tarihinde Nafia Vekili Feyzi Bey tarafından verilen Arpaçay-Sarıkamuş-Kars güzergahındaki demiryollarının tertipli şekilde idare edecek işletmeden mahrum kalmış olması sebebiyle layıkıyla işletilemez halde ve harap bir durumda olduğunu, tamir ve iyileştirme çalışmaları için gerekli alet edevatın mevcut olmaması sebebiyle eksik alet edevat ve parçaların seferlerde kullanılmayan, boş halde bulunan vagonlardan temin edildiği, bu yüzden tamiri yapılan vagonların dahi harap durumda olduğu dolayısıyla bu durumun düzeltilmesi gerektiğini 7 madde ile beyan ettiği teklif şu şekildedir¹⁰¹;

İcra Vekilleri Heyeti Riyaset-i Celilerine

1—1389 sene-i maliyesi (bidayetinden itibaren vekâleti âekiye devri Heyeti Celilelerinin 17 Ağustos 1338 tarihli içtimaında karargir olan Sarıkamuş-Kars-Arpaçayı, Sarıkamuş-Erzurum-Kükürtlü ve Geliran-Bayezid-Karakilise-Hanzir

⁹⁹ TBMM ZC., D. 1, C. 16, s. 49.

¹⁰⁰ TBMM ZC., D. 1, C. 22, s. 496.

¹⁰¹ TBMM ZC., D. 1, C. 28, s. 48.

demiryollarının bir işletme müdürü idaresinde vekâlet-i âciziye merbut bir müessese olarak idare ve işletilmesi zımında tanzim kılınan kadro, bütçe ve bunlara ait lâyiha-i kanuniye arz ve takdim kılınmıştır. Mezkûr hatlar şimdiye kadar muntazam bir işletme idaresi altında olmadığından dolayı lâyikiyle işletilmemiş ve bilhassa yol aksamı harabiye yüz tutmuştur. Alât ve edevatı muharrik ve müteharrikleri, yedek aksamı temin olunmamadığından bunlara ait tamirat, hali sefere vaz' olunmayan makina ve vagonlardan bâzı aksam alınarak diğerlerine konulmak suretiyle icra edilmiş ve bu suretle bir kısım edevatı muharrike ve müteharrike metruk ve harap vaziyete ilka olunmuştur. Memleketin en ziyade muhtacolduğu mezkûr demiryollarını kendilerinden beklenen fevaid ve muhassenatı temin edecek tarzda idame ettirmek ve halen devam ve lezayüdede gelmekte olan harabisine bir nihayet verilmek lâzımdır.

2— İşbu hutut evvelemirde tamiratı mühimine ve esasiyeye muhtaç vaziyette bulunduklarından bir senelik tamiratı mütemadiyeleri haricinde olarak masarifi inşaiye tahsisine ve fabrika alât ve edevatiyle edevatı muharrike ve müteharrikelere muktazi yedek aksamının celp ve iştirasına lüzumu mübrem bulunduğundan bunların mehmaemken temini için birer miktar mebalîğ konmuş ve mecmuu masarîf yedi yüz kırk beş bin beş yüz dört lira tahmin edilmiştir.

3 — Şimdilik tarife ücuratı merbut cetvel mucibince tahsil edilecektir. Buna nazaran tahminî varidat yedi yüz seksen yedi bin altı yüz seksen lira takdir edilmiş olup berveçhi mâruz tamirat-ı mühimmenin bilâ ifatei vakit icrası emrinde cihet-i maliyeden iki yüz bin lira itası zaruri görülmüş ve bu veçhile varidat yekûnu dokuz yüz seksen yedi bin altı yüz seksen lira olarak tesbit kılınmıştır.

4. — Demiryolları ancak salâhiyeti kâfiyeyi haiz bir müfdürün idaresinde işletilebildiğinden işbu müessesenin de müessesatı mümasile misillû vekâleti âciziye mülhak bir bütçe ile idaresi tensibedilmiştir.

5. — Yol tamirat ve tahkimatı, fabrika tesisatı ve edevatı muharrike ve müteharrike tamiratı icra edilinceye kadar varidatın tahmin edilen miktarda tahakkuk edemeyeceği tabîi olduğundan tesisat ve tamiratı mâruzanın ilk tesisatı için Maliye Vekâletinden verilecek iki yaz bin liranın ihtiyaca nazaran bilâtehir fevkalâde muntazam bir surette tediye ve temin edilmesi ehem ve elzemdir.

6. — *Bütçe, maaşat ve masarifat olarak tertibedilmiş ise de icabına göre Vekâleti âcizinin mezuniyeti alındıktan sonra masraftan maaşata ve maaşattan masrafa münakele icra olunabilmesi, işletme muamelâtının teatMmrd'an vikayesi nokta-i nazarından elzemdir.*

7. — *Senei maliye hululünden mukaddem mahalline tebliğ ve icabeden teşkilâtın icrası zımında merbut kadro ve bütçe eetvelleriyle lâyiha-i kanuniyenin Büyük Millet Meclisince acilen kabulü esbabının istikmal buyurulması arz ve istirham eylerim.*

25 Kânunusani 1339

Nafia Vekili Feyzi

Meclisin 8 Mart 1923 tarihli oturumunda Fevzi Bey tarafından yukarıda belirtilen teklif okutulmadan önce söz alınmış ve teklifi hakkında bir açıklama yapılmıştır. Sarıkamış-Erzurum-Arpaçayı demir yolu hatları için Müdafaa-i Milliye bütçesinden ayrılan paraya ne yapıldığını açıklamakla beraber bu hattın tamir edilmesi gerektiğini, demir yollarının durumunun kötü ve harap bir durumda olduğundan verdiği teklifin, acilen o günkü gündeme alınıp müzakere edilmesi hususundaki açıklaması şöyledir¹⁰²;

“Efendim, malûmuâlinizdir ki, bin üç yüz otuz dokuz senesinden itibaren Sarıkamış-Erzurum- Arpaçayı hatları Müdafaa-i Milliye bütçesinden ayrılarak Nafia Vekâletine tevdi edilmiştir. Martın bir haftası geçti. Bu hat umurunun tanzimi için yapılan lâyiha-i kanuniye Nafia, Muvazene-i Maliye encümenlerinde müzakere edilmiştir. Müsaade ederseniz üç maddelik bir meseledir. Ruznameye alınarak müstacelen bugün müzakeresini teklif ederim. Efendim, bu hat üç seneden beri Müdafaa-i Milliye bütçesinde idi ve bu yollar epey bir zamandır tamir edilmemiş, harab olmuştur. O havalide bulunan arkadaşlarım bu demiryollarının ehemmiyetini bilir. Buna dair olan kanun üç maddelik bir kanundur ve bunu her iki encümen kabul etmiştir. Numara sırasına geçmelidir. Bundan daha ehemmiyetlileri vardır”.

Erzincan Mebusu Emin Bey; demiryolu projesi dışında kadro meselesinde de sıkıntılar olduğunu söylemiş ve öncelikle bu kadro olayının çözüme kavuşturulması

¹⁰²TBMM ZC., D. 1, C. 28, s. 47.

gerektiğini ifade etmiştir. Gaziantep Mebusu Ali Cenani Bey cevaben kendisinin de 9 aylık bir süre zarfında demir yolunda çalıştığını fakat kadro alamadığını söylemiştir. Demiryolları için sabit kadroların oluşturulması gerektiğini ifade etmiştir¹⁰³.

Ardından tekrar söz alan Feyzi Bey teklifin aciliyetle görüşülmesi için ısrar ve ricada bulunduğu bir konuşma yapmıştır¹⁰⁴. Feyzi Bey'in teklifinin gündeme alınması sonrasında teklif okutulmuş ve sonrasında söz alan Kars mebusu Cavit Bey sözkonusu demiryolu hattının yapılmasının gerekliliğini belirten bir konuşma yapmıştır. Doğu tarafında başlıca iki mühim hattın olduğunu ve bunların 1. Dünya Savaşı sırasında Çar Hükümeti tarafından yaptırılan ve Erivan'ın güneyindeki Nahcivan yönünden gelen dar hattın yanısıra bir kısmı da Bakü'den gelerek Bayezid'e ve Bayezid'den de Karakilise'ye, Karakilise'den Bargiri'ye kadar gelmiş ve orada kalmış olduğunu dolayısıyla bu hattın yapılması durumunda Van Gölü'nün kuzeyine kadar da ulaşım sağlanacağını belirtmiştir.

Cavit Bey'den sonra söz alan Bayezid Mebusu Şevket Bey ise söz konusu hatların daha önce yapıldığını ancak söktünüz demesi üzerine Cavit Bey devamla şu hattın askeri harekât sırasında düzene sokularak tamir edilmiş olduğunu ve askeri harekât sırasında işlediğini, fazla tahrip edilmemesi hususunda halka ihtarda bulunulup TBMM'nin oluşturulmasına kadar işlemeye devam ettiğini, Nafia Vekaleti'nin şimdiye kadar bu hattı işletmemesi sebebiyle askeriye tarafından kullanıldığını ancak asker idaresinde bu hattı muhafaza etmenin mümkün olmayıp Feyzi Bey'in teklif ettiği ödeneğin sağlanarak tamir edilmesiyle epeyce istifade edeceğimizi beyan etmiştir¹⁰⁵.

Konuşmalar sürerken Muş mebusu Abdülgani Bey ve Nebizade Hamdi Bey ile Kozan Mebusu Mustafa Bey'in müzakerenin kâfi görülmesine dair verdikleri teklif oylamaya sunularak oy çokluğuyla müzakere yeterli görülüp kanunun maddelerine geçilmiştir. Maddeleri müzakere edilerek tek tek oylamaya sunulup kabul edilen kanun şöyledir¹⁰⁶;

¹⁰³ TBMM ZC., D. 1, C.28, s. 47.

¹⁰⁴ TBMM ZC., D. 1, C.28, s. 48.

¹⁰⁵ TBMM ZC., D. 1, C.28, s. 53.

¹⁰⁶ TBMM ZC., D. 1, C.28, s. 55.

MADDE 1. — Havalii Şarkiye Demiryolları İdaresinin bin üç yüz otuz dokuz senesi varida-ı umumiyesi merbut (A) cetvelinde gösterildiği veçhile 985 000 lira tahmin edilmiştir

MADDE 2. — Havalii Şarkiye Demiryolları idaresinin bin üç yüz otuz dokuz senesi maaşat ve masarifat-ı umumiyesi için merbut (B) cetvelinde gösterildiği veçhile 748 373 lira tahsisat verilmiştir. İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren meriyülicradır.

MADDE 3. — İşbu kanunun icrayı ahkâmına Nafia ve Maliye Vekilleri memurdur.

3.1.4.2. Kanun Teklifleri Üzerine Verdiği Değişiklik Önerileri

-Demiryolu Hattı Projesinin Meclis Gündemine Alınması Hakkındaki Konuşması

Meclisin 5 Nisan 1923 tarihli oturumunda Nafia Vekili Feyzi Bey; meclisin 3.400 kilometrelik bir demiryolu projesinin olduğunu, memleketinin geleceği için bu gibi projelerin yapılması gerektiğini ve gündeme alınması hakkında şu konuşmayı yapmıştır¹⁰⁷;

“Muhterem efendiler; Heyeti Celilenizin malûmu olduğu üzere yedi ay mukaddem Anadolulum en mühim aksamını teşkil eden yedi sekiz vilâyeti ortasından 'kat'edecek olan Şimendifer muamelesi hitamı bulmuş ve projenin aslı Heyeti Aliyenize takdim kılınmıştı. Heyeti Aliyeniz bunu İktisat, Adliye ve Muvazene-i Maliye Encümenlerine havale buyurmuştu. Şimdi bunun encümenlerce nevakısı ikmal edilerek Heyeti Celileye takdim edilmiştir. Nevakıs, mezkûr şirketle görüşülerek ekseri mevaddı tadil edilmek suretiyle ıslah edildi. O tadil edilen aksamını da matbaaya verdik. Cumartesi Heyeti Celilenize vereceğiz. Heyeti Celilenizin bugüne kadar memleketin istikbali yolunda verdiği kararlar, Türk tarihinde en şanlı sayfalara dercedilecektir ve emin olunuz ki o şanlı sayfalara diğer bir sayfa daha ilâve etmek ancak (3400) kilometre bir tulü havi olan bu Şimendifer Projesinin Heyeti Aliyenizden çıkmasıyle mümkün olacaktır. Bu çıkarsa tabî şeref

¹⁰⁷TBMM ZC., D. 1, C.28 s. 367.

muzaaf olacaktır. Onun için Heyeti Celilenizden istirham ederimki, bu cumartesi ruznamesine alınarak müstaceliyetle müzakere edilsin! Bunu teklif ediyorum”.

Feyzi Bey’in konuşması sonrasında o sırada Mecliste görüşülen İlköğretim Kanunu’nun 16. Maddesinin değiştirilmesi hakkındaki tekliften sonra görüşülmesi kabul edilmiştir.

- Tarik Bedeli’nin (Yol Vergisi) Toplanması İşinin Muhtarlardan Alınarak Tahsildarlara Devredilmesi Hakkındaki Kanun Teklifinin Meclis Gündemine Alınması Hakkındaki Konuşması

Feyzi Bey, Meclisin 24 Haziran 1922 oturumunda memleketin iktisadi seviyesini yükseltmek açısından umumi ve hususi yolların ehemmiyeti üzerinde durmuş ve bu hususta yollar için ayrılmış bütçenin gerekli tadilata muhtaç yerlerde harcanmasına ve harcanan bütçenin bazı yerlerde fuzuli ve gereksiz harcandığına, memleket halkının ulaşım ihtiyacının karşılanması ile medeniyet seviyesinin yükseleceğine, emniyet ve asayişin sağlanacağına dair görüşlerini belirtmiştir¹⁰⁸. Feyzi Bey tarik bedeli için istenen ödeme tutarının toplanmasının mümkün olmadığını, ödemelerin muhtarlar tarafından tahsil edildiğini ve toplanan bu miktarların tahsildarlar tarafından genel meclislere devredilmesini, konunun mecliste gündeme alınmasını arz ettiği konuşması şöyledir¹⁰⁹;

“Efendim! Heyet-i Celilenizden bir istirhamım vardır. Hepiniz daire-i intihabiye gittiniz, gördünüz. Tarik bedelâtı hakkında bir kanun lâyihası vardır. Bunu Meclis-i Âlinize takdim ettik. Rica ederim, hepiniz de daire-i intihabiye gittiğiniz zaman gördünüz ki, bu paranın tahsili gayr-ı mümkündür. Muhtarlar vasıtasıyla tahsil olunuyor, tahsildarlar vasıtasıyla meclisi umumilere devrini teklif ediyoruz. Bu çok mühimdir. Üç maddelik bir şeydir. Sene başı da geliyor. Bunun ruznameye dâhil olmasını rica ediyorum.”

Feyzi Bey’in bu konudaki kanun değişikliği teklifi Makam-ı Riyasetten Dahiliye Encümenine havale edilmiş ve Encümenin teklifi reddettiği, konunun tekrar meclis gündemine geldiği ve müzakere edildiği görülmektedir¹¹⁰. Feyzi Bey, teklifi Meclis oylamasına sunulmadan önce *“Bendenizin teklif ettiğim 372 numaralı*

¹⁰⁸ TBMM ZC., D. 1, C. 21, s. 6,7,8.

¹⁰⁹ TBMM ZC., D. 1, C. 26, s.448.

¹¹⁰ TBMM ZC., D. 1, C. 26, s. 448.

lâyihadır. Bunun ruznameye alınmasını rica ederim ve müstaceliyetle...” diyerek öncesinde tam olarak hangisi olduğunu belirttiği talebi oylama sonucunda kabul görmüştür¹¹¹.

3.1.5. Meclis Konuşmaları

-Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na Mensup İken İngilizler Tarafından Malta'ya Sürülmüş Olan Mebusların ve Feyzi Bey'in TBMM Milletvekili Olarak Kabul Edilmesine Dair Riyaset Kararı ve Feyzi Bey'in Mecliste Okunan Malta Dönüşünde Yazdığı Teşekkür Telgrafı

Meclisin 31 Temmuz 1920 tarihli ikinci oturumunda daha önce İstanbul'da bulunan Meclis-i Mebusan'da milletvekilliği görevinde iken İngilizler tarafından Malta'ya sürgün edilmiş olan 10 kişilik milletvekili grubunun TBMM çatısı altında milletvekilliği yapmaları kabul olmalarına dair riyaset kararı şöyledir¹¹²;

İstanbul Meclis-i Mebusan'ı azasından iken mevkufen İngilizler tarafından Malta'ya gönderilmiş olan Sivas Mebusu Rauf, Kara Vasıf, Edirne Mebusu Şeref, Faik, İstanbul Mebusu Numan, İzmir Mebusu Tahsin, Diyarbakir Mebusu Feyzi, Zülfü ve Gelibolu Mebusu Celâl Nuri, Karahisar-ı Sahip Mebusu Ali Beylerle Isparta Mebusu Cemal Paşa'nın Büyük Millet Meclisi azası addolunmalarına ve kendilerine tahsisat verilmesine dair Divan-ı Riyaset kararı.

Meclisin 22 Aralık 1921 tarihli oturumunda okunan telgrafında Feyzi Bey, üç seneden beri Malta'da İngiliz esaretinde bulunmuş olduğu süreç içerisinde memleket topraklarına olan özlemini ve ordumuzun Kurtuluş Savaşı sürecinde vatani canla başla savaşıarak kurtardığını ifade ederek, Meclise hürmetler ve dualarını dile getirdiği şu telgraf genel kurulda okunmuştur¹¹³.

Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesine

¹¹¹ TBMM ZC., D. 1, C. 26, s. 448.

¹¹² TBMM ZC., D. 1, C. 3, s. 16.

¹¹³ TBMM ZC., D. 1, C. 15, s. 192.

Üç seneden beridir mütehassiri bulunduğum muazzez ana toprağına yüzümü sürerek öperken bizi ve mukaddes vatanımızı kurtaran Büyük Millet Meclisine ve hükümete ve şanlı kahraman orduya şükran ve hürmetlerimi arz ve takdim ile tevali muvaffakiyeti Celilelerine dua ederim, efendim.

Malta'dan Dönen Feyzi Bey'in Meclise Takdimi ve Feyzi Bey'in Takdim Konuşması

Feyzi Bey Malta'dan dönüşünde Meclisin 2 Ocak 1922 tarihli oturumunda meclise takdim edilmesi dolayısıyla bir takdim konuşması yapmıştır. Malta'daki hapis hayatı dolayısıyla çektiği zorlukları dile getirip Anadolu insanının tarihte eşine az rastlanan bir kahramanlıkla kurtuluşa erdiğinden söz ederek Mecliste bulunan milletvekillerini siyasi başarılarından, azim ve sabır dolu çalışmalarından ve kendisini meclise kabul etmiş olmalarından dolayı şükranlarını arz edip vatanın bir karış toprağını dahi düşmana vermemek arzusuyla canla başla savaşan Türk halkına teşekkürlerini ifade ederek yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin baki kalmasına dair temennilerini içeren konuşması şöyledir¹¹⁴;

“Muhterem efendiler! Bugün huzurunuzda bulunmak şerefiyle mübahimi olduğumdan, senelerden beri düşman elinde çektiğim ıstırapı unuttum. Yalnız Osmanlı tarihinde değil, yaşayan bütün milletlerin hayatı siyasiyelerinde nadir görülebilen bir anı mühlikte Heyeti Celilenizin tesanüt gayretiyle bizi ve hayatı siyasiyemizi mahva kaseden düşmanlarımızı defettiniz. Bütün cihan bunu tasdik ediyor. Senelerce zalim düşmanların zulmü altında inleyen vatandaşlarınızı unutmadınız. Her işte azim ve sebatınızla muvaffak oldunuz. Bütün rüfekayı felâketim gibi ben de şükranımı arz ederim, harimi uhuvvetinize dâhil olmak şerefiyle mübakiyim. Cenab-ı hak sâyinizi meşkûr etsin ve âdâyı da kahreylesin!”

-Amasya Mebusu Ömer Lütfi Bey'in, Demiryollarının Ne Dereceye Kadar Tamir Edildiğine Dair Suali ve Feyzi Bey'in Cevabı

Amasya Mebusu Ömer Lütfi Bey, demiryolu hatlarının ne kadarının tamir olunduğu, bu hatların hangisinde tren çalıştırılabileceği ve demiryolu hatlarının

¹¹⁴ TBMM ZC., D. 1, C. 15, s. 287.

onarımının ne zaman tamamlanacağı hakkında Nafia Vekilinin cevaplaması amacıyla şu sual takririni vermiştir¹¹⁵;

B. M. Meclisi Riyaset-i Celilesine

Memleketimizde mevcut bulunun şimendifer hududu üzerindeki tamiratın ne dereceye kadar temin olduğu ve elyevm nerelere tren işleyebildiği ve hitam-ı tamiratın ne zaman mümkün olacağı hakkında Nafia Vekili Beyefendinin serian ve şifahen cevap ita buyurmasını rica ederim efendim.

Meclisin 27 Eylül 1922 tarihli oturumunda Ömer Lütfi Bey'in sualini cevaplamak için söz alan Nafia Vekili Feyzi Bey; düşmanın geri çekiliş sırasında tren yollarına zarar verdiğini, en çok zarar gören yolun Ankara-Eskişehir arasında olduğunu ve bu tahribatın 163 kilometre gibi bir miktar olduğunu ve bunun mühim bir kısmının tamir edildiğini, Beylikahır ile Beylikköprü arasında 32 kilometrelik bir kısmın kaldığını ve adı geçen yerde iki köprünün bulunduğunu, bunların tamiratının da 15 güne kadar nihayete erecek olduğunu ve Ankara ile Eskişehir arasında seferlerin başlayacağını dile getirmiştir. Öte taraftan Eskişehir ile Konya arasında, Çay İstasyonu ile Afyon arasında 51 kilometrelik tahribatın da var olduğunu bunun da bir hafta gibi bir sürede ikmal edildiğini ve Sabuncu İstasyonu'na kadar işler halde olduğunu, yalnızca Sabuncu Pınarı ile Eskişehir arasında bulunan beş köprünün kaldığını ve yine bunların da bir hafta içinde ikmal edileceğini söylemiştir. Ayrıca İstanbul'u kuşatma altına alan İngilizlerin Haydarpaşa garında bulunan tren ve vagonları kasten hurda haline soktuklarını ve bunların ciddi derecede tahrip olduğunu söyleyerek zarar gören yolların tamiratının olabildiğince hızlı biçimde tamamlanıp belli bölgelerde tren seferlerinin başlatıldığını belirttiği şu konuşmayı yapmıştır¹¹⁶;

“İnayet-i Hakla kahraman ordumuz tarafından hezimete uğratılan düşman esna-yı ric'atte bilkes kalan halkı ve şehirleri harap ettiği gibi şimendiferlerimizde

¹¹⁵ TBMM ZC., D. 1, C. 23, s. 190.

¹¹⁶ TBMM ZC., D. 1, C. 23, s. 190-191.

de bütün kudret ve kuvvetiyle tahribat icra etmiştir. Bu tahribatın miktarı bir heyet tarafından tetkik ve tesbit olunmaktadır. En büyük tahribat Ankara ile Eskişehir arasındadır. Bu tahribatın miktarı 163 kilometredir. Bugün Beylik ahır ile Beylik köprü arasında 32 kilometrelik kısım kalmıştır. Burada iki köprü vardır. Bu köprülerin tamirâtı da on beş güne kadar hitam bulacak ve bu suretle Ankara ile Eskişehir arasında seyrüsefer başlayacaktır. Bundan sonra yine Eskişehir ile Konya arasında, Çay istasyonu ile Afyon arasında, 51 kilometrelik bir tahribat vardı. Bu da bir hafta zarfında ikmal edildi, burası da Sabuncu istasyonuna kadar işliyor. Yalnız Sabuncu Pınarı ile Eskişehir arasında beş köprü vardır. Bunlar da bir haftaya kadar ikmal edilecektir. Yine Eskişehir'den Yarımca yani Haydarpaşa arasındaki kısım üzerinde düşman kasten müsademe yaptırarak, on üç makina ile iki yüz on vagonu hurdahaş etmiş ve hat üzerinde bırakmıştır. Bunlardan yalnız bir makina ile on beş vagon hat üzerinden alındı. Diğer aksamından. Altmış vagon işe yarayacak bir şekildedir. Diğerleri de hurda halindedir. Sonra Karaköy ile Bilecik arasında 17 kilometrelik: bir mahal vardır. Malûmuâliniz bunlar zamana mütevakkıftır. Eskişehir ile Haydarpaşa arasındaki 17 kilometrelik kısım üzerinde kamyonlarla münakale yapmak istiyoruz. Müdafâ-i Milliyeden istedik. Afyon Karahisar'ından, İzmir'e ve Uşak'a kadar olan kısımda da tren işliyor. Uşak ile Alaşehir arasında yani Ahmetlerle Elvanlar, Günan köyü ile Konaklar arasında 7 kilometrelik bir kısım vardır ki, burada da kamyon ile nakliyat yapacağız. Şu hâlde 15 azami 20 gün sonra Ankara'dan İstanbul'a, Ankara'dan İzmir'e-birinde 17 kilometrelik birisinde ise 7 kilometrelik mesafe kamyonla olmak üzere-seyrüsefer kabil olacaktır. Eğridere ile İzmir arasındaki hattın Şamlı ile Sarayköy arasındaki kısmında bir köprü vardır. Bunun da tamiri bir haftaya kadar bitecektir. Yalnız Menderes Köprüsü kalıyor. Bunun da 8-15 güne kadar ikmaline ümidimiz vardır. Manisa, Balıkesir, Bandırma arasındaki hattın bugüne kadar malûmat alamadık. İki defa Erkân-ı Harbiye'ye telgraf yazdım. Henüz cevap gelmedi. Bursa, Mudanya arasındaki hattın da malûmat yoktur. Diğer hatlarımızdan muattal kalan malûmu âliniz Bağdad hattının Mamure'den Nusaybin'e kadar olan kısmıdır. Bunun esbabı gerek haleflerim ve gerek bendeniz Hariciye Vekâleti vasıtasıyla teşebbüsatta bulunduk. Fransa itilâfnamesi dolayısıyla o kısmı işletmek üzere bir grup teşekkül edecekti. Bu grup maalesef teşekkül edemedi. Yalnız iki gün evvel Hariciyeye bir tezkere yazdım.

Hariciyeden hâlâ bir cevap gelmedi. Bu grubun teşekkülünde bu hattın da ikmaline çalışılacaktır.”

Feyzi Bey’in konuşmasının ardından sual sahibi Ömer Lütfi Bey; demiryolu şirketlerinin aldığı çoğunluklu karar ile köyler arasında iki yerde aktarma yapılacağını, bunun için otomobil ve kamyon işleteceklerini, bu aktarma kısmının daha seri bir şekilde yapılabilmesi için aktarma biletlerinin demiryolu şirketlerinin biletleri ile birlikte kesilmesinin daha iyi olacağını, böylelikle aktarmanın daha sağlıklı ve hızlı olabileceğini dile getirmiştir.

Ardından Ömer Lütfi Bey’in demiryolları konuşuluyorken yapılmış olan itilafname gereği Mamure ile Nusaybin’e kadar olan demiryolu hattının işletmesinin Fransızların elinde olduğunu, Fransız grubunun ortada olmadığını dolayısıyla bu hattın işletme hakkının T.B.M.M’ne ait olmasının *lazım* geldiğini söylerken Kozan Milletvekili Mustafa Bey’in bunun başka mesele olduğunu söylemesi üzerine bunun başka bir mesele olmadığını ve ilerde bu hattın ehemmiyetinin daha da artacağını, bu sebeple hattın çok lazım olacağı sebebi ile Feyzi Bey’den ricada bulunarak bu hattın tamirâtı ile kim sorumlu ise bir an önce başlanması gerektiğini de eklemiştir. Bu meselenin görüşülmesi bitmeden önce son olarak Feyzi Bey Ömer Bey’e cevaben; demiryolları işletmesinin Fransız grubuna devredilmiş olmasının hükümetin o zamanlar Fransızlarla dost olmak arzusundan kaynaklandığını ancak kendisinin bu konu için yine bir teşebbüsatta bulunacağını ve bu meselenin de yakın zamanda Fransızlarla görüşülüp hallolmasını kendisinin de ümit ettiğini dile getirmiştir. Son olarak Meclis Başkanı meselenin bitimine karar vermiştir¹¹⁷.

-Feyzi Bey’in Nafia Vekaletine Seçilmiş Olmasından Dolayı Yaptığı Teşekkür Konuşması

Meclisin 9 Eylül 1922 tarihli oturumunda, Nafia Vekilliğine Diyarbakir Mebusu Feyzi Bey’in getirilmesi için oylama yapılmış, 214 milletvekilinin katılımıyla yapılan oylamada 25 çekimser oya karşılık 173 kabul oyuyla Feyzi Bey Nafia Vekili seçilmiştir¹¹⁸. Vekâlete getirilmiş olması sebebiyle duymuş olduğu

¹¹⁷ TBMM ZC., D. 1, C. 23, s. 191.

¹¹⁸ TBMM ZC., D. 1, C. 16, s. 49.

gururu dile getirmek ve teşekkürlerini bildirmek üzere Feyzi Bey mecliste şu konuşmayı yapmıştır¹¹⁹;

“Heyet-i Celilelerine iltihakımdan beri hakk-ı acizanemde ibraz buyurulan teveccühe ve itimadınıza arz-ı şükran eylerim. Cenab-ı Hakk’a kasem ederim ki, amal-i milliyemizin husulüne ve vazifemin ifasına bütün mevcudiyetimle çalışacağım. Tevfikat-ı Süphaniyeyi niyaz eylerim.”

-Feyzi Bey’in Anadolu-Bağdat ve Uşak-Karahisar-Afyon Demiryoluna Dair Konuşması

Feyzi Bey, Meclisin 28 Ekim 1922 tarihli oturumunda Avans Kanununa dayalı olan demiryollarına ait zamlar yapılırken Nafia Vekaletinden görüş alınmayarak bu işlemin sadece Muvazene-i Maliye Encümeni ile Maliye Vekâleti arasında cereyan ettiğini, şirketlerin devlet hazinesinden gerekli olan ödemeleri almadıklarından dolayı demiryolu tarifelerine zamların olduğunu söylemiştir. Şirketlerin alamadıkları tahsilatlardan dolayı mecburi olarak zamlanma yoluna gidildiğinin buna bağlı olarak da şirketlerin hazineden alacaklarının olduğunu ve bu ödenemediğinden zam ile beraber şirketin alacağının artacağından zam yerine indirime gidilmesi gerektiği, aksi takdirde tarifenin en fazla 15 günden fazla işlemeyeceğini söylemiş, buna çözüm olarak Harp Vergisi adıyla tarife çıkarılırsa Askeri Nakliye dolayısıyla devletin borcunun bu gelir sayesinde doğrudan ödenebileceğini söylediği konuşması şu şekildedir¹²⁰;

“Efendim Avans Kanunu mucibince tarifenin zammiyatı ilga edilirken çağırıp Nafia Vekâletinin nokta-i nazarı alınmadı. Yalnız Muvazene-i Maliye Encümeni ile Maliye Vekili arasında takariür eden esas üzerine yapılmış. O zaman denildi ki, şirketin Hazineden alacağı vardır. Bu tabiî verilemediğinden zammiyat ile şirketin alacağı tezayüd edecektir. Bunu indirelim. Halbuki hattın bu suretle, yani tarife-i asliye üzerine işlememesi katiyen kabil değildir. Eğer tarife-i asliye üzerinden işlerse on beş günden fazla işliyez. Sonra Muvazene-i Maliye Encümeniyle görüştük, bu suretle şirketlere olacak menfaat Harb Vergisi namiyle olursa, tabiî askerî nakliyatı dolayısıyla devletin borcunu bu varidatla doğrudan doğruya telâfi

¹¹⁹ TBMM ZC., D. 1, C. 22, s. 585.

¹²⁰ TBMM ZC., D. 1, C. 24, s. 230.

ederiz. Bu suretle yeniden olan itilâf üzerine bu kanunda ittifak hâsıl oldu. Salâhaddin Beyefendinin soracağı başka bir şey varsa cevap vereyim.”

Feyzi Bey konuşmasının devamında Mersin mebusu Salahaddin Bey’in şu sorusu ile karşılaşmıştır¹²¹; “*Memleketin siyaseti maliyesi, siyaset-i iktisadiye-i âtiyesi Sulh Konferansında mevzubahis olacağı bir zamanda günde saatte bir defa değişen mukarreratı vaziyetimize tesir icra eder mi, etmez mi? Maliye Vekili Nafiaya ait bir umuru Nafia ile görüşmeden nasıl getirmiştir?*”

Soruya cevaben Feyzi Bey; kendi görüşlerinin alınmamasının, maliyenin bu şekilde hareket etmiş olması, millet adına daha yararlı düşündüklerinden olabileceğini söylerken başka bir mebusun “*Efendim niçin lâyihanızın esası Trakya'ya şâmil bulunmuyor?*” sorusuna ise daha zamanının gelmediğini, zamanı gelince yapacaklarını ve o şimendiferin başka olduğunu, şartlarının da farklı olduğunu cevabını vermiştir.

Daha sonra Meclis Başkanı’nın asıl sorunun tekrar sorulmasını istemesiyle bir mebusun “*Hattın varidatı kâfi gelmediğinden mutlaka zamm etmek lâzım geliyorsa dört misli mi kalacak böyle?*” sorusuna cevaben; bunların da yeterli olmadığının altını çizerek, aslında on kat ücrete gerek olduğunu ve bugün dünyanın birçok ülkesinin de zam yaptığını, zam yapmayan ülkelerin olmadığını ifade eder¹²². Ayrıca İstanbul-Ankara yolu ücretlerinin 188 kuruş, Eskişehir ücretinin ise 86 kuruş gibi cüzi bir miktar olduğunu söyleyerek, harp sonrası gıda malzemelerine dahi zamların geldiğini söyleyerek bu hususlar göz önünde bulundurulduğunda harp öncesi ve sonrası fiyat farkların anlaşılacağını söylediği konuşmasının aslı şöyledir¹²³;

“*Bu da kâfi değil beyim. İşletmek için on misil lâzımdır. Bugün dünyada hiçbir memleket yoktur ki; menafi-i umumiye hadim bulunduğundan dolayı zam icra etmesin. Denizlerde, karalarda, Avrupa'da, Asya'da, Afrika'da bugün her yerde zamaım vardır. Halbuki bugün düşünürsek Ankara'dan İstanbul'a ücret (188) kuruştur. Eskişehir'e (86) kuruştur. Araba parası bile değildir. Kömür on beş misli tezayüt etmiştir, demir on beş misli tezayüd etmiştir. Yağ on beş misli tezayüt etmiştir. Bunları nazarı itibara alırsanız harbden evvelki fiyatla bugünkü fiyatlar arasında ne kadar farklar göreceksiniz.*”

¹²¹ TBMM ZC., D. 1, C. 24, s. 231.

¹²² TBMM ZC., D. 1, C. 24, s. 231.

¹²³ TBMM ZC., D. 1, C. 24, s. 231.

Nafia Vekili Feyzi Bey meclisin 8 Kasım 1922 tarihli oturumunda tren tarifesi konusunda olan görüşlerini bildirmiş, memleketi içerisinde tek bir hattın olduğunu bunun da devlet eliyle yapıldığını ifade ederek özel bir şahsa ait bir hat olmadığını söylemiştir. Demir yolu tarifelerine dair encümen ile Feyzi Bey arasında kanuna bir şekil verme konusunda anlaşmazlık çıksa da encümen tarafından tetkik edildiğini ve bahsi geçen hatlar için gerekli tarifenin tespiti için bir kanunu düzenlediğini bildirmiştir. Diğer İzmir hatlarının incelenmesi için de bir komiserin gönderildiğini ve çok yakında inceleme sonuçlarına dair bir cevap geleceğini, şayet şirket tarifelerin arttırılmasını talep ederse onun için de ayrıca bir kanun teklifini meclise sunacağını, tarifenin azaltılma yoluna gidilmesinin güç olduğunu esasen tarifenin on misli olmadıkça bunları işletmenin imkânsız olduğunu ifade etmiştir. Demiryoluna ait bütçeyi encümence incelendikten sonra meclise getirdiğini ve encümenlerin kabul ettiği şeyin meclisin de onayından geçtiği takdirde meselenin hallolacağını söylemiştir. Ayrıca harbin başarılı olma sebeplerine baktığımızda tren hatlarının bu başarıda mühim rol oynadığını da dile getirdiği konu şu şekildedir¹²⁴;

“Efendim, malûmuâliniz memleketimizde menafi umumiyyeye hadim yalnız bir hat vardır. O da Hükümet tarafından işletiliyor. Ortada sahibi yoktur. Avans Kanununun tetkikinden sonra bunun da gayrikabili tatbik olduğunu Maliye Vekâleti ve encümen de kabul etti. Buna bir şekil bulmak üzere encümen ile aramızda ihtilâf hâsıl oldu. Binaenaleyh, encümen tetkik etti. Ve bu hatlar için lâzım gelen tarifeyi tesbit için bir kanunu tanzim etti. Diğer İzmir hatları için de tetkikat yapmak üzere komiserimizi gönderdik. Henüz bir cevap gelmedi. Tabî onlar da gelir. Şirket bizden tarifelerin tezyidini talep ederse onun için ayrıca bir madde-i kanuniye ile Meclisi Âlinize geleceğiz. Fakat bendenizin fikrimce bundan tenkis doğru olmaz. Esasen tarifenin on misli olmadıkça bunları işletmek imkânı yoktur. Şimendifer bütçesini getirdik. Encümenler bunları kısmen gördüler. Onun için bendenizin fikrimce her iki encümenin ve Muvazene-i Maliye Encümeninin kabul ettiği şeyi kabul ederseniz, mesele hallolur. Efendim, malûmuâliniz harbin yegâne muvaffakiyetlerinden birine sebep olan da hattır. Burada Müdürü Umumi Bey vazifesini tamamen görmüş, herkes takdir etmiş, ordu da takdir etmiştir”. Araya giren İstanbul mebusu Neşet Bey;¹²⁵

¹²⁴ TBMM ZC., D. 1, C. 24, s.420.

¹²⁵ TBMM ZC., D. 1, C. 24, s.420.

“Beyefendi hazretleri; ambara varıncaya kadar Hristiyanlar doldurulmuştur.” sorusunu sormuştur. Nafia Vekili Feyzi Bey¹²⁶; öyle bir şeyin söz konusu olmadığını, üç bin işçiden yalnızca yüz elli kişinin kaldığını, onları da adam bulduça göndermek üzere olduklarını söylemiştir; “Yoktur, size şimdi adediyle söylerim. Üç bin müstahdeminden yalnız yüz elli kişi kalmış onları da adam buldukça kaldırmak üzereyiz. Bugün atelyeyi işletmek için İtalya’dan... Neşet Bey; namuslu bir memura karşı söz söylemeyiniz. Vazifesini hüsnü ifa etmiş bir memura karşı söz söylemeyiniz, günahtır. Vazifesini bilhakikin ifa etmiş bir memurdur ve dairem namına ona müteşekkirim” cevabını vermiştir. Ardından Erzurum mebusu Durak Bey;¹²⁷ “Şimendifer tarifesine dört misli zam yapmanın iktisadiyat üzerine yapacağı tesir nedir?” sorusunu sormuştur.

Buna cevaben tekrar söz alan Feyzi Bey;¹²⁸ “Efendim, iktisadiyatımız üzerine hiçbir tesiri yoktur. Malumualiniz İnebolu’dan bir kilo eşya araba ile (30) kuruşa, yirmi kuruşa geliyor. Buradan İstanbul’a gidecek bir kilo zamlı beraber kırk para olacaktır. Zannedersem burada İstanbul’a bu miktar şimendifer ücreti alırsak çok değildir” diyerek suale cevap vermiştir. Bunun üzerine Lazistan mebusu Osman Bey’in “eskiden de on para idi”, Erzincan mebusu Durak Bey’in “İnebolu’dan Ankara’ya gelen eşyanın ücretini nazar-ı itibar almayınız, ummiyetle düşününüz” söylemleri üzerine Feyzi Bey cevaben; Memleketin umumi şartlarını düşünerek konuşmalarını ve bu ücret artışının memlekete de faydasının olacağını yani ne oranda arttırılırsa memleketin de o derece menfaat kazanacağını dile getirmiştir. Son olarak da söz hakkı alan Amasya mebusu Ragıp Bey¹²⁹;

“Şimendifer ücuratı, masarifine gayrikâfi olduğundan tezyid edilmek isteniliyor. Nakliyat-ı askeriye dolayısıyla cihet-i askerîde bulunan mebalîğa irat, masraf kaydolunduktan sonra yine açık kalıyor mu? İkincisi: Şimendifer nakliyatı askeriye ile meşguldü. Tüccar malı nakletmezdi. Bundan sonra emvali ticariye üzerinde yine fazla para almaya ihtiyaç hasıl olacak mı? Bunun hakkında Muvazene bir şey yapmış mıdır?” diye sormuştur.

¹²⁶ TBMM ZC., D. 1, C. 24, s.420.

¹²⁷ TBMM ZC., D. 1, C. 24, s.420.

¹²⁸ TBMM ZC., D. 1, C. 24, s.420.

¹²⁹ TBMM ZC., D. 1, C. 24, s.420-421

Nafia Vekili Feyzi Bey de doğal masrafları ifade etmiş olduğunu, kömür ve işçi ücretlerine dikkat çekerek bütün eşyalar arasında farklı zam oranlarının olabileceğini, tüm dünyada da böyle olduğunu buna binaen demiryolu tarifelerinin de artırılması zorunluluğunda kalındığına dair sözleri şu şekilde ifade edilmiştir;¹³⁰

“Tabîî masarifatını arz ettim. Bir kere kömür on beş misli, ameale on misli, bütün eşyada biliyorsunuz ki fark vardır. Bütün dünya da böyle. Nasıl ki ikamet ettiğimiz evlerde tereffü olduğu gibi bu tarifenin de tezyidine zaruret vardır. Bu zamaim zaruridir. Kumpanyalar yine kilometre teminatı olarak Hazineden biraz para isteyeceklerdir.”

-Feyzi Bey’in, Mecliste Sadrazam Tevfik Bey İmzasıyla Gelen Telgraflar Üzerine Osmanlı İmparatorluğu’nun Geleceği ve Hilafet Meselesi Hakkında Yapılan Müzâkere Sırasındaki Konuşması

İstanbul Hükümeti Sadrazamı Tevfik Bey tarafından TBMM’ye 17 Eylül 1922 tarihli ve 29 Ekim 1922 tarihli iki ayrı telgraf gönderilmiştir. Gönderilen telgraflarda, Millî Mücadele’nin sona ermesi, düşmanın Anadolu’dan atılması sebebiyle memnuniyet duyulduğu ve ilerleyen günlerde başlayacak olan barış görüşmelerinde iki hükümetin de çağrılacağı için ortak heyet oluşturulmasını istemiştir¹³¹. Bu telgraflar üzerine İstanbul Hükümeti’ne karşı nasıl bir siyaset izleneceği hakkında TBMM’de bir toplantı gerçekleştirilmiştir.

Görüşmeler sırasında söz alan Feyzi Bey, Millî Mücadele’de Hükümdarın değil milletin kendi canını, malını ortaya koyarak savaştığını; Osmanlı Devleti’nin ise Sevr Anlaşması gibi bir anlaşma imzalamak suretiyle milletin üzerindeki egemenlik hakkını kaybettiğini ve bu sebepten, ileride düzenlenecek barış konferansında Osmanlı Devleti’nin ve İstanbul Hükümeti’nin yerinin olmadığını, Tevfik Bey’in talebinin reddedilmesinin gerektiğini belirttiği 30 Ekim 1922 tarihli şu konuşmayı yapmıştır¹³²;

“Muhterem arkadaşlar; bugün bu kâğıdı elime aldığım vakitte büyük bir heyecan ve asabiyet hissettim. Çünkü tarihimiz bize mütarekeden sonra gösterdi ki;

¹³⁰ TBMM ZC., D. 1, C. 24, s.421.

¹³¹ TBMM ZC., D. 1, C. 24, s. 269, 270.

¹³² TBMM ZC., D. 1, C. 24, s.276-277.

artık millet Hükümdarla değil, kendi hakkı hayatiyle ve kan bedeline aldığı hukukla yaşıyor. Mütarekeden sonra imzası tahtında o vakit Kabine Reisi olan Ferid Paşanın memleketine ve milletine karşı Avrupalılarla akdettiği Sevr Muahedesini tasdik ettikten sonra bu suretle bize bir telgraf yazması şayanı teessüftür, çünkü böyle bir cüretkârlığa ve böyle bir tecavüzkârane harekete hayret ediyorum. Çünkü bugün memleket iki seneden beri bütün canının, malının, kanının bedeli olarak hakkını istihsal ettiği anda milletten aldığı kuvvete istinaden Büyük Millet Meclisi sulh akdedeceği bir zamanda bunların böyle tecavüzleri hiçbir zaman kabili af değildir. Bab-ı alinin altı asırlık müesses ve mahfuz olan âlemi İslamla alâkadar olduğu hüviyetini mahkûmu indiras etmek... İlâhi zannediyorsam bunu Bab-ı âli kendisi yaptı ve altı asırlık devleti bugünkü Tevfik Paşa Kabinesi kendileri tamamıyla mahkûm-ı indiras etmiştir. Hâkimiyetin bugün tamamıyla millette olduğunu Büyük Millet Meclisi her suretle efkârı umumiye-i cihana göstermiştir. Çünkü muharebelerin neticesinde tecelli etti ki; bugün Bab-ı âli milletin aleyhine olan Sevr Muahedesini kabul etmekle kendisini artık böyle bir sulh konferansında milleti temsil etmek hakkından tamamıyla ıskat etmiştir. Ve bütün millet bu fikirdedir. Efendiler; Makamı Hilâfet tahtı esarettedir. Ve esarete olduğu için onu ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi muhafaza edebilir. Bütün âlemi İslâm'ın nokta-i nazarı da hep Büyük Millet Meclisine gelen telgraflarla müeyyettir. Yoksa o hak şahsiyette değil, Meclisin mâneviyetindedir. Bugün millet artık Osmanlı Saltanatını tarihe karışmış farz ediyor, millet artık Osmanlı Saltanatını tanımıyor, doğrudan doğruya milletin saltanatını tanıyor. Ve Kanunu Esaside olan maddelere, on senelik Meşrutiyetin ilk devresinden beri tarihi inkılâbımıza bakarsak devir devir, zaman zaman daima milletin aleyhine mukarrerat çıkmıştır. Milletin yalnız bir refah devresi varsa o da Büyük Millet Meclisinin küşadından sonra açılmıştır. Artık bundan sonra millet saltanat sevdasında olanların arkasından koşmayacaktır. Anadolu'yu» baştanbaşa bu defa dolaştığım zaman, hattâ saltanat devresinde yetişmiş adamlar, bütün ulema, o devrin ricali bile o devirde kılınan Cuma namazının gayrimeşru olduğunda müttefik idi. Bugün herkes bu hakikati anlamıştır. Bugün artık İstanbul'da- Bab-ı âli heyetinin bu şekilde bize müracaatı katiyen cevaptan müstağnidir ve İstanbul ahali de bunu tezahüratlarıyla göstermiştir. Yalnız kalil bir heyet vardır ki; o da saltanat etrafında toplanmış olan eşhastır. Bu eşhası muayyeneden gayri arayı umumiye tamamıyla

Büyük Millet Meclisiyledir. Bendeniz de arkadaşlarım gibi Bunun tamamen reddini ve cevaptan müstağni olduğunu arz eylerim.”

- İzmit Mebusu Sırrı Beyin, Demiryolları Müdüriyeti Umumiyesi'nin Ankara'ya Nakline Dair Sualine Nafia Vekili Feyzi Bey'in Şifahi Cevabı

Meclisin 18 Ocak 1923 tarihli genel kurulunda İzmit Milletvekili Sırrı Bey tarafından Nafia Vekâleti tarafından cevaplanması amacıyla Demiryolları genel müdürlüğünün niçin Konya'da bulunduğu hakkında soru önergesi verilmiştir. Soru önergesini cevaplamak amacıyla söz alan Nafia Vekili Feyzi Bey; Demir Yolları Genel Müdürlüğü'nün neden Konya'da olduğuna açıklamalarda bulunmuştur. Konya'da makine tamirhanesinin bulunduğundan dolayı müdüriyetin ilk olarak orda kurulduğunu ifade etmiştir. Bunun yanı sıra demir yollarında ki eksiklikleri de dile getirmiştir. İstasyonlarda lambaların yanmadığını buna bağlı olarak da gaz ve başka eksiklerinde olduğunu sebep olarak göstermiştir. Diğer bir eksiklik olarak da demir yolu köprülerindeki 500 metrelik bir açıklık kaldığını, açık kalan kısmının ahşap ile yapılmasını, demir yolundaki demirlerin Avrupa'dan gelmesinin zaman alacağını ve vagonların eksikliğini ifade ettiği konuşması şu şekildedir¹³³;

“Efendim, Sırrı Beyefendi biraderimiz izahatnamelerinde müdüriyeti umumiyenin buraya naklinden bahis buyurdular. Heyeti Celilenin malûmu olduğu üzere müdüriyeti umumiyenin buraya nakli için hakiki bir sebep olarak tamamiyle bir madde göstermediler. Malûmuâliniz gerek işletme itibariyle ve gerek vasat olmak dolayisiyle esasen işletme müdüriyeti Anadolu işletme merkezi her halde hatların telâkigâhı olan bir merkezde atelyenin bulunduğu bir mahalde bulunursa, daha ziyade faidelidir. Zannedirim, dünyanın her neresinde bulunursa bulunsun; atölyelerin nerede bulunduğu bakılırsa görülür ki, yalnız merkez ve payitaht olan yerlerde bulunur. Halbuki müdüriyeti umumiyenin Konya'da bulunması; Konya'da ufak bir makina tamirhanesi olmasından dolayıdır. Yoksa ne burada istiab edecek yeri var ve ne de efkâr-ı umumiyenin ve Heyet-i Aliye'nin istediği intizamı temin edebilir. Sual haricinde buyurdıkları şeylere cevap vereceğim. Meselâ, istasyonlarda lâmba yanmıyormuş. Bir iki istasyonda belki yanmıyabilir, belki o gün için gaz ve saire kalmamıştır. Bendenize gelip söylediler. Müdürü umumi geldiği vakitte söyledim. Bunun yakılması için emir verdik. Köprü meselesi de malûmu âliniz

¹³³ TBMM ZC., D. 1, C. 26, s. 412-413.

burada istizah edildiği vakitte arz etmiştim. Paraya mütevakkıftır. Suret-i mahsusada buraya mühendis olarak memleketimizin yegâne mütehassısı olan bir zat getirilmiş ve Kânunusani nihayetine kadar beş yüz metrelik açık kalacak, o, beş yüz metreyi de bir- irtibatla şimdi geçirmek istiyoruz. Diğer kısmını da ahşap yapmaya karar verdik. Çünkü, Avrupa'dan demir getirtmek zamana mütevakkıftır. Ümid ederim ki, trenler buradan doğruca Mart nihayetine kadar gidebilecektir. Bendeniz müdüriyeti umumiyenin Eskişehir'de kalmasını daha nâfi' görüyorum. Heyeti Celileniz hangisini münasip görürseniz onu söyleyiniz. Bâzı şeyler vardır ki, levazım noksandır, seyrüsefer için kâfi derecede vagon yoktur. İstasyonların bâzı şeyleri noksandır. Bunları itiraf ediyorum. Bunlar zaman meselesidir.” Sonrasında söz alan İzmit Mebusu Sırrı Bey Merkezi Umuminin Ankara’da olmamasından dolayı vatana hainlik edip Yunanistan’a kaçan memurların olduğunu ifade etmiş. Ayrıca müdüriyet Ankara’da olmuş olsaydı bu kişilerin deftere kaydının olacağını ve bu tür hainliklerinde yaşanmayacağını ifade etmiştir¹³⁴. Nafia Vekili Feyzi Bey ambar memuru bulmakta sıkıntılar için Macaristan ve Avusturya’ya yazı yolladığını ifade etmiş, ambar memurunun geldiği takdir de bununla alakalı okul açılıp eğitim verileceğini söyleyen sözleri¹³⁵;

“Pek azı kalmış efendim. Yerine adam bulamıyoruz. Bugün hareket müfettişliği için arıyoruz, bulamıyoruz. Yazdık Avusturya’dan, Macaristan’dan getireceğiz, ilan ettik. Bir ambar memuru bile bulamıyoruz. Ambar memurunun üç yüz kalem, beş yüz kalem fenni eşyanın ismini bilmesi icap eder. Zaten mektep de açacağız efendim”.

Karahisar Sahib Mebusu Mehmed Şükrü Bey, okul açılmadan bu işin olmayacağını ifade etmiştir. Buna cevaben Feyzi Bey okul mevzusu için bir senelik müddetin olması gerektiğini, bu müddet içerisinde konunun halledileceğini söylemiştir¹³⁶.

¹³⁴ TBMM ZC., D. 1, C. 26, s. 413.

¹³⁵ TBMM ZC., D. 1, C. 26, s. 413.

¹³⁶ TBMM ZC., D. 1, C. 26, s. 413.

-Feyzi Bey'in Harp Sırasında İstilaya Uğrayan ve Sonradan Kurtarılmış Olan Yedi Vilayet ve Dört Liva Halkının Tohum İhtiyacının Karşılanması İçin 500.000 TL Ödenmesi Kanun Tasarısı Hakkındaki Konuşması

Çoğunluğu Yunan işgalinden kurtarılan yedi vilayet ve dört livada halkın ihtiyaçlarının karşılanması için 500.000 TL yardım yapılması hakkındaki kanun tasarısı Meclisin 13 Kasım 1922 tarihli toplantısında gündeme alınmıştır. Tasarı milletvekilleri tarafından görüşülürken söz alan İktisat Vekâleti Vekili Feyzi Bey işgale uğrayan bölge halkı için ayrılan toplam tohum miktarının 1.389.530 lira olduğunu, hayvanlar için olan toplam bedelin ise 1.036.000 lira olan bütçeye ek olarak 500 bin lira daha ödendiği takdirde ihtiyacın karşılanacağını ifade ettiği şu konuşmayı yapmıştır¹³⁷;

'Efendim vilâyat-ı müstahlâsada yedi vilâyet ile dört liva vardır. Ayrılan para Afyon Karahisar'ına tohum için 660 bin, hayvanat için 960 bin, Manisa'ya tohum için 35 bin, Aydın'a tohum için 209 530, hayvan için 400 000, İzmir'e 70 000'dir. Tohum yekûnu 1 389 530 lira, hayvanat bedelinin yekûnu 1 036 000 liradır. Bu yekûna mukabil istediğimiz 500 bin liradır. Bu parayı ancak Maliyeden alabileceğiz. Meclis-i Ali eğer bunun tezyidini kabul eder ve ilâve edecek olursa maaş şükran kabul ederiz. Yalnız Besini Atalay Bey diyor ki; 1338 senesinde vekâlete verilen havaleden, 350 bin liradan Karahisar'a 20 000 lira, Manisa'ya 40 000 lira, İzmit'e 15 000, Eskişehir'e 70 000, Aydına 25 000, Kütahya'ya 30 000, Ertuğrul'a 28 000, İzmir'e 50 000, Bursa'ya 30 000, Karesi'ye 30 000, Denizli'ye 35 000, Çanakkale'ye 5 000 ki, ceman yekûn 398 000 liradır. Gaziantep'e 37 000, Konya'ya, 5 000 lira ayrılmıştır.' "Müsaade buyurun, Mağnisa'ya yirmi bin, Kütahya'ya otuz bin, Karahisar'a on bin lira, Denizli'ye beş bin lira, Çanakkale'ye beş bin lira, yekûnu 383 000 liradır. Vekâlet bunların havalelerini vakit ve zamaniyle vermiştir. Fakat mahallerince tediye edilmemiştir. Hükümet takibatı lâzımede bulunuyor. Yani her halde bu çift hayvanatı ile tohumluk için Muvazene-i Maliye Encümeninin kabul ettiği beş yüz bin liranın vekâletçe lâzım gelen muamelesini yaptık. Fakat bâzı yerlerde para bulunmamasından dolayı tediye edilmemiş, tabî burada. Gümrükten ve saire den nakid arak verilecek olursa biz alır derhal ahaliye tevzii vazifesini ifa ederiz"

¹³⁷ TBMM ZC., D. 1, C. 24, s. 482.

Feyzi Bey'in konuşmasından sonra söz alan Kozan Mebusu Dr. Mustafa Bey; gerekli olan tohum, ziraat alet ve hayvanatı için hükümetin herhangi bir araştırma yapıp yapmadığını, ziraat bölgesi olan yerlere beş bin lira ödenek sağlanıp ziraate uygun olmayan yerlere kırk bin lira ödenek ayrılması konusunda fikrini beyan etmiş buna karşılık Feyzi Bey devamla bugüne kadar resmi olarak istenilen paranın 1.389.530 lira olduğunu ve bunun ziraat memurları olan yerlerde ziraat memurlarının, olmayan yerlerde de mutasarrıf ve kaymakamların verdiği raporlarda var olduğunu ve istenilen paranın ihtiyacı olan yerlere verildiğini, bunun da ihtiyacı olup olmadığına göre yapılan taleplere göre verildiğini söyledikten sonra meclis başkanı istenilen beş yüz bin lira için aleyhte söz isteyenleri sormasıyla Karahisar-ı Sahib mebusu Mehmet Şükrü bey Feyzi Bey'in istediği beş yüz bin liranın verilemeyecek bir meblağ olduğunu söylemiştir. Ancak 500 bin lira yerine 100 ila 300 bin lira arası verilmesinin uygun olacağını dile getirmiştir. Bu hususta söz alan diğer mebuslar arasında süren konuşmalarda ihtiyaç olan yerlere para veya havale verilmesi konusu gündemde olmuş ve ihtiyacın karşılanması için paranın yerine aşar ambarlarında bulunan tohumlukların halka dağıtılmasının daha doğru olacağı konuşulmuş ise de meclis başkanının söz konusu görüşülen konunun 500 bin lira ödenmesi hususu olduğu dolayısıyla aşardan verilip verilmemesi ayrı teklif olduğunu söylemiştir. Netice itibariyle istilaya uğrayan yerler için Feyzi Bey'in 500 bin liralık ek ödenek sağlanmasına dair teklifi üzerine müzakere gerekli görülmüş ve yapılan müzakereler neticesinde Feyzi Bey'in tohumluk hakkındaki kanun teklifi konusunda reye iştirak eden mebusların 4 redde karşı 170 reyile kanun kabul edilmiş¹³⁸ olan kanun şöyledir¹³⁹;

İstîlâzedelere tavizan verilecek tohumluk hakkında

Kanun

MADDE 1. — İstihlâs edilen mahallerdeki muhtaç-ı muavenet erbab-ı ziraate üç sene müddetle ve üç müsavi taksitte tahsil edilmek üzere tohumluk, çift hayvanatı ve alât-ı ziraiye itası için 1338 senesi iktisat bütçesinde (istîlâzedelere tavizan verilecek tohumluk, hayvanat ve alâtı ziraiye bedeli) namiyle açılan faslı mahsusa beş yüz bin lira tahsisat vaz'olunmuştur.

¹³⁸ TBMM ZC., D. 1, C. 24, s. 496.

¹³⁹ TBMM ZC., D. 1, C. 24, s. 486, 495, 496.

MADDE 2. — İşbu tahsisatın 1338 senesi zarfında sarf edilemiyen miktarı 1339 senesi zarfında dahi istimal edilebilir.

MADDE 3. — İşbu kanun tarih-i neşrinden itibaren meriyü'l-icradır.

MADDE 4. — işbu kanunun' icrayı ahkâmına İktisat ve Maliye vekilleri memurdur.

- Konya Mebusu Abdülhalim Çelebi Efendi'nin Demiryolları ile Alakalı Vermiş Olduğu Yazılı Takrire Nafia Vekili Feyzi Bey'in Şifahi Cevabı

Konya Mebusu Abdülhalim Çelebi Efendi düşman istilasından kurtarılan mevkilerde tahrip edilen tren hattının tamir edilip sonrasında tren ücretlerinin üç misli arttırılmasına rağmen seferlerde halkın istirahatının tam sağlanamadığını, halkın kırık camlı vagonlarda seyahatte bulunduklarını, dolayısıyla bu durumun düzeltilmesi gerektiğine dair takririne izahat verilmesini istemiştir.

Meclisin 11 Aralık 1922 tarihli oturumunda gündeme alınan sual takririnin okutulmasından sonra takrire cevaben Nafia Vekili Feyzi Bey, harp sırasında düşmanın demiryolunu tahribe uğrattığından dolayı demir yollarına dair sıkıntılar yaşandığını ifade etmiştir¹⁴⁰. Tahrip olunan kısmın 120 kilometre kadarlık bir masefeyi kapsadığını bu mesafe içerisinde yer alan durak ve köprülerin de olduğunu, bu konu ile ilgili daha önce parasızlığı dile getirdiğini, tüm uğraşlara rağmen parasızlık ve ekonomik sıkıntılardan dolayı istenilen sonucun alınamadığını dile getirmiştir¹⁴¹. Düşmanın Karaköy'de iki treni bilerek kaza süsü vererek çarptırdığını, elde olan vagonların yetersiz olduğunu, daha önce de sürat katarlarının tanzim edildiğini ancak var olan vagon miktarlarının azlığı ve tahrip edilenlerin tamirinin yapılmakta olup geri kalan tamiratın biraz zaman gerektirdiğini ve buna karşın ülke içerisinde tren fabrikalarının da olmayışından dolayı tren yolları ve vagonlarının iyileştirilmesinde zorlukların yaşandığını söylemiştir. Ayrıca bu konunun

¹⁴⁰ TBMM ZC., D. 1, C. 25, s.327.

¹⁴¹ TBMM ZC., D. 1, C. 25, s.327-328.

iyileştirilmesi içinde Eskişehir’de bir staj okulunun açılması gerektiğine dair sözleri şöyledir;¹⁴²

Efendiler Çelebi Efendinin verip de Salih Efendinin kabul ettiği istizah iki maddeyi ihtiva ediyor. Birincisi trenlerdeki vagonların camı kırık. Müdürü Umumi Beyin salonlu vagonla daima seyahat etmesi... Cümleinin malûmudur ki, hain düşman esnayı ricatte mürettep alaylarla yollarımızı, şimendiferlerimizi tahrib etti. En ziyade tahribatın hedefi de şimendiferlerdi. Şimendiferlerde iki tahribat yol aksamı ve saire buna müteferri olan mebani gayrikabili istimal bir hale konmuştur. Tahrib olunmayan aksam yüz yirmi kilometredir. Bu tahrib olunan yerlerden yirmi adet büyük köprü ve kırk beş mevkîf küşad edilmiştir. Gerek Afyon hattında ve gerekse Anadolu-Bağdad hatlarında mevcut bulunan bütün heyeti fenniyeler Vekâlet emrinde bulunan heyeti fenniyeler geceli gündüzlü çalışmak üzere bu seyrüsefer bir buçuk ay zarfında küşad edildi. Bundan dolayı da bütün erbabı ihtisasın ve tamiratın ehemmiyetini takdir edenlerin mazharı takdiri oldu. Yalnız bu meyanda Karaköy’le Bilecik arasında 17,5 kilometrelik bir aksam vardır ki, burada üç büyük köprü vardır. Bunların tamiri iki yüz bin liraya mütevakıftır. Mamañîh Kânun-ı Sâni nihayetine kadar yalnız 500 metrelik bir kısmı açık kalacak. Hattın emniyet ve süratinin Harb-i Umumiden evvel olduğu gibi, halkın huzur ve refahını temin edecek bir şekilde olmadığını ben de teslim ederim. Evet hakikaten vagonların bâzı camsız aksamı vardı. Bundan dolayı iki ay evvel tarife meselesi mevzubahis olmuştu ve o münasebetle parasızlığı arz etmiştim ve paranın yokluğu yüzünden Kânunuevvelin beşine, onuna doğru sür’at katarları tanzim edileceğini söylemiştim. Zannederim dünden itibaren de sür’at katarları başlamıştır. Elimizdeki vagonların miktarı efendiler biliyorsunuz ki kâfi derecede değil. Elimizdeki vagonların kısmı âzami düşman ricat ettiği vakit yüz otuz vagon, iki lokomotif kasden çarptı- rarak Karaköy’de tahrib etmişlerdir. Eldeki mevcutların tamiri de biraz zamana muhtaçtır. Ve bir kısım eşya vardır ki biliyorsunuz burada yapılamaz. Memleketimizde demir fabrikası yoktur. Fabrikadan sipariş ettik bunun için de Umuru Cerriye Başmühendisi Avrupa’ya gönderilmiştir. Yakın zamanda ümid ederiz ki halkın istirahatini mucib olan esbaba tevessül edilecektir. Yalnız ikinci bir ciheti de arz edeyim ki hattın muamelâtı umumiyesi Türkçeleşmiştir. Bu hususta gerek Vekâlet ve

¹⁴² TBMM ZC., D. 1, C. 25, s.327-328.

gerek Müdüriyeti Umumiye azamî mesaisini sarf ederek bugün hattâ ancak yüzde üç nispetinde gayrimüslim kalmıştır. Erbab-ı ihtisas yerlerine konarak tebdil olunacaktır. Anadolu-Bağdad demiryolu hattı tamamıyla bir Müslüman müessesesi halini almıştır. Yakında Eskişehir'de bir Staj Mektebi açacağız. Diğerlerini de bu suretle tamamen çıkaracağız. Şimendifer Müdürünün servis vagonıyla gelmesi meselesi: Malûmuâlinizdir ki servis vagonları müdürler, Müdürü Umumi, müfettişler için yapılmıştır. Yani servis odalar, çalışan müdürlerin emrine mahsustur. Şimendifer Talimatnamesinin bu maddesi musarrahtır. Hattâ icabında diyor, Müdürü Umumi treni mahsusla da gitmek hakkını haizdir. Ve zannediyorum ki Müdürü Umumi bu işte geceli gündüzlü çalışmıştır. Yani gezmesi zaruridir. Emin olunuz bendeniz, gözümle gördüm, gece gündüz çalışmış ve memleketimizde erbabı ihtisas az olduğu gibi bu zat da hattın tamiri hususunda âzami çalışmıştır. Servis vagonu diğerlerine para ile verilir. Fakat müfettişler, müdürü umumiler servis vagonlarıyla hatları teftiş için icap ederse bir mevkifte kalır. Ve orada kâtipleri ve sairesi beraberinde gezdirmek zaruridir. Arz edeceğim malûmat bundan ibarettir. Eğer Heyeti Celile kâfi görmezse diğerlerine de cevap vereceğim.”

Feyzi Bey'in verdiği bu izahat sonrasında verilen beyana itimat edilmesine dair oylama yapılmış ve Feyzi Bey'in verdiği beyana 131 kabul oyu ile itimad edilmiştir¹⁴³.

-Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey'in Demiryollarında Zengin Kömür Madenlerimize Rağmen Kömürün Kullanılması Yerine Odun Kullanımında Aşırıya Gidilerek Ormanlarımızın Yok Edildiğine Dair Vermiş Olduğu Sual Takriri Hakkında Feyzi Bey'in Cevabı

Meclisin 13 Aralık 1922 tarihli oturumunda Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey; Ereğli kömür madenlerinin zengin rezervlere sahip olmasına rağmen çürümeye bırakılıp kömür kullanmak yerine demiryollarında odunun aşırı kullanılması ve ormanlarımızın yok edilmekte olduğuna dair Nafia Vekâleti'nin cevaplaması için şu soru önergesini vermiştir;¹⁴⁴

“Efendim, hakkı kelâmımı istimal edebilmek için suali irad edebilmekliğim icab eder. Binaenaleyh sualimi irad ediyorum. Nafia Vekili Bey cevaplarını verirler

¹⁴³ TBMM ZC., D. 1, C. 25, s. 370.

¹⁴⁴ TBMM ZC., D. 1, C. 25, s. 351.

ve ona mukabil söyliyeciğim varsa söylerim. İcab etmezse hakkı kelâmımı istimal etmem, feragat ederim. Efendim, kendilerine hemen bir ay var, Heyet-i Celileniz vasıtasıyla bir sual takriri takdim ettim. Bunda Anadolu Demiryollarında el'an ormanlarımızın köküne kibrit ekercesine odun kullanılmakta olduğunu ve diğer taraftan Ereğli kömür havzasında fakirin, zenginin birikmiş olan kömürleri çürümek üzeredir. Hiç olmazsa çürüse araziye bir faydası dokunur. Onların orada aylardan, belki yıllardan beri neden bekletilmekte olduğunu takrirle sordum. Binaenaleyh Vekil Beyden istirham ederim. Gayetle muhik olan bu sualime lütfen cevap versinler. Ondan sonra icabederse bendeniz de müdafaaatta bulunurum.''

Nafia Vekili Feyzi Bey esasen Hilmi Bey'in haklı olarak talep ettiği kömür kullanımına teşvikleri önceden başlattıklarını ve demiryollarında kullanılan odunun stoklarda olan odun olduğunu bunların da esasen kömürle beraber kullanıldığını ve kömür kullanımı için çeşitli madenlerden yararlanıldığını ancak şimdiye kadar kömürün kullanılmasına mani olan ve İstanbul'da bulunan bir komisyonun olduğunu bu komisyonun da ihtar edildiğini, son olarak da kömür kullanımının teşviklerini arttırdıklarına dair Hilmi Bey'e verdiği cevabı şu şekildedir;¹⁴⁵ *"Efendim, Hilmi Beyefendinin suallerine derhal cevap vermek üzere on gün evvel müracaat etmiştim. Fakat Meclisin meşguliyeti dolayısıyla teahhur etmiştir. Esasen biz odun yerine kömür istimalini tercih ederiz. Kömürle işletmenin fevkalâde fevaidi vardır. Mersin Limanı açıldıktan sonra (8700) ton alınmıştır. Denizlerde, yollar açıldıktan sonra istimalini tercih ediyoruz. Yeniden de tabii siparişte bulunmuşuzdur. Şimdi elimizde stok mal olarak odun mevcuttur. Onlardan da şimdi kullanıyoruz ve kömürle işletiyoruz ve bundan böyle de kömürle işleteceğiz. Zonguldak kömürü hakkındaki mütalâaları doğrudur. İstanbul'da Enter Alliye namıyla bir Kömür Komisyonu vardı. Bu teşkilât Zonguldak yerli kömürlerin satılmasına mâni oluyordu. Hariciye Vekâleti vasıtasıyla ihtarda bulunduk. Ondan dolayı yerli mallarının tercihan alınmasını ve bütün müessesetlerde gerek şimendiferlerde ve gerek diğer yerli müessesesinde yerli kömürlerinin tercih edilmesini esasen biz kabul ediyoruz. Efendim, malûmuâliniz bu, para meselesidir. Para meselesi en mühim bir meseledir. On bin ton sipariş etmişiz. Yetmiş bin, seksen bin liradır. Şimdi Yalvaç'ta bir kömür ocağı açılmış ve kömür çıkar, her halde oduna kömürü tercih etmek esasını kabul*

¹⁴⁵ TBMM ZC., D. 1, C. 25, s. 351-352.

ediyoruz. Mümkün olduğu kadar odun kullanmıyacağız. Paramız olsa tamamen kömürle şimendifer işleteceğiz. Fakat ticaret eşyası nakledemiyoruz. Meselâ on bin muhacir naklettik. Onar liradan bir milyon lira eder. Nakliyatta aktarma olduğu için tüccar eşyasını vermiyor. Yolcu nakliyatı da kâfi derecede değildir. Kâfi oldukça tabiî kömürü daha ziyade tercih edeceğiz. Ve sizin nokta-i nazarınızı daha ziyade kabul edeceğiz. Artık odun mubayaasına girişmiyeceğimizi tamimen müdüriyetlere tebliğ ettik”.

-Siverek Mebusu Mustafa Lutfi Bey’in Motorlu Nakliye Vasıtaları Hakkındaki Soru Önergesine Nafia Vekili Feyzi Bey’in Yazılı Cevabı

Siverek Mebusu Mustafa Lutfi Bey, Nafia Vekâleti’ne yönelttiği motorlu nakliye araçlarının Milli İstiklal Mücadelesinde milli gayeye ulaşma konusunda ne derece etkili olduğu ve daha önce 1. Dünya Savaşı sırasında milyonlarca liraya mal olacak şekilde satın alınmış olan vasıtaların çürümeye bırakılmış olduğunu belirttiği vasıtaların tamiri için Nafia Vekaleti’nin yol haritasına alıp almadığına dair ssoru önergesi şu şekildedir¹⁴⁶;

Riyaset-i Celileye

Tâkip edegeldiğimiz İstiklâl-i Millîmize vasait-i nakliyenin ne derece tesiri ve vasait-i nakliyenin gayemize vusul için âdeta bir kan damarı mesabesinde olduğu malûmdur. Halbuki Harb-i Umumi esnasında milyonlarca liraya mal olan binlerce otomobil Ankara'dan Diyarbakir'e kadar yolların sağ ve solunda çürümeye mahkûm olarak kalıyor. Bunların tamiriyle kabil-i istimal bir hale ifrağını acaba Nafia Vekâleti haritasına ithal etmiş mi? Keyfiyetin Vekâleti Müşarünileyhadan سوالini arz ve teklif eylerim.

24. 12. 1337

Siverek Lutfi

Feyzi Bey Siverek mebusunun beyanında belirttiği Ankara’dan Diyarbakır’a kadar yol kenarında çürümeye bırakılan vasıtaların Nafia Vekaleti’ne ait olmadığını ve yollarda otomobil işletmek için de hiçbir teşkilatının bulunmadığını söyleyerek

¹⁴⁶ TBMM ZC., D. 1, C. 21, s. 159.

kendisine yöneltilen sorunun vekaletin beceriksizliğine addolunamayacağını arz ve beyan ettiği sözleri şöyledir¹⁴⁷;

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesine

Ankara'dan Diyarbekir'e kadar yolların sağ ve solunda mevcudolduğu Siverek Mebusu Lûtfi Beyefendi tarafından verilen sual takririnde beyan buyurulan otomobillerin hiçbir tanesi Nafia Vekâletine aid olmadığı gibi yollarda otomobil işletmek için de hiçbir teşkilâtı bulunmadığından işbu sualin Vekâlet-i âciziye teveccüh etmeyeceği arz olunur efendim.

14. 03. 1338

Nafia Vekili Feyzi

Feyzi Bey'in verdiği cevaptan sonra söz alan Siverek mebusu Mustafa Lütfi Bey yol kenarlarında bulunan araçların askeriyeğe ait olması sebebiyle sorusunun Müdafaa-i Milliye Vekaleti'ne havale olmasını istemesi üzerine sorusu Müdafaa-i Milliye Vekaleti'ne havale olmuştur¹⁴⁸.

- Anadolu'da Demiryolları ve Limanlar İnşası İçin Mr. Canedy ve Chester'le Yapılan Sözleşmenin Onaylanmasına Dair Kanun Tasarısı Görüşmeleri Hakkında Sözleri

Meclisin 8 Nisan 1923 tarihli oturumunda Anadolu'da demiryolu ve liman yapımı konusunda Mr. Canedy ve Chester şirketleri ile yapılan sözleşmenin onaylanmasına dair kanun tasarısı gündeme alınmıştır. Tasarının maddeleri görüşülürken söz alan Nafia Vekili Feyzi Bey; bu sırada demiryollarının iktisadi ilerlemeler açısından mühim rol oynadığını, demiryollarının iyileştirme ve yapımı konusunda istenilen seviyeye gelinemediğini, bunun sebepleri arasında mesafelerin uzun olduğunu belirterek Anadolu'da bulunan memurların at üzerinde bu mesafeleri gittiklerini, meclis-i ali'nin bu uğurda büyük çabalar sarfettiğini dile getirmiştir. Şimendiferlerin yapılma aşamalarından söz ederek nasıl yapılacağı konusunda Amerika örneğini vererek Amerika gibi devletlerin borçlanmaya giderek ülkede bulunan tüm demiryollarını inşa ettiklerini, Osmanlı zamanında da tren yolu yapımı

¹⁴⁷ TBMM ZC., D. 1, C. 21, s. 159.

¹⁴⁸ TBMM ZC., D. 1, C. 21, s. 159.

için padişahların borç yapıp gerekli adımlar attıklarını ancak Duyun-ı Umumiye'ye olan borçlardan ötürü bunların pek mümkün olamamış olduğunu dile getirmiştir.

Sultan Abdülaziz zamanında yapılan borçlanma ile Bağdad-Erzurum demiryolu yapımı düşünüldüğü halde paranın saray, köşk ve seyahatler için harcanıp heba edildiği ve de Abdulhamid zamanında da demiryolu girişimi olduğu halde tam anlamıyla istenilen yere gelinemediğini ifade eder¹⁴⁹. 1325 yıllarında Amerika ve Avrupalı sermayeleri olanlar Nafia Vekâletine tekliflerde bulunmuşlardır, 1327 yılında dar hatların Anadolu'da yapılmasının zor olacağını, arazi engellerinden dolayı bu konu hakkında teklif kabul edilmemiştir¹⁵⁰. Diğer bir husus ise demiryolu hatlarının geçtiği yerlerde işleyen madenlerin olmaması, sadece tek bir maden olan Ergani madeni olduğunu, dönem içerisinde işlenen bakırın altın derecesinde önemli bir yere sahip olduğunu fakat işlenmesi ve farklı bir yere sevkinin güç durum olduğundan bu işe istenilen kıymet verilemediğine, yıllardır işlenmekte olan Ergani madenine gereken değer verilmediğinden bölgede bulunan hane sayılarının azalması ve dışarıya göç verildiğine, sermayesi olan kişilerin maden işine girip sermayelerini batırdıklarına dair konuşması şöyledir;¹⁵¹

“Muhterem efendiler! Memleketin büyük bir kıtasını ihtiva eden Anadolu Şarki demiryolları kırk iki vilâyet ve elviyei müstakilleden geçer. Bunu kabul etmekle bu memleket halkının öteden beri olan arzularını is'af etmiş ve en mühim derdi içtimaisini tedavi etmiş olacağız. Bu asırda şimendifersiz terakki ve tekâmülü iktisadi olamayacağı müsellemler bir hakikattir. Anadolu'da memuriyet veren ve dolaşan arkadaşlarımız pekâlâ bilirler ki, buralar arzumuz derecesinde derece-i tekemmüle gelmemiştir. Bunların esbabı uzun mesafede olduğundan ve yirmi beş gün at üzerimde seyrüsefer bu asırda gayrimümkün olduğundan her suretle müşkülât görmekte ve mahrumiyet içinde yaşamaktadırlar. Meclisi Âli, şimdiye kadar görmüş olduğu işlerle bu memlekete büyük hizmetlerde bulunmuştur. Fikri âcizaneme göre Meclisi Âli, her işde büyük bir faaliyet gösterdiği gibi Anadolu'yu Şarkinin ihtiyacını temin edecek olan bu lâyihayı da Heyeti Celilenin bilâtereddüt kabul edeceğine eminim. Şimendiferler nasıl yapılmalıdır? Efendiler! Şimendifer yapan devletler, ennafi bir istikraz yaparak şimendiferlerini yapmaları en muvafık bir usuldür. Ve

¹⁴⁹ TBMM ZC., D. 1, C. 28, s.482.

¹⁵⁰ TBMM ZC., D. 1, C. 28, s.483.

¹⁵¹ TBMM ZC., D. 1, C. 28, s.483-484.

Amerika'da bütün hükümetler devlet namına istikraz yaparak şimendiferlerini yapmışlardır. Maalesef, bizim ricali sabıkamız ve padişahlarımız zamanında istikraz yapıldığı halde hiçbir şey olmamıştır. Ve bugün Düyunu Umumiyenin bârisakîli altında eziliyoruz. Abdülaziz zamanında yapıları istikrazlarla Erzurum ve Bağdad şimendiferleri yapılması tasavvur edildiği halde bu paralar mahalline sarf edilmeyerek yalnız saraylar ve köşkler yapılmış ve Paris seyahatlarıyla israf edilerek heba edilmiştir ve ondan sonraki devirlerde biliyorsunuz ki, Rusya Çarlığı, Şarkı tutmuş ve bizim elimizi, ayağımızı bağlamıştır. O zaman şimendifer yapmak imkânsızdı. Hususiyle Sultan Hâmid zamanında bir irade ile burada bir talip zuhur etse bile yapmak ihtimali yoktu. Ancak Rusya'nın muvafakati şartı ve hakkı rüçhanı vardı. Ondan dolayı Hükümet, buralarda müteredit bir halde hiçbir şey yapamamıştır. 10 Temmuz 1324 inkılâbını mütaakıp memlekette büyük hürriyeti efkâr olduğu gibi hürriyeti matbuat olduğu gibi bu ihtiyaç her taraftan birkaç defalar talep edildi. Fakat o zaman da yine bugünkü gibi bütçeden para ayırarak bu hatların inşasına imkânı mâli görülemedi ve bugünkü vaziyetten daha fena bir vaziyetteydi. İşte 1325 senesinde gerek Avrupa gerek Amerika sermayedarları bir hücum gösterdiler. O vakit malî gruplar, Nafia Nazırına müracaat ettiler. Tekliflerde bulundular. O vakit Nafia Nâzırı olan Noradonkiyan bu malî gruplardan (Doktor Glasko) namında birisi ile mukavele icra edecekti. İnşa edilecek hat, haritada görüldüğü veçhile Yumurtalık'tan bed'ile Sivas-Harput-Malatya-Bitlis-Van-Süleymaniye'ye kadar dar hat olacaktı. Ve tarafeyninde yirmişer kilometre bugünkü şerait dâhilinde verilecekti. Başka bir şey vermemek üzere bu talepte bulunuldu. O zaman bendeniz o Mecliste bulunuyordum. Bu talebe mukabil, şimdiki grup namına gelen (Mr. Çester) ve onun namına hareket eden İzmirli (Emin Çester) denilen Emin Bey namındaki zat teklifte bulundu ve onların teklifi Nafia Encümenince muvafık görülerek Heyet-i Umumiye'ye sevk edildi. Gerek Mebusan ve gerek Ayan Heyeti Umumiyesinde Hükümete; Şarki Anadolu'da yapılacak (hatların sağ, sol cenahlarından 20 kilometre dâhilinde şimendifer inşa etmek ve müzakere etmek salâhiyeti verilmiş ve o zamandan beri bu kamun şeklinde Nafia Nezaretinde bulunuyordu. 1327 senesinde dar hat olarak inşası için tekrar Meclise geldi. Mecliste uzun müzakereden sonra dar hat olarak inşası kabul edilmedi. Malûmuâliniz, Anadolu arazisi arızalı olduğu ve meyiller yüksek olduğu için dar

hatlardan memlekete matlûp faide temin edilemiyordu. Bundan dolayı o vakit Nafia Nâzırı olan zat, bunu tekrar tehir etti. Bu talibim çekilmesi üzerine on iki senedir başka talip zuhur etmemiştir. Büyük zaferimizi mütaakıp bu eski talip yine Anadolu'muza geldi ve o zaman eski talebini tekrar etti. Fakat biz tabîi o zamanki şekli kabul etmedik. Evvelce Meclisle müzakere edilen geniş hattı teklif ettik evvelki red esbabını zikredilerek geniş hattı kabul ederse müzakereye gireceğimizi bildirdik. Zaten esasında ihtilâfî efkâr geniş hat olmasındaydı, bu defa geniş hat inşasını kabul etmiş olduğumdan ihtilâfî efkâr da kalmamıştır. Haritata görüldüğü veçhile Samsun- Sivas, Sivas-Ankara, Sivas-Erzurum, Erzurum'dan-Karadeniz'e bir kol ki 1320 kilometrelik müzeyyel bir hat daha ilâve ettik. Aynı şeraiti ilhtiva etmek üzere kendi grubu ile müzakereden sonra (Çester projesi) namını alan Anadolu-Şarki Şimendiferleri Mukavelesi'nde Hükümet hattın tarafeyninde yirmi kilometre mesafe dahilindeki mâdenleri terk etti. Bu şerait dâhilinde muvafakati efkâr hâsıl olduğundan Heyeti Vekileye gönderdik ve orada uzun müzakereden sonra muvafık görülerek Meclisi Âlimize takdim ettiğim gibi bütün mabuata ve bütün mütehassız zevata gönderdik. Gelen cevaplarda katiyen ihtilâf yoktur. Malûmuâliniz ki bu bir küldür. Dört bin kilometrelik 'bir hattır ve malûmuâliniz ki takribi bir hesapla 400 milyon liralık bir iştir. Bunun içinde talbîi kumpanyanın menfaatine ait maddelerde vardır. Fakat onlar, Şark memleketlerimizin bütün yolsuzluk, bütün mahrumiyet yüzünden çektiği ıstırap nazarı itibara alınırsa ehemmiyetsiz şeylerdir. Ve bugün maden denildiği zaman buna mukabil biz Çester Grupuna ne veriyoruz? Dört bin kilometre hat ve 400 milyon liraya mukabil ahaliye yeni bir vergi tarh etmiyoruz. Bu havalide bu 'hatlar inşa edildiği halde Devletin 'bütçesi gerek aşar gerek sair hususatta 40, 50 belki yüz milyon tezayüd edecektir. Bu şüphesizdir ve bilfiil sabittir ki şimendifer yapılan mahallerde daima mire üç, beş, on misli varidat tezayüd etmiştir. Biz buna mukabil Çester'e ne veriyoruz? Bu (hattın iki tarafında yirmi kilometrelik saha dâhilinde, yerde metfun bulduğun şey senin olsun diyoruz. Bugün bu hatların geçtiği yarlerde mevcut, işliyen) bir maden var mıdır? Yoktur tabîi yoktur. Yalnız bir madem vardır. Ergani Bakır Madeni. Bu maden vakia memleketin en zengin madenidir. Bu maden asırlardan beri işliyor. Fakat Devlete âzami 30-40 bin lira kadar bir para veriyor ve bugün on beş seneden beri, bendeniz giderken de gördüm, bu kasaba evvelce üç bin haneli olduğu halde bugün üç yüz haneye tenezzül

etmiştir. Ahalisi fakrî sefalet içerisinde. Bugün bakır, biliyorsunuz ki altın, derecesinde kıymetlidir. Fakat maalesef vesait olmadığından ne mevcut bakır satılabiliyor ne işletilmesine imkân vardır. Halbuki madenin her tarafından elli altmış metre mesafede bütün ormanlar tarla halini almış, bütün ahali de sefalet içerisinde. Kim işletmişse, bendeniz de naçizane tecrübede bulundum, mektepten, idadiden ilk çıktığım zaman o madende biraz çalışmışım. Hepimiz servetlerimizi batırmışızdır. Diyarbekir'de zengin olabilirim diye bu maden yüzünden gerek Ermenilerden gerek İslamlardan hepsi sermayesini batırmıştır. Fazla çıktığı zaman sarfiyatı yok. Metfun olarak servet olduğu hissediliyor. Fakat bu servetten istifade edilemiyor. Mukavele mucibince Çester grubu her Türkün Hükümete vereceği ne ise o da resmî nispî ve mukarrerî tamamen Devlete verecek ve Devletin bütün kavanini hazıra ve istikbaliyesine tâbi olacak, aradaki ihtilâfat doğrudan doğruya bizim mahkemelerimizde halledilecek, müstahdemini Türk olacak ve Türk müstahdemini yetiştirmek için Hükümetin göstereceği yerde dört mektep küşad edecek ve bütün müstahdemini orada yetiştirecektir. Bendeniz heyeti umumiyesini gayet muvafık buldum ve bunun gerek ikdarı maliyesine gerekse getirdiği vesait ve Hükümetçe yapılan tetkikat neticesine nazaran bu işin husul bulacağına kaani oldum. Gerek İktisat ve gerek Muvazene encümenlerince talebolunan tadillerin de onda altısı kabul edildi. Onu da evvelki gün Meclisi Âlinize takdim ettim. Onun için bendeniz bunun kabulünü teklif ediyorum, ciheti fenniyesi hakkında da memleketimizin bu hususta en mütahassıs zatı olan Muhtar Beyi getirdim o da ciheti fenniyesi hakkında Heyeti Celilenize izahat verecektir. Kabul buyurursanız... ‘

-Kurtarılmış Olan Memleketlerdeki Memurlar Hakkında Heyet-i Vekilede Çıkan İkiliğe Dair Hükümet Tezkeresi Hakkındaki Sözleri

Meclisin 27 Ocak 1923 tarihli oturumunda Feyzi Bey, düşman işgali altında olup da kurtarılan memleketlerde görev yapan ziraat bank memurları ve baytarların ordaki halka gerekli hizmetlerde bulunduklarını ve bölge halkının kendilerinden çok kez istifade ettiklerini ifade etmiştir. Bu memleketlerde zorunlu olarak kalmışlardır. Şimdi başka şehirlere yer değişikliğine dair bir husustan söz edildiğini, bu memurlar hakkında mazbatalarda durumları ve hizmetleri iyi gösterilen memurların yerlerinde

kalması veya mesela İzmir’de bulunan bir memurun Bursa’ya istihdam edilmesini istediği sözleri şöyledir¹⁵²;

“Efendim, bendeniz İktisat Vekâletinde bulunduğum zaman vilâyatı müstahlâsa memurinden olan en ziyade ziraat bank memurlariyle baytarlar hakkında vaktiyle Heyet-i Vekilede verdiğimiz bir kararla bunların âdem-i istihdamlarına karar vermiştik. Halbuki bugün ahval dolayısıyla bunların yerine memur bulmak imkân ve ihtimali yoktur. Mahallerinden meclisi idarelerden valilerden yazılan mazbatalara nazaran bunların birçoğu orada zarureten kalmışlardır ve hüsnü hizmet etmişlerdir ve orada bulundukları müddetçe kendilerinden memleket halkı istifade etmişlerdir. Yalnız Heyeti Vekile Reisi eski karar dolayısıyla bir defa da Heyeti Celilenizin reyini almak için müracaat etmiştir. Biz mahallerinden gelen mazbatalarda hüsnü halleri sebkât etmiş olanların orada veyahut mesela İzmir’de bulunan bir adam Bursa’da istihdam edilsin, diyoruz”.

Konu hakkında Kastamonu mebusu Abdülkadir Kemali Bey Feyzi Bey’e katılarak bu durumda konu hakkında müzakereye gerek bile olmadığını söylemiş ancak Feyzi Bey devamla konu hakkında uzlaşmanın tam olmadığını bilhassa Rauf Bey’in kurtarılmış bölgelere istihdam edilen memurların bir daha istihdam edilmemesi konusundaki ihtilafı görüşünü dile getirmiştir. Feyzi Bey istihdam konusunda halihazırda istihdam edilmiş olan memurların durumları ve hizmetlerini yerine getirip getirmediğine dair ifade istenmesi ve memurların, baytarların, müfettişlerin ve Ziraat Bank memurlarının istihdamlarının gerekli olduğunu dile getirerek istihdam edileceklerin mesela İzmir, Bursa, Eskişehir ve Afyon Karahisar gibi şehirlerde olan memurların memleketlerinden gelecek şahadetnamelerine bakılarak Yunan işgaline iştirak etmemiş olanlardan seçilmesi gerektiğini dile getirdiği devam konuşması şöyledir;

İşte bu kısımdır. Yalnız Rauf Bey diyor ki; memalik-i müstahlasada istihdam edilen memurlar bir daha istihdam edilmesin. Biz de diyoruz ki; mahallerinden istifardan sonra suihalleri tahakkuk etmiyen memurlar merkezden tâyin edildiklerinden dolayı eğer bunların... (Gürültüler) Esas aramızdaki fark budur. Biz memurların, yani baytarların, müfettişlerin ve Ziraat Bank memurlarının istihdam

¹⁵²TBMM ZC., D. 1, C. 27, s. 10.

edilmesi taraftarıyız. Nasıl ki, istanbul bundan istisna edilmiştir. Yalnız Bursa, izmir, Afyon Karahisar, Eskişehir'de bulunan memurların istihdamları için memleketlerinden gelecek şahadetnamelerle hüsnühalleri tebeyyün edenlerin ve Yunanlılarla iştirak etmiyenlerin istihdamına zaruret vardır diyoruz ve bu tahakkuk etmiştir. Memur bulunmuyor. Şer'iyeden müftüler de vardır. Müftülerin de hüsnühaline şahadet eden mahallerinden mazbatalar geliyor. Lizaruretin kalmışları ve Yunan amaline iştirak etmemişleri talebediyoruz.

- Hayvan Dışında Yurtdışından İthal Edilecek Tarım Malzemesinin Gümrük Vergisinden Muaf Tutulması Hakkındaki Kanun Tasarısı İle İlgili Sözleri

Meclisin 14 Şubat 1922 tarihli oturumunda yurtdışından ithal edilecek tarım malzemesinin gümrük vergisinden muaf tutulması hakkında bir kanun tasarısı Meclis Genel Kuruluna getirilmiştir. Görüşmeler sırasında söz alan Nafia Vekili Feyzi Bey ziraatte eski usullerin bırakılarak yerine yeni traktörlerin, makinaların getirilmesi gerektiğini yoksa bu şekilde ziraiden verim alınmanın az olacağını ifade etmiştir. Kara saban ile bir traktörün rekabetinin az olacağını, bunun için İktisat Vekaletinin belli şirketlerle anlaşarak taksit şeklinde ziraatle uğraşanlara makine dağıtması gerektiğini vurgulamıştır. Bu makinaların sadece Adana, İzmir, İzmit gibi başta gelen şehirlerde kullanıldığı söylenmiştir. Bu şehirler dışında makinaların yayılmama sebebi ise tamiratının zor, güç olası ve tamir edilememesidir. Adana da mısır tarımının çokluğundan bahsederek bütçeye katkısının olacağını ifade ettiği konuşması şöyledir¹⁵³;

“Efendim; Heyet-i Celilenin malûmudur ki, memleketimiz ziraat memleketidir. İstikbali yine fennî ziraatle temin edeceğiz. Biz eğer bu ziraatımızı eski usulde bırakırsak asri bir şekle giremeyiz, hayata iştirak edemeyiz, her halde asri bir hayata iştirak için traktörler, buharlı makinalarla ziraat icrasına mecburuz. Bu vakıa memleketimizin her tarafında taammün etmemiştir, fakat arkadaşlarımızdan İzmit'i, Adana'yı görenler kemali şükranla makinaları kabul edecektir. Bu sene oradan gelirken geçtim, çiftçi olmak itibariyle hakikaten şayanı şükran gördüm. Makinalar vardır. Yalnız zenginler değil, bütün köylüler fennî ziraat iman etmişler ve kaani olmuşlardır.

¹⁵³ TBMM ZC., D. 1, C. 27, s. 324-325.

Makinası olmıyanlar bile isticar ediyor ve bu makinaları götürüp tarlalarını sürüyorlar. Bu makinalarla sürülen pamuk ziraatinden istifade ediyorlar. Hâlbuki kara sabanla sürülen tarlalar yaniçiftle sürülen tarlalar bununla rekabet edemiyorlar. Malumualiniz Adana havalisinin arazisi kuvvetlidir. Bu sene talip doksan. O halde gelecek sene ümid ediyorum ki, iki yüz, üç yüz olacaktır ve zannediyorum ki, İktisat Vekâleti bir şirket vasıtasıyla ahaliye taksitle makina vermiye teşebbüs etmiştir. O makinalar da gelirse memleketin diğer aksamı da bunu görmekle istifade edecektir. Yani bundan Hazine mutazarrır olmıyacaktır. Size ufak bir misal arz edeceğim.

Bir dönüm araziyi sürmek için beşkilo benzin gidiyor. Beş kilo benzinden 35 kuruş resim almıyor. Halbuki bir dönüm araziye kırk kıye tohum zer ediliyor. Asgari olarak bire on alınmış olsa dört yüz kıye eder. Dört yüz kıyeden öşür olarak Hazineye diğer suretle iki yüz elli kuruş giriyor. Yani bir taraftan otuz beş kuruş terk etmekle diğer taraftan iki yüz elli kuruş alınacaktır. İyice tetkikatta bulunan arkadaşlar pek iyi bilirler ki, yalnız Adana'da olsa bile halkın refahı için âzami surette istifade edeceksiniz, bir cebinizden çıkarıp diğer cebinize koyacaksınız. Makinalar bugün yalnız Adana, İzmit ve İzmir gibi ziraatin fennî kısmının taammüm ettiği memleketlere girdiği gibi diğer aksamına da girecektir. Binaenaleyh bu kabul edilsin ve bunu kabul etmenizi ben de İktisat Vekaleti namına istirham ediyorum. Malûmuâliniz sahil tarafta bulunan memleketlerde istimal edilmeye başlanmıştır. Meselâ bugün Samsun'da, İzmir'de var. Adapazarı'nda var. Evet bendeniz de biliyorum ki, bugün Malatya'da yok. Olmamasının esbabı getirilen makinaların tamir edilememesidir. Halbuki Vekâletin Amerikalılarla yaptığı mukavelename mucibince atelyeler açılacak, tamirhaneler yapılacak, dahilî yerlerde de taammüm edecektir. Bendeniz meselâ bir çiftçi olmak, hasebiyle Adana'da gördüm ve gıpta ettim. Her halde alıp memleketime götürmek istiyorum. Çünkü memleketimizde hayvanatla çift sürmekle bir şey hâsıl olmuyor. Halbuki bunlar 35 santim yeri hafrediyor. Yani bu yalnız Adana'ya mahsustur. Bundan her yerin istifade etmesi lâzımdır ve istifade ederiz. Bugün Adana mesaha itibariyle Mısır'a muadildir. Fakat yalnız orada on beş milyon nüfus var. Burada maatteessüf 350 000 dir. Her halde Adana bu milletin bütçesini arttırabilecektir.”

-Mister Kenedi ile Görüşülen Ziraat Aletleri Üzerine Olan Belgelerde İmzası Bulunmasından Dolayı Para Almakla Mesul Tutulan Feyzi Bey'in Konuşması

Söz konusu olan zirai görüşmelere ait belgelere imzasını atan İktisat Vekili Feyzi Bey para almakla mesul tutulmuştur. Belgelere imza atma sebebi ise Ziraat Bankası Müdürünün olmayışından dolayı evrakların İktisat Vekalati'ne gelmesi sebebiyledir. Bu ithamla zan altında kalan Feyzi Bey açıklama ihtiyacı duyduğunu ifade etmiştir. Feyzi Bey'in 24 Mart 1923 tarihli konuşması şöyledir¹⁵⁴;

“Efendim müsaade ediniz, mukavelenameyi ben imza etmişim. Benim de mâruzâtım var. Arz edeyim, ondan sonra başkaları söylesinler”, “Bendeniz de İktisat Vekâleti Vekili sıfatıyla söyleyeceğim. Çünkü imza eden benim”.

Feyzi Bey'in para aldığına dair konuşmaların olduğunu, Feyzi Bey bu konu hakkında şu ana kadar şerefli ve namuslu şekilde çalıştığını cebine bu denli bir miktarın girmedığını açıkladığı konuşması şöyledir¹⁵⁵; *“Efendim benim zamanımda olmuştur. Söyleyeceğim. Herkesin namusu vardır. Alnımız açıktır para aldı diyorlar”, “Arkadaşlar refiki muhteremim İktisat Vekili Mahmud Esad Beyefendi esasatını müzakere ile bu ziraat alât ve edevatı hakkındaki mukavelenin akdi şerefini bendenize bırakmış olduklarından dolayı kendilerine alenen teşekkür ederim. On beş senelik gerek hayatı mebusiyetimde ve gerek hayatı memuriyetimde şerefimle yaşadım ve bu meselenin nâfi' alacağına kendi vicdanımla tamamiyle kaaniim. Memlekete âzami faide hâsıl olacağına tamamen kaaniim. Mahmud Esad Beyefendi Hazretleri gittikleri zaman bu mukaveleyi bendenize bıraktılar. O vakit Ziraat Bankası Müdürü burada değildi. Bendeniz İktisat Vekili Vekiliydim. Asıl Vekil gelinceye kadar meseleyi on beş, yirmi gün tehir ettim. Meclisi İdare de o zaman natamamdı. Hattâ ikmal edilmesini bekledim ve Meclisi İdarece karar verildikten sonra bunu imza ettim. Meclisi İdare ikmal edildi ve Heyeti Fenniyesine tekrar havale edildi. Üç dört celsesinde karar verdi, bunu kabul etti. Bendeniz de bunu gerek Meclisi İdarenin verdiği kararlar ve gerek salâhiyete binaen imza ettim. Şimdi Osman Zeki Bey biraderimiz burada 72 bin lira kadar bir paranın simsariye veyahut başka suretle aldığını beyan ediyor”.*

¹⁵⁴TBMM ZC., D. 1, C.28, s. 153-154.

¹⁵⁵TBMM ZC., D. 1, C.28, s. 154.

Feyzi Bey kendisini bu şekilde zan altında bırakan Kayseri Mebusu Osman Zaki Bey'in mebusluktan alınmasını isteyerek sözlerine son vermiştir¹⁵⁶.

3.1.6. Diğer Milletvekillerin Takrir ve Tekliflerindeki İmzası

-Gelibolu Mebusu Celâl Nuri Bey ve rüfekasının, Türk dostu Klod Farer'e teşekkürname yazılmasına ve Piyer Loti'nin Türkiye'nin Paris mümessilliğince hatrının sorulmasına dair takriri¹⁵⁷.

-İstanbul Mebusu Numan Efendi ve rüfekasının, Ankara Sabık Mebusu Atıf Bey'e önceden tahsis edilmiş olan maaşının tekrar ödenmesine dair teklifi ve müzakeresine dair takriri¹⁵⁸.

-Sinop Mebusu Dr. Rıza Nur Bey ve 78 rüfekasının, Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmüş olduğuna ve Türkiye Hükümeti'nin onun varisi olduğunu, hilafet makamının esirliğinden kurtulacağına dair takriri¹⁵⁹.

-Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey ve 75 refikinin Heyet-i Umumiye içtimasının dört ay olması gerektiğine dair teklifi¹⁶⁰.

3.1.7. İzin ve Diğer Hususlarda Feyzi Bey'e Dair Bulgular

Feyzi Bey 15 Mayıs 1922 tarihinde ailesini görmek üzere 3 aylık izin kullanmıştır¹⁶¹. Üç aylık izni süresince Feyzi Bey'in yerine vekaleten İstanbul mebusu Dr. Adnan Bey seçilmiştir¹⁶².

13. 11. 1922 tarihli meclis oturumunda alınan kararla Türk-Rus Ticaret ve Konsolosluk muahedeleri akdine memur Heyete Nafia Vekili Feyzi Bey'in tâyin edilmiş olduğu görülmektedir¹⁶³.

-Feyzi Bey'in Nafia Vekâletinden İstifası

¹⁵⁶ TBMM ZC., D. 1, C.28 s. 154.

¹⁵⁷ TBMM ZC., D. 1, C.16, s. 96.

¹⁵⁸ TBMM ZC., D. 1, C. 19, s. 83.

¹⁵⁹ TBMM ZC., D. 1, C. 24, s. 293.

¹⁶⁰ TBMM ZC., D. 1, C. 16, s. 145.

¹⁶¹ TBMM ZC., D. 1, C. 20, s. 38, 65.

¹⁶² TBMM ZC., D. 1, C. 20, s. 213.

¹⁶³ TBMM ZC., D. 1, C. 24, s. 468, 472.

Meclisin 4 Eylül 1922 tarihli oturumunda Feyzi Bey ‘in seçilmiş olduğu Nafia Vekâletinden istifasına dair şu telgrafnâmeyle göndermiştir;¹⁶⁴

Riyaset-i Celileye

Mezunun memleketimde bulunduğum zaman Heyeti Celile-i Muhteremlerince kabul buyurulan kanun mucibince Nafia Vekâletinden istifa eylediğimi arz eylerim efendim.

4.IX.1338

Diyarbakır Mebus Feyzi

Konuşma sonrasında söz alan Saruhan Mebusu Refik Şevket Bey; Yeni bir Nafia Vekaletini seçene kadar Feyzi Bey’in vekaleten de olsa görevinin başında olması gerektiğini ifade etmiştir¹⁶⁵.

3.2. Hacı Şükrü Bey (AYDINDAĞ)

3.2.1. Özgeçmiş

1883’te İstanbul Şehzadebaşı’nda doğdu. Baba adı Mehmet Nedim anne adı Fatma’dır¹⁶⁶. İlk ve orta öğrenimini İptidai Mektebi, Rüştiye ve Askeri İdadide tamamladıktan sonra 13 Mart 1898’de Harbiye Mektebi’ne girdi. 2 Şubat 1901’de Piyade Teğmen Rütbesi ile mezun olarak 3. Ordu emrine verildi¹⁶⁷. Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde Batı tarzı modern eğitim veren Harbiye Mektebi mezunudur. İkinci Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte İstanbul’a gelmiştir. Diyarbakır seçimleri öncesindeki mesleği ise; Alay Kumandanlığıdır¹⁶⁸. Balkan Savaşlarına katılarak Bulgar çetelerinin isyanını bastırmıştır. Atatürk’ün yakın silah arkadaşlarından olup Anafartalar, Conkbayır Muharebelerinde yer almış ve Irak Cephesi’nde Kut’ül Amare’de İngilizleri durdurmayı başarmıştır. İzmir’in Yunanlılar

¹⁶⁴ TBMM ZC., D. 1, C. 22, s. 496-497.

¹⁶⁵ TBMM ZC., D. 1, C. 22, s. 497.

¹⁶⁶ Doğan, a.g.t., s.24.

¹⁶⁷ Doğan, a.g.t., s. 24.

¹⁶⁸ H.Şükrü Bey’in Seçim Mazbatası, TBMM Arşivi:Sicil Dosya No:118.

tarafından işgali üzerine Millî Mücadeleye katılmak üzere Anadolu'ya geçmiştir. Millî Mücadele sırasında aktif görevlerde bulunarak, başarılı hizmetler sunmuştur¹⁶⁹.

15 Nisan 1902'de üsteğmenliğe yükseldi.29Ağustos 1903'te Selanik'te 4.'üncü Avcı Taburunun başına getirildi.3 Kasım 1905'te yüzbaşılığa atandı, birçok bulgar çetelerle çatışmaya girdi.Avcı Taburunun 2.'nci Bölüğü "Doyran" ve "Tikveş" Yörevi mevki komutanlığına atandı.Meşrutiyetin ilanı ile emrindeki taburla İstanbul'a geldi.1909'da Yunan sınırında,17.'nci Fırkanın Mitralyöz bölüğüne tayin olundu.Balkan Savaşlarında yaralanarak Manastır hastanesine kaldırıldı.Batı ordusunda katılarak Görünce Muharebesine katıldı.Ayağının tedavisi için Almanya'ya gönderildi yurda döndüğünde 1.Dünya Savaşı çıkmıştı ¹⁷⁰.Kanal Cephesinde 1.Kanal Harekat Kumandanı olarak görev almıştır¹⁷¹.Kanal cephesi sırasında,Çanakkale Savaşı'nda Kerevizdere ve Anafartalar Muharebelerinde mücadele etti.15 Kasım 1915 yılında Kut'ul Amare'de İngiliz birliklerini püskürterek başarı kazandı.Mondros Mütakeresi sonrası elinde bulunan taburun terhis edilmesi üzerine İstanbul'a geldi.3Haziran 1917'de 17.Alay Komutanlığına atandı.Yunanların İzmir'i işgal sırasında milli mücadeleye katılarak Aydın Kuvay-ı Milliye teşkilatının oluşumuna katkı sağlamıştır¹⁷².9 Aralık 1918'de, 17.'nci Kolordu emrine,57.'nci Fırkaya,135.'inci Alay Komutanlığına tayin edilir. 4 Nisan 1920 seçimlerinde I.dönem Diyarbakır milletvekili olur.Mecliste İrşad,Anayasa,Bütçe,Milli Savunma Komisyonlarında çalışmıştır¹⁷³. 23 Nisan 1920'de Temsil Heyetinde Kumandan olarak görev yapmıştır¹⁷⁴.Yarbaylığa kadar yükselen Hacı Şükrü Bey,TBMM tarafından takdirname ile ödüllendirilmiştir¹⁷⁵. 10 Haziran 1924'te 135.'inci Alay Komutanı,1 Haziran 1926'da Albaylığa,12 Haziran 1929'da 2.'nci Kolordu Divan-ı Harp Reisliğine,4 Şubat 1931'de 42.'nci Alay Komutanlığına,22 Ağustos

¹⁶⁹ Volkan Payaşı, Birinci Dönem TBMM'de Diyarbeki Milletvekili Hacı Şükrü (AYDINDAĞ) Bey'in Siyasi Faaliyetleri (1920-1923), *Tarih-Toplum-Ekonomi Kongresi*, Diyarbakır , Ekim ,2018 s. 645.

¹⁷⁰ F.Çoker,*Türk Parlamento Tarihi...*,s .305-306.

¹⁷¹ *TBMM Albümü(1920-2010)*, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, No:1, C.1,s.23.

¹⁷² Volkan Payaşı,I.Dönem TBMM'de Diyarbakır Milletvekili Hacı Şükrü(Aydındağ)Bey'in Siyasi Faaliyetleri(1920-1923), *Diyarbakır Tarih,Toplum ve Ekonomi Kongresi* ,Diyarbakır , 2018, s.652.

¹⁷³ F.Çoker,*Türk Parlamento Tarihi...*,s. 306.

¹⁷⁴ *H.Şükrü Bey'in Seçim Mazbatası*, TBMM Arşivi:Sicil Dosya No:118.

¹⁷⁵ *TBMM Albümü...*,s. 23.

1933'de Tuğbaylığa kadar yükselmiştir¹⁷⁶. Dönem itibariyle Diyarbakır doğumlu olmayan tek Diyarbakır Milletvekilidir¹⁷⁷. 112 oy ile TBMM'ye katılmıştır. Asıl mesleği Askeri Binbaşılıktır¹⁷⁸. Hacı Şükrü Bey evlilik yapmamıştır. 19 Temmuz 1935'te vefat etmiştir¹⁷⁹.

3.2.2. Hacı Şükrü Bey'in Mecliste Almış Olduğu Görevler ve Grup Üyelikleri

Hacı Şükrü Bey'in meclis içerisinde almış olduğu görevlere bakıldığında zaman; 2. Yasama yılında 2. Şube Üyeliği¹⁸⁰, 3. Yasama yılında 5. Şube Üyeliği¹⁸¹, 4. Yasama yılında 5. Şube Üyeliği¹⁸², 4. Yasama yılında Hariciye Encümenliği Üyeliği¹⁸³ görevlerinde bulunmuştur. 17 Mayıs 1920 tarihinde İrşat Encümenliğine seçilmiştir¹⁸⁴.

3.2.3. Meclis Çalışmaları

Hacı Şükrü Bey 1. Yasama Dönemi'nde 3 doğrudan teklif vermiştir. Bu tekliflerden 2'si kabul edilirken 1' ilgili encümenliğe havale edilmiş ancak herhangi bir netice çıkmamıştır. Çeşitli kanun düzenleme teklifleri üzerine vermiş olduğu 3 düzenleme teklifinden 1'ine müzakeresine gerek duyulmamış iken, 1'i kabul ve diğeri ise red edilmiştir. Hacı Şükrü Bey'in tespit edilen 4 takririnden 1'i ruznameye alınmış, 1'i red edilirken, 2 takririne dair bir netice çıkmamıştır. Hacı Şükrü Bey'in 1. Yasama Dönemi'nde 4 konuşma yaptığı, 2 adet sual takriri verdiği ve suallerinin ikisine de cevap aldığı görülmektedir. Diğer milletvekillerin vermiş olduğu 19 teklif ve takrirden imzası tespit edilen Hacı Şükrü Bey 1 kez de izinli sayıldığı görülmektedir.

3.2.4. Takrir ve Teklifleri

3.2.4.1. Kendisinin Doğrudan Yaptığı Teklifler

¹⁷⁶ Hülya Yazar, Mustafa Delialioğlu, *Cepheden Meclise*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s. 76.

¹⁷⁷ Doğan, a.g.t., s. 24.

¹⁷⁸ H. Şükrü Bey'in Seçim Mazbatası, TBMM Arşivi: Sicil Dosya No: 118.

¹⁷⁹ Genel Kurmay Bakanlığı, a.g.e., s. 76.

¹⁸⁰ TBMM ZC., D. 1, C. 9, s. 18.

¹⁸¹ TBMM ZC., D. 1, C. 18, s. 22.

¹⁸² TBMM ZC., D. 1, C. 28, s. 22.

¹⁸³ TBMM ZC., D. 1, C. 28, s. 42.

¹⁸⁴ TBMM ZC., D. 1, C. 1, s. 322.

-Hacı Şükrü Bey'in Askeri Okul Öğrencilerine ve Yedek Subay Maaşlarının Arttırılmasına Dair Teklifi

Hacı Şükrü Bey ve arkadaşları Harbiye'de öğrenim görmekteyken İstanbul'dan firar ederek Milli teşkilat çatısı altına sığınan genç subayların almakta oldukları maaşın çok cüzi bir miktar olması hasebiyle daha fazla maddi sıkıntı çekmemeleri için verilmekte olan ödeneğin arttırılması gerektiği konusunda şu teklifi vermişlerdir¹⁸⁵;

Riyaset-i Celileye

Bir hiss-i vatanperveri ile İstanbul'dan firarla Hükümet-i milliyenin ağışu fedakârisine atılan genç zabıt namzetleri olan harbiyeli efendilerin bugünkü vaziyetleri itibariyle almakta oldukları maaş hakikaten pek dun bir derecede olduğundan tezyidiyle ihtiyaçlarının teminini elzem görmekteyiz, ailelerinden uzaklaşan bu genç efendilere mahiye ita edilmekte olan yirmi kuruş ihtiyaç-ı umumilerini defe kâfi görülemediğinden tezyidiyle terfih-i halleri menafi-i memleket namına şayan-ı temenni olduğundan bervech-i ati mevadd-ı kanuniyenin kabulünü teklif eyleriz:

MADDE 1. — Mekâtib-i Harbiye talebesine 1 Ağustos 1336 iptidasından itibaren mahiye beş yüz kuruş ita edilecektir.

MADDE 2. — İşbu Kanun tarih-i neşrinden muteber olup, tatbikine Maliye ve Müdafaa-i Milliye vekâletleri memurdur.

Meclis genel kurulunda gündeme alınan konu Layiha Encümenince 18 Ağustos 1920 tarihinde incelenip kabul edilerek Müdafaa-i Milliye ve Muvazene-i Maliye Encümenlerine havale edilmiştir¹⁸⁶. Müdafaa-i Milliye Encümenince uygun görülerek tekrar görüşülen teklif Heyet-i Vekileye havale edilmiştir. Heyet-i Vekile'nin bu konudaki 9 Eylül 1920 tarihli teklifi, Harbiye Mektebi, Askeri Tıbbiye

¹⁸⁵ TBMM ZC., D. 1, C. 4, s. 552.

¹⁸⁶ TBMM ZC., D. 1, C. 4, s. 38.

Mektebi birinci, ikinci ve üçüncü, Askeri Baytar Mektebi birinci ve ikinci sınıflarındaki öğrencilere dört yüz ellışer, Harbiye Mektebi yedek subay öğrencilerine üçer yüz ve son olarak Askeri İdadi Mektebi öğrencilerine ikişer yüz, Askeri Rüştî öğrencilerine de yüzer kuruş zamlı ödenek sağlanması yönünde olmuştur. Heyet-i Vekile'nin konu hakkındaki teklifi şöyledir¹⁸⁷;

Heyeti Vekilenin Teklifi

Mekâtibi askeriye talebesiyle ihtiyat zabıt namzetlerine verilecek zamaim-i fevkalâde hakkındaki muaddil kanun lâyihası

MADDE 1. — Maaş-ı aslilerinden maada şehir-i Mekteb-i Harbiye talebesiyle Askerî Tıbbiye Mektebi birinci, ikinci, üçüncü Askeri Baytar Mektebi birinci, ikinci sınıfları talebesine dört yüz ellışer ve Mekteb-i Harbiye'nin ihtiyat zabıt namzedi talebesine üçer yüz ve Mekteb-i İdadi-i Askeri talebesine ikişer yüz ve leylî ve rüşti-i askeri talebesine yüz kuruş zamaimi fevkalâde verilir.

MADDE 2. — İşbu zamaimden hiçbir suretle tevkifat yapılmaz.

(MADDE 3. — İşbu zamaim için Müdafaa-i Milliye Vekaletinin üç yüz otuz altı senesi bütçesine üç yüz on sekizinci faslın üçüncü, dördüncü, beşinci maddelerine bir milyon yüz on dokuz bin üç yüz kuruş ilavesiyle kabul olunmuştur.

MADDE 4. — İşbu Kanun 1 Ağustos 1336 ibtidasından muteberdir.

MADDE 5. — İşbu Kanunun icra-yı ahkâmına Müdafaa-i Milliye ve Maliye vekâletleri memurdur.

2 Eylül 1336

Heyeti Vekile'nin beş maddelik kanun düzenlemesi teklifi 16 Eylül 1920 tarihinde Muvazene-i Maliye Encümeni'ne havale edilmiştir. Encümence yapılan inceleme neticesinde söz konusu öğrencilerin aldıkları miktarların ihtiyaçlarını temin edemeyeceği ortada olduğu fakat 1. Maddede geçen miktarların yine az olacağı

¹⁸⁷ TBMM ZC., D. 1, C. 4, s. 553.

sebebiyle Harbiye Mektebi, Askeri Tıbbiye Mektebi; birinci, ikinci ve üçüncü, Askeri Baytar Mektebi; birinci ve ikinci sınıflarındaki öğrencilere beşer yüz, Harbiye Mektebi yedek subay öğrencilerine üç yüz ellışer ve son olarak Askeri İdadi Mektebi öğrencilerine üçer yüz, Askeri Rüştî öğrencilerine de yüz ellışer kuruş zamlı ödenek sağlanması yönünde olmuştur. Muvazene-i Maliye Encümenince bu şekilde kararlaştırılan kanun teklifi düzenlemesi aynen kabul edilmiş ve Hacı Şükrü Bey ve arkadaşlarının bu konudaki teklifi Meclis onayına sunularak¹⁸⁸ Meclis'in ikinci oturumunda kabul edilmiştir¹⁸⁹.

- Milli Ordu Teşkiline Dair Teklifi

Hacı Şükrü Bey, Meclis'in 21 Ekim 1920 tarihli oturumunda milli ordu içerisinde belli başlı düzenlemelere gidilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Milletin arzu ve çabasıyla teşkil edilen milli ordu teşkilatı mevki ve mertebelerini daha fazla millileştirmenin, ordu içerisinde kardeşlik ve yardımlaşma düşüncesini kuvvetlendirmenin, özellikle ordunun sergileyeceği başarılar için hayati önem taşıyan itaat, sadakat hislerini geliştirme konusunda verdiği kanun düzenlenmesine ehemmiyetle yaklaşarak değerlendirilmesi ve kabul görmesini istediği teklif şu şekildedir¹⁹⁰;

Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesine

Orduyu hümayun namını taşımakta olan hali hazırdaki ordu teşkilatı bir takım zaruri meratip kademelerini havi olmak suretiyle kendi dahilindeki inzibatı temin etmektedir. Harb-i Umumi kadiresinden sonra milletlerin kanaatlerinde tezahür eden hareketin inkılabiyeye, teşkilatı hazıra-i içtimaiyeyi bildiğimiz gaye ve mecralara sevk ettiği bir zamanda emperyal mahiyetindeki teşkilatı askeriyenin milletlerin arzularıyla kabil-i telif olamayacağı artık bütün sarahat ve vuzuhiyle taayyün ve tahakkuk etmiştir. Halihazırdaki ordumuz tamamen millidir ve milletin meram ve iradesinin vasıta-i husulidir. Binaenaleyh orduyu hümayun teşkilatını ve bilhassa meratip kademelerini daha ziyade millileştirmek ve kadrosu dahilindeki

¹⁸⁸ TBMM ZC., D. 1, C. 4, s. 557.

¹⁸⁹ TBMM ZC., D. 1, C. 4, s. 575.

¹⁹⁰ TBMM ZC., D. 1, C. 5, s. 121-122.

uhuvet ve tesanüt fikirlerin daha ziyade takviye etmek bir ordu için esbabı muvaffakiyetten olan itaat, sadakat ve inzibat hislerini daha amik bir surette tesis etmek için bervecch-i zir-i mevaddı kanuniyeyi Büyük Millet Meclisinin nazarı tasvip ve tasdikine arz ve teklif ederim. Milli ordu teşkilatı bervecch-i zirdir.

MADDE 1.-A) Milli ordu cüzü tammı askerisi firkadır. Fırkalar da gruplardan teşekkül eder.

B) Her fırka üç alaydan ve her alay üç taburdan ve her tabur üç bölükten ve her bölük üç takımdan terekküp eder.

C) Her firkada biri sahra diğeri cebel olmak üzere iki taburdan ve her tabur üç bataryadan mürekkep bir topçu alayı bulunur.

D) Her fırka birer bölüklü bir süvari alayı bulunur.

H) Her taburda dört makineli tüfekten mürekkep bir mitralyöz bölüğü bulunur. Süvari alayına ayrıca bir bölük mitralyöz verilir.

V) Her firkada bir istihkam taburu ile bir sıhhiye, bir telefon ve telgraf müfrezesi bulunur.

MADDE 2-Milli ordunun meratib-i bervecch-i zirdir.

A) Rütbeyi askeriye umumiyetle mülğadır. Yalnız başkumandan ile grup kumandanları, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi; Paşa unvanını haiz bulunacaklardır. Paşalık unvanını Büyük Millet Meclisi tevcih eder. Diğer rütbe-i askeriye bervecch-i zirdir.

B) Milli orduda fırka, alay, tabur, bölük, takım kumandanları rütbesi vardır ve kumandanlar yalnız bu isimle tavsım olunur.

C) Rütbelere, ahlak, tecrübe, iktidar, fedakârlık ve bilgi nokta-i nazarından tevcih olunur.

D) Milli orduda evsafı matlubeyi haiz olmayanların rütbe-i sabika-i askeriyeleri ne olursa olsun kendileri tekaüde sevk olunurlar.

MADDE 3-Milli ordu kıyafeti askeriyesi:

A) Elbisei askeriye ve kalpak hâkî renktedir.

B) Başkumandan kalpağına kırmızı bir tuğ takar.

C) Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi ve Grup kumandanları kalpaklarını beyaz tuğ takarlar.

D) Fırka kumandanları kalpaklarına ay yıldız takarlar.

He) Alay kumandanları yakalarına birer ay tabur kumandanları yakalarına üç bölük kumandanları iki, takım kumandanları birer yıldız takar.

V) Doktorlar, baytarlar ve esnaf-ı askeriye eski işaretlerini yakalarına takarlar. Diğer memurin-i askeriye milli efrat kıyafetindedir.

MADDE 4- Milli ordu maaşatı berveçh-i zirdir.

	<i>LİRA</i>
<i>A) Başkumandan</i>	<i>500</i>
<i>B) Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi</i>	<i>400</i>
<i>C) Grup Kumandanları</i>	<i>350</i>
<i>D) Fırka Kumandanları</i>	<i>250</i>
<i>He) Alay Kumandanları</i>	<i>200</i>
<i>V) Tabur Kumandanları</i>	<i>150</i>
<i>Z) Bölük Kumandanları</i>	<i>100</i>
<i>Ha) Takım Kumandanları</i>	<i>75</i>
<i>Tı) Doktorlar iki sınıftır:</i>	
<i>Birinci sınıfa</i>	<i>200</i>
<i>İkinci sınıfa</i>	<i>100</i>

Y) Baytarlar iki sınıftır:

Birinci sınıfa 150

İkinci sınıfa 100

K) Eczacı, cerrah, esnafatı askeriye 75

L) Tayinat usulü mulgadır. Hademe, Seyis, arabası olarak asker istihdam edilemez

M) Ketebe-i askeriye iki sınıftır.

Birinci sınıfa 100

İkinci sınıfa 75

MADDE 5-Milli ordu mekatibi.

A) Erkan-ı Harbiye-i Umumiye riyasetinin tahtı emir ve teftişinde bir mektebi harbiyeyle bir Erkan-ı Harbiye mektebi vardır.

B) Erkan-ı Harbiyeye tefrik olunacak zabitan mektebi harbiyeden kıtaata tevzi edilip beş sene kıtalarında iktidarı askeriyeleriyle temayüz eden zabitanadan olacak, bunlar iki sene Erkan-ı Harbiye mektebinde tedrisat-ı aliye-i askeriye gördükten sonra orduya iade olunacaktır.

C) Bunların hiçbir imiyazı yoktur.

D)Fırka ve Grup Kumandanları maiyetinden istihdam olunurlar.

He) İspatı ehliyet edemeyen ve tecrübe sahasında matlub seciye gösteremeyenler eski vazifesine iade olunur.

MADDE 6-Milli ordunun ahzı asker devairi:

A) Halk idaresi teşkil oluncaya kadar yalnız ahzı asker şubeleri kalacak, kalem ve devaizi sairesi lağv olunacaktır.

B) Her şubede bir tabur kumandanı ve üç takım kumandanı ve bir kâtip bulunacaktır. Her şube efrattan beş yazıcı istihdam eder.

MADDE 7- İş bu kanun tarihi neşrinden iki mah sonra tatbik edilmiş olacaktır.

MADDE 8-İş bu kanunun icrasına Büyük Millet Meclisi heyeti vekilesi memurdur.

20 Teşrinievvel 1336

Teklif incelenmek üzere Layiha Encümenine havale edilmiştir¹⁹¹. 25 Ekim 1920 tarihli meclis oturumunda, Hacı Şükrü Bey'in milli ordu teşkiliyle alakalı teklifi layiha encümenince tetkik edilerek mecliste aynen kabul edildikten sonra 27 Ekim 1920 tarihli oturumda Müdafaa-i Milliye Encümenine havale edilmiş ancak bir cevap gelmemiştir¹⁹².

-İstanbul'da Kendilerine Heyeti Vükelâ Namı Veren Şahıslara Millet Namına Söz Söylemek ve Harekâta Bulunmak İsteyenler Hakkında Ceza Verilmesine Dair Teklifi

Osmanlı'nın kaderinin ve halifeliğin ne şekilde cereyan edileceğine dair müzakere yapıldığı sırada Hacı Şükrü Bey İstanbul'da bulunup TBMM halihazırda dururken kendilerini milletin temsilcisi olarak Heyeti Vükela ismiyle tanıtıp diplomatik görüşmeler sağlayan Bab-ı Ali hükümeti üyelerinden kimselerin yargılanmasını ve kendilerine ceza verilmesini istediği teklif şöyledir¹⁹³;

Riyaset-i Celileye

İslâm mukaddesatına ve İslâmiyete karşı şeytandan daha şeni olarak son asırda mütecaviz bir Loyd Core türemişti. Meğer şeytandan, Loyd Core'dan daha şeni alçaklar varmış. Sorar mısınız? İşte bu vesikayı yollayan ve düşünenler, öyle ise başta Vahdeddin olduğu halde besmele ile bunları bilûmum İslamların taşlamasını teklif ederim.

30.10.1338

Hacı Şükrü Bey'in verdiği teklifin yanısıra diğer mebusların da bu konuda verdikleri teklifler hayli fazla olmasından meclis riyasetince tekliflerin tek tek oylamaya konulması yerine tüm teklifler nezdinde olarak haklarında ceza istenen kişilerin ihtar edilmesi ve kınanması hususunda yapılan oylama sonucunda

¹⁹¹ TBMM ZC., D. 1, C. 5, s. 123.

¹⁹² TBMM ZC., D. 1, C. 5, s. 160.

¹⁹³ TBMM ZC., D. 1, C. 24, s. 291.

haklarında ceza teklifleri verilen Bab-1 Ali üyelerinin kınanması ve ihtar edilmesi kabul edilmiştir¹⁹⁴.

3.2.4.2. Kanun Teklifleri Üzerine Verdiği Değişiklik Önerileri

- İstiklal Mahkemeleri Kanunu'na İki Maddenin Eklenmesine Dair Kanun Teklifi

Meclisin 2 Ekim 1920 tarihli oturumunda Hacı Şükrü Bey; İstiklal Mahkemelerinin yerine getirecekleri görevler bakımından millet için mühim faydaları üstlenmiş olduğunu ancak küçük bir suiistimalin veya yanlış değerlendirmelerin çok zor durumda bırakacak sonuçlar doğurabileceğinden ve milletin özellikle bu konuda büyük beklentiler içinde olması dolayısıyla İstiklal Mahkemelerinde yapılacak yargılamalarda geri dönüşü olmayacak sonuçların engellenmesi ve en ufak suiistimallere, keyfi uygulamalara mahal verilmemesi, alınacak karar ve verilecek hükümlerin açık olarak verilmesi, gizli olmaması gerektiğini ifade ettiği teklif şu şekildedir;¹⁹⁵

Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesine

Müdafaa-i Milliye Encümeni tarafından teklif edilip tadilen kabul edilen ve mevki-i icraya vazı derdest bulunan İstiklâl Mahkemeleri'nin ifa edecekleri vazife itibariyle mevkileri gayet nâzik olduğu ve bu mahkemelerin netice-i icraatından mülkü millet için pek büyük faideler beklenmekle beraber en basit bir suistimal yüzünden de pek feci akıbetler zuhuru muhtemel bulunduğu cihetle buna mahal kalmamasını temin edeceğine kani olduğum mevadd-ı atiyenin mezkur kanuna müstacelen ilâvesini teklif ederim.

MADDE 1. — İstiklal mahkemelerinde cereyan edecek muhakemeler, verilecek hüküm ve kararlar aleni olacaktır.

MADDE 2. — Herhangi bir tesir altında kanun ve vicdana muhalif olarak hüküm veren İstiklal mahkemesi reisi ve azaları Büyük Millet Meclisi hüküm ve karariyle derhal ayni ceza ile tecziye edileceklerdir.

30 Eylül 1336

¹⁹⁴ TBMM ZC., D. 1, C. 24, s. 292.

¹⁹⁵ TBMM ZC., D. 1, C. 4, s. 488.

Müdafaa-i Milliye Encümeni Reisi

Diyarbakir Mebusu

Hacı Şükrü

Okunan teklif sonrasında söz alan Meclis başkanı; “*Bunun bir teklif olduğunu, Usulen Layiha Encümenine gitmesi gerektiğini*” ifade etmiştir¹⁹⁶. Meclis genel kurulunda okutulan teklif üzerine biri Layiha Encümenine gitmesi gerektiği diğeri de Ruzname’ye alınması yönünde olmak üzere iki fikrin olduğu bu sebeple Ruzname’ye alınmasına karar verilmiştir¹⁹⁷. Ruznameye alınan tekliflerin müzakeresi için Meclis’in 2 Ekim 1920 tarihli ikinci oturumunda Hacı Şükrü Bey bir takrirle teklifini geri almış olması dolayısıyla teklifin müzakeresine gerek duyulmamıştır¹⁹⁸.

- Şura-yı Evkaf Kanunu Görüşüldüğü Sırada 5. Maddenin Düzenlenmesine Dair Teklifi

Hacı Şükrü Bey, Meclisin 7 Aralık 1922 tarihli oturumunda, Şura-yı Evkaf Kanunu görüşüldüğü sırada kanunun 5. Maddesine¹⁹⁹ eklenmesini istediği teklifinde milli hükümetin düşmana karşı diplomasi uğraşı verdiği sırada kendi yanında yer almaları için gönderdiği resmi tebligatlara herhangi bir mazeretleri olmamasına rağmen davetleri cevapsız bırakan üst rütbelilerin Avans Kanunu’ndan yararlanmaması gerektiğini ifade ettiği teklifi şöyledir;²⁰⁰

Riyaset-i Celileye

Beşinci maddenin nihayetine zirdeki fıkranın ilâvesini teklif eylerim. Düşmanla teşrik-i mesai ettiği Büyük Millet Meclisi Hükümetince vesai katiye ile malûm olan ve vuku bulan davete tebliğ edildiği ve mazeret-i meşruası olmadığı

¹⁹⁶ TBMM ZC., D. 1, C. 4, s. 488.

¹⁹⁷ TBMM ZC., D. 1, C. 4, s. 489.

¹⁹⁸ TBMM ZC., D. 1, C. 4, s. 503.

¹⁹⁹ **MADDE 5.** — Hükümeti zâilece tahsis edilip İstanbul Muhassasatı Zatiye idaresince tediye edilmekte olan mazuliyet maaşları 16 Mart 1336 tarihindeki memuriyetleriyle miktarı maaşlarını mübeyyin cetveller celp ve tetkik olunduktan sonra aid oldukları daireleri bütçelerine vaz'edilecek tahsisattan tesviye edilir.

²⁰⁰ TBMM ZC., D. 1, C. 25, s. 258.

halde icabet etmiyen erkân, ümera ve zâbitan işbu Avans Kanunu'ndan müstefid olamazlar.

Hacı Şükrü Bey'in 5. Maddeye eklenmesini istediği bu teklifi reddedilmiş, 5. Madde ise olduğu gibi kabul edilmiştir²⁰¹.

-Ertuğrul Mebusu Mustafa Kemal Bey'in, Meclis Üyelerinden Vefat Edenlerin Ailelerine Ödeme Yapılmasına Dair Kanun Teklifine Ek Olarak Vefat Edenlerin Aileleri İçin Her Mebusun Maaşından Beş Kuruş Kesilmesine Dair Teklifi

Meclisin 7 Mayıs 1921 tarihli oturumunda Erzurum Mebusu Mustafa Kemal Bey'in milletvekili iken vefat eden kişilerin ailelerine ödeme yapılmasına dair teklifi vardır. Erzurum Mebusu Mustafa Kemal Bey'in 2 maddelik vermiş olduğu teklifte; vefat eden mebusların ailelerine dört aylığına bir tahsisatta bulunması gerektiğini bu kanunun yapılmasından sorumlu olan yerin Büyük Millet Meclisi olduğunu ifade eder. Acilen gündeme alınması gerektiğine dair teklif şöyledir²⁰²;

Riyaset-i Celileye

Meclis-i ali azasından vefat edilenlere verilecek tahsisat hakkında berveçhi zir mevaddı kanuniyenin bugünkü Ruznameye ithaline müstaceliyetle karar itasını teklif eylerim.

MADDE 1.- Meclis-i ali azasından vefat edenlerin efradı ailesine dört aylık nispetinde tahsisat kılınır.

MADDE2.- İşbu Kanunun icrasına Büyük Millet Meclisi memurdur.

Erzurum Mebusu

Mustafa Kemal

Meclis genel kurulunda okutulan Mustafa Kemal Bey'in teklifi incelenmek üzere Layiha Encümenine havale edilmiştir²⁰³. Diyarbakır Mebusu Şükrü Bey vefat

²⁰¹ TBMM ZC., D. 1, C. 25, s. 258.

²⁰² TBMM ZC., D. 1, C. 10, s. 245.

²⁰³ TBMM ZC., D. 1, C. 10, s. 245.

edenlerin aileleri için her mebusun maaşından beş kuruş kesilmesine dair talepte bulunduğu teklif ise şu şekildedir²⁰⁴;

Riyaset-i Celileye

Müzakere kafidir.

Vefat eden arkadaşların ailesine her birerimizin şahsi tahsisatından beşer lira kat'ı ile itası esasının reye vaz'ını teklif eylerim.

Hacı Şükrü Bey'in teklifine, karşı düşünceden mebusların çıkmasından dolayı teklif gündeme alınmamıştır²⁰⁵.

3.2.4.3 Takrirler

- Bazı Yerlerde Özel Yetkilere Sahip Zatların Aceleyle Teşkilata Memur Edilmesine Dair Takriri

Hacı Şükrü Bey ve arkadaşları, Meclisin 9 Eylül 1920 tarihli oturumunda kuvvetlerimizin düşman kuvvetleri karşısında yetemeyecek sayıda olduğundan ve cephe gerisindeki mukavemetin müdafaaya yetmediğini belirterek vatanın önemli bir kısmının tahliye edilmesi gerektiğini, savaş içinde yer alan askerlerin dahi yaralı olduğunu ülkeyi savunmak için askeri teşkilatın dışındaki tüm kaynakların seferber edilmesi ihtiyacının fazlaca hissedildiğini bu sebeple meclisin yetkilerini kullanarak mukavemete destek çıkılması ve asker temin edilmesi için cephe gerilerinde bulunan her türlü kaynağı devreye sokması gerektiğini dile getirmiştir. Hacı Şükrü Bey cephe gerisinde bulunan ve asker temini bakımından istifade edilecek kişilerin orduya iştirakını sağlamak, ayrıca Konya başta olmak üzere cephe gerisinde yer alan izinli veya askeri yetkilere sahip kişilerin acilen teşkilat içerisine memur edilmesi ve izinli olanların geri çağırılması için şu takriri vermiştir²⁰⁶;

Büyük Millet Meclisi Riyasetine

Cephelerdeki kuvvetlerimizin düşman kuvvetlerine karşı nisbetsizliği ve arkalarındaki mukavemet faaliyetlerinin de ihtiyacı müdafaayı temin edemeyecek bir şekilde olması hesabıyla vatanın en kıymetli aksamının tahliyesi mecburiyeti hasıl

²⁰⁴ TBMM ZC., D. 1, C. 10, s. 245.

²⁰⁵ TBMM ZC., D. 1, C. 10, s. 245.

²⁰⁶ TBMM ZC., D. 1, C. 4, s. 42.

olmaktadır. Meşru ve mukaddes davamızın galebesi yapılacak mukavemete tabidir. Gerçi ordu kendi vesaitine nazaran tezyidi mukavemet müdafaa bezli mesai ediyorsa da bugün düşmanın tefevvükü karşısında milletin teşkilat-ı askeriye haricinde kalan bilcümle menabiden de istifade ihtiyacı daha amik bir surette hiss olunmaktadır. Cephe gerilerinde birçok menabii müdafaa ve mukavemete malik olduğu şüphesiz olan bazı vilayet ve livaların daha müessir, daha şamil bir iştirakini temin etmek Büyük Millet Meclisinin en esaslı, en hayati vezafındendir. Binaenaleyh Gerek Konya’da gerekse cephe gerilerindeki livalarda azami mukavemetin ihzarı içinde Büyük Millet Meclisi tarafından mezun ve salahiyyeti mahsusayı haiz zevatın acilen teşkilata memur edilmesini vatanın selameti ve davayı millinin zaferi namına teklif ederiz.

4 Eylül 1336

Okunan takrir sonrasında meclis başkanı söz alarak şu sözleri; “*Arzu buyurursanız ati ruznameye ithal ederiz. Arzu ederseniz bugünkü ruznameye alırız. Malum-ı aliniz bugünkü ruznameye aldığımız takdirde, dün pek mühim ve müstacel olan bir kanunun müzakeresini bıraktık ki, ona başlayacağız*”²⁰⁷ diye ifade etmiştir. Mecliste yapılan oylama sonucunda cumartesi günü yapılacak ruznameye eklenme kararı alınmıştır²⁰⁸.

- Layiha Encümenliğinin Kaldırılmasına Dair Takriri

Meclisin 15 Ağustos 1920 tarihli oturumunda Saruhan Mebusu Refik Şevket Bey’in layiha encümenliğinin kaldırılmasına, buna dair nizamnamenin de düzenlenmesi gerektiğine dair teklif vermiştir²⁰⁹. Teklif sırasında Hacı Şükrü Bey de Layiha Encümenliğinin kaldırılması gerektiğini ifade ettiği takriri şöyledir;²¹⁰

Riyaset-i Celileye

Müzakerenin kifayetiyle Layiha Encümeninin lağvini teklif ederim.

15 Ağustos 1336

²⁰⁷ TBMM ZC., D. 1, C. 4, s. 43.

²⁰⁸ TBMM ZC., D. 1, C. 4, s. 43.

²⁰⁹ TBMM ZC., D. 1, C. 3, s.248.

²¹⁰ TBMM ZC., D. 1, C. 3, s.251.

Takririn mecliste okutulmasının ardından oylamaya geçilmiş, yapılan oylama ile Hacı Şükrü Bey'in takriri kabul edilmemiştir²¹¹.

-Hacı Şükrü Bey'in Kendisi Hakkında Başlatılan İnceleme ve Araştırmaların Hızlandırılıp Neticelendirilmesine Dair Takriri

Hacı Şükrü Bey hakkında incelenmesi için şubeye havale edilen evrakın bir seneyi aşkın süre geçmesine rağmen neticelendirilmemiş olmasından ve neticelendirilmesinin hızlandırılmasına dair çeşitli zamanlarda defalarca takrir vermesine rağmen bir sonucun çıkmamış olması ve kendisinin şeref ve haysiyetine dokunan bu durumun daha fazla uzatılmamasına dair söylediği sözleri havi olan temenni takriri şöyledir²¹²;

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Meclis-i Âli karariyle Dördüncü Şubeye tevdi edilen hakkımdaki evrakı tahkikiye sene nihayeti dolayısıyla ikmal edilememiştir. Nizamname-i Dahilî mucibince badelkur'a şubelerden birine tevdi ile fevkalâde mühim olan ve arkadaşlardan birisinin şeref ve haysiyetine taallûk eden bu meselenin mütaaddit defalar verdiğim takrirlerle talep eylediğim üzere tesrii intacına karar itasını rica ederim.

12 Mart 1337

Diyarbakir Mebusu Hacı Şükrü

Hacı Şükrü Bey kendisi hakkında araştırma yapılması için 4. Şubeye gönderilen evrak incelemesinin hızlandırılması için verdiği bu temenni takriri neticesinde Meclisin 17 Mart 1921 tarihli birinci oturumunda söz konusu vesika 4. Şube'den 1. Şube'ye havale edilmiş ancak zaman içerisinde bu konu ile ilgili 1. Şube'den herhangi bir netice çıkmamıştır²¹³.

²¹¹ TBMM ZC., D. 1, C. 3, s.251.

²¹² TBMM ZC., D. 1, C. 9, s. 103.

²¹³ TBMM ZC., D. 1, C. 9, s. 129.

-Hacı Şükrü Bey'in, Diyarbakir'de İpekçiliğe Dair Okul Kurulmasıyla Alakalı Takriri

Hacı Şükrü Bey ve Rüfekaşı Meclisin 8 Ocak 1923 Tarihli oturumunda Diyarbakir'de bir İpekçilik Mektebinin kurulmasına istemelerine dair meclise takrir sunmuştur. Takrir İktisat Vekaletine gönderilmiştir²¹⁴. Zaman içinde Hacı Şükrü Bey ve arkadaşlarının takririne herhangi bir cevap çıkmamıştır.

3.2.4.3.1. Sual Takrirleri

- Cami Beyin Meclise Katılmaması Sebebine Dair Hariciye Vekaletinden Sual Takriri

Meclisin 4 Haziran 1922 tarihli oturumunda Hacı Şükrü Bey, dönemin Roma Mümessili Sabıkı Cami Bey'in o gün ne sebepten dolayı mecliste bulunmadığına dair Hariciye Vekaletine sual takriri vardır. Hacı Şükrü Bey'in bu takririnin Hariciye Vekaletine bildirilmesine karar verilmiş²¹⁵, 8 Haziran 1922 tarihli oturumda Hacı Şükrü Bey, Cami Bey'in üç aydan beri neden hala meclise gelmediğine dair Hariciye Vekaleti'ne sual takriri vermiştir²¹⁶;

Riyaseti Celileye

Sabık Roma Mümessili Aydın Mebusu Cami Beyin halefi Celaleddin Bey mahalli memuriyetine gittiği halde Cami Beyin üç aydan beri meclise iltihak etmemesi esbabı nedir Hariciye Vekaletinden şifahen sual ederim.

Hacı Şükrü Bey'in sual takririne cevabe Kastamonu Mebusu Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in şifahi cevabında Cami Bey hakkında Cami Bey'in yerine Celaleddin Arif Bey tayin olduğunda Hariciye Vekaleti olarak Cami Bey'in vazifesini Celaleddin Arif Bey'e devrederek derhal Ankaraya gelmesini yazdıklarını, ancak Cami Bey'in gelmediğini bunun üzerine tekrar gelmesi için çağrıda bulunduklarını ancak yine çağrıya riayet edip gelmediğini söylemiştir. Hariciye Vekaleti olarak ikinci çağrıdan sonra Cami Bey'in sigortadan aldığı Müdafaa-i Milliye'nin parasını ve hesaplarını Cemal Bey'e devredilmesinin istendiğine dair

²¹⁴ TBMM ZC., D. 1, C. 26, s. 234.

²¹⁵ TBMM ZC., D. 1, C. 20, s. 163.

²¹⁶ TBMM ZC., D. 1, C. 20, s. 255.

Meclis Başkanlığından arzını beyan ettiğine ve cevap beklediğine dair 16 Nisan 1922 tarihli telgraf aldıklarını, kendilerinin Meclis Başkanlığına bu konuyu sorduklarını ve bu durumun Cami Bey'in Meclise gelmesine engel olmadığından Cami Bey'in gelmesi istendiği, Divan-ı Riyaset kararıyla 15 Mayıs 1922 tarihli bir telgrafla Cami Bey'in meclise gelmesi tekrar istenmesine rağmen gelmediğini kendilerinin de bu konuda defalarca Cami Bey'e gelmesi için çağrıda bulunmalarına rağmen gelmediğine dair Hariciye Vekaleti'nin şifahi cevabı şöyledir²¹⁷;

“Efendim, suallerin birisi Diyarbekir Mebusu Muhteremi Hacı Şükrü Bey tarafından sorulmuş, Roma Mümessili sabıkımız Cami Bey hakkındadır. Cami Bey Ankara'ya muvasalatının tehirinin sebebi hakkında “Niçin Cami Bey Ankara'ya gelmiyor?” deniyor. Cami Bey'in yerine Celaleddin Arif Bey tayin olunduğu vakitte tabiatıyla biz o zaman derhal Cami Bey'e “Vazifeyi Celaleddin Arif Bey'e devrederek buraya gelmesini” yazmıştık. Cami Bey'in hareketi teahhur etti, bir müddet gelmedi. Tekrar Cami Bey gelsin diye yazdık. 16 Nisan tarihinde şöyle bir telgraf aldığı Müdafaa-i Milliye'nin parasını ve hisabatını Cemal Bey'e devrelediğini bildirmez mercudur. Derdesti tahsil mebaliğin–asıl burası–muhakemesi neticesine kadar tehiri azimete mecbur olduğundan Millet Meclisi Riyaseti Celilesine arzını istirham etmekte ve cevabına intizar etmekte olduğuna dair bir telgraf aldık. Ne diyorsunuz? Diye Büyük Millet Meclisi Riyasetinden sorduk. Büyük Millet Meclisi Riyasetinden “Bu hal buraya gelmesine mâni değildir. Gelsin...” dediler, Divan-ı Riyaset kararıyla 15 Mayıs sene 1338 tarihinde tekrar” Cami Bey gelsin.” denildi. Buna cevap alamadık. Bundan dört beş gün önce tekrar” Meclisten sıkıştırıyorlar. Cami Bey gelip gelmiyeceğine dair cevap versin.” Dedik. Hal böyledir.”

Hariciye Vekaleti'nin izahatlarından sonra Hacı Şükrü Bey Cami Bey hakkında mecliste konuşmak istediğini dile getirerek Cami Bey'in 3 aylık süre zarfında çekilen telgraflara rağmen çağrılara kulak vermeyip gelmemesi ve daha birçok konudaki suiistimallerinin kabul edilemez olduğunu bu yüzden kendisi gelmediği takdirde kendisi hakkında konuşmak istemediğini ancak Cami Bey'in gelmeyecek olması üzerine kendisini oraya gönderenleri eleştirerek sorumluların

²¹⁷ TBMM ZC., D. 1, C. 20, s. 255-256.

mahkeme karşısına alınmasını talep edeceğini söylemiştir. Hacı Şükrü Bey'e cevaben Hariciye Vekili kendilerinin görevleri gereğini yerine getirip haber gönderdiklerini fakat Cami Bey'in gelmemesinden sorumlu olmadıklarını dile getirmiştir. Bunun üzerine Hacı Şükrü Bey meclis tarafından Cami Bey'e tekrar çağrıda bulunulup gelmesi için belirli bir süre verilmesini, şayet verilen süre içinde gelmeyecek olursa görevinden alınmasını talep etmiş olduğu konuşması devamla şöyledir²¹⁸;

Bendeniz Meclis-i Âliden istirham ediyorum. Şimdi taht-ı karara alınır veyahut Cami Beyefendiye Meclis-i Âli tarafından veya Yusuf Kemal Beyefendi tarafından yahut Meclisi Âlinin Riyaseti tarafından telgraf çekilir. Cami Bey gelecek mi, gelmeyecek mi? Bir müddeti muayyene tâyin edilir, o müddet biter bitmez gelmezse derhal kendisi iskat edilir yahut da gelir, kendisine burada lâzımgelen cevap söylenir.

Hacı Şükrü Bey'in bu talebine karşılık söz alan İzmir mebusu Refet Paşa bahsi geçen kişinin meclis üyesinden biri olması ve millet adına yabancı memleketlerde temsilci olması dolayısıyla şeref ve haysiyetinin söz konusu olduğundan kendisi hakkındaki konuşmalarda dayanağı olacak bir suiistimali varsa ortaya konulmasını şayet yoksa kendisi hazır değilken bu şekilde eleştirilmesinin kabul edilemez olduğunu dile getirmiştir. Devam eden konuşmalarda Meclis Başkanı Cami Bey konusunda Hariciye Vekaleti'nin açıklamalarını yaptığını, konunun mecliste görüşüldüğü dolayısıyla Cami Bey'e gelmesi için tekrar çağrıda bulunması için Hariciye Vekaleti'ne ricada bulunulduğunu bazı hususların anlaşılması için Hariciye Vekaletinin izin istediğini ve Cami Bey'in gelmesi için gerekli çağrılarının yapıldığını söylemiş²¹⁹ ve celse sonlandırılmıştır²²⁰.

- Refet Paşanın Gümrük Tarifesinin Düzenlendiğine Dair Beyanatı Hakkında Heyet-i Vekileden Sual Takriri

Refet Paşa'nın, gümrük tarifesi kanunun bazı maddelerinin düzenlendiğini ve bu çerçevede pirinç, şeker, un gibi gıdalar üzerinden alınan gümrük ücretlerinde indirim yapıldığına dair olan açıklamalarına karşılık Hacı Şükrü Bey Refet Paşa'nın

²¹⁸ TBMM ZC., D. 1, C. 20, s. 256.

²¹⁹ TBMM ZC., D. 1, C. 20, s. 256.

²²⁰ TBMM ZC., D. 1, C. 20, s. 310.

böyle bir hareketle meclisin onayını almadan kanunları düzenlemesini ve kanun hükümlerini yok sayarak meclisin taşıdığı hukuki yetkiye tecavüz etmiş sayılarak azledilmesi gerekmesine rağmen meclisin bu duruma sessiz kalmasının Tefik Paşa'nın bu hareketini onayladığı anlamına geldiğinden bu durum için heyet-i vekile başkanlığından meclisin 18 Kasım 1922 tarihli oturumunda açık ve anlaşılır izahat verilmesini istediği tavrı şu şekildedir;²²¹

Riyaseti Celileye

11 Teşrinisani 1338 tarihli ve 29 numaralı Tanin gazetesinde neşrolunan Refet Paşanın beyanatında Gümrük Tarife Kanununun bâzı mevaddını tadil ettiğini, pirinç, şeker, un, margarin gibi eşya üzerinden alınan Gümrük Resmini tenzil eylediğini beyan etmektedir. Hükûmatı mutlakada bile hükümdaran Heyeti Vekilenin reyini almaksızın Kavanini mevzuayı hotbehot tadil ve hükümden ıskat etmek hakkına malik olmadığından Refet Paşanın hareketi Meclisin hukuku sarihasına tecavüz olduğundan derhal azli icabederken Hükümetin sükûtu, vaziyeti tasvip mânasını ifade ettiğinden keyfiyetin tasrihini Heyeti Vekile Riyasetinden istizah eylerim.

16 Teşrinisani 1338

Yapılan oylama sonucunda Hacı Şükrü Bey'in istizah tavrı kabul edilmiştir²²².

3.2.5. Meclis Konuşmaları

-Hacı Şükrü Bey Hakkında Araştırma-İnceleme Yapılması İçin Meselenin 4. Şubeye Havalesi, Mustafa Kemal Paşa ve Hacı Şükrü Bey'in Bu Konudaki Sözleri

Meclis'in 8 Ocak 1921 tarihli ikinci oturumunda yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti'ne ve dolayısıyla milli irade aleyhinde teşebbüs ve örgütlenmelerde bulunan Batı Cephesi'ndeki düzensiz ordunun başındaki Ethem ve Tefik Paşaların teşebbüslerinin açığa çıkarıldığı ve bertaraf edildiğine dair Mustafa Kemal Paşa konuşmasını yaptığı esnada izin alan Erzurum mebusu Salih Efendi'nin mecliste

²²¹ TBMM ZC., D. 1, C. 24, s. 552.

²²² TBMM ZC., D. 1, C. 24, s. 552.

bulunan mebusların içerisinde olası şüphe uyandıran durumların ortadan kaldırılması için etraflı bir incelemenin yapılmasına ve Hacı Şükrü Bey ismini kullanması ve daha sonra konuşmasına devam edip Hacı Şükrü Bey üzerinde birçok kişi tarafından şüphelerin yoğunlaşmış olması sebebiyle Mustafa Kemal Paşa Hacı Şükrü Bey hakkında inceleme yapılmasını, meclis üyeliğinden çıkarılmasının hükümet reisi sıfatıyla oylamaya sunulmasını teklif ettiği konuşmasına dair Mustafa Kemal Paşa'nın sözleri şöyledir²²³;

Efendim,

Meclis-i Ali'yi teşkil eden âzay-ı kiramın kâffesi milletin samimi ve vicdani intihabına mazhar olmuş hakikî mümessillerdir. Binaenaleyh bu âzayı muhteremenin teşkil etmiş olduğu bu mecmua-i âliye-i mübeccele her türlü tarizin fevkindedir. Tarizlerin yetişemeyeceği kadar yüksektir. Heyet-i Aliyenizi teşkil eden rüfekanın içinde içtihatlar ve kanaatlarda ihtilâf daima olabiliyor. Fakat bütün bu kanaat-ı vicdaniye mutlaka memleketin âzami menâfiinin temini istihsaline matuf olduğuna hiç kimsenin şek ve şüphesi yoktur. Fakat maatteessüf ismi daima zikredilmiş bulunan – ve zikredilmiş bulunduğu için tekrarından beis görmeyeceğim-Hacı Şükrü Bey bu meseleye temas etmiştir. Bu meseleye ben de temas ettim. Buna temas eden arkadaşlar pek çoktur. Fakat bütün temas eden arkadaşlar daima iyi yapmak için temas etmişlerdir. Herkes mümkün olduğu kadar iyi yapmışlardır. Ancak Hacı Şükrü Bey'in teması muzır olmuştur. Hacı Şükrü Bey, Ethem ve Tevfik'i ihanete sevkedenlerden birisidir. Hacı Şükrü Bey hakkında bazı vesaik de vardır. İhtimal ki bu vesaik, istiklâl Mahkemesince vesair bir mahkemece tetkik olunduğu sırada Hacı Şükrü Bey'in mahiyet ve teşebbüsâtı taayyün edecektir. Ancak hakkında takibat-ı kanuniye yapmak için bu işe fena bir fiil ile iştirak etmiş bulunan ve iştirak-ı şüyu bulmuş olan Hacı Şükrü Bey'in dahi Meclis-i Âliniz içinde bulunmuş olması Meclisi Âlinizce şeref bahş olmaz. Onun için Hacı Şükrü Bey'in dahi âza-yı muhtereme meyanından hariç tutulması muvafık olur. Ve bunu Heyet-i Âliyenize Hükümet Reisi sıfatıyla teklif ediyorum ve Reis Beyden rica ederim reye vazolunsun.

²²³ TBMM ZC., D. 1, C. 7, s. 229.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu sözleri üzerine kendisi hakkında bahsi edilen vesikaların yalan olduğunu söyleyen Hacı Şükrü Bey devamında söz alıp kendisinin daha önce bu konuda izahat verdiğini ve Ethem ve Tevfik Paşalar ile postahaneye gidip haberleşmede bulunmadığını, Reşit Bey ile postahaneye gidip Ethem Beylerle haberleşmede bulunan şahsın Yusuf İzzet Paşa olduğunu dolayısıyla kendisinin bu konuda kalkıp konuşması gerektiğini söylediği sözleri şöyledir²²⁴;

Burada benim haysiyetim mevzuubahis olmuştur. Alenen söyleyeceğim. Geçen celse-i hafiyede bu meselenin mebdeinden nihayetine kadar ne suretle cereyan ettiğini bu kürsüden söyledim. Zabıtlarda mevcuttur. Binaenaleyh Paşa Hazretlerinin benim hakkımda söylemiş oldukları sözlerin hepsinin keenlemyekün olduğunu ispat ettim ve zabıttada da mevcuttur. Yalnız Paşa Hazretleri, son olarak bir şifre, bir muhabere emri göstermişlerdir. Binaenaleyhben burada kendilerine dedim ki: bu size burada hiç mevkii yok olan birtakım adamlar tarafından verilmiştir. Benim hiçbir zaman postaneye gidip, telgrafhaneye gidip; Etem ve Reşit Beyle beraber postaneye gidip Etem Beyle muhabere etmediğimi söyledim. Reşit Beyle muhabereye gidenler Yusuf İzzet Paşa Hazretleridir. Yusuf İzzet Paşa kalsınlar. Söylesinler. Desinler ki, Hacı Şükrü o gün onlarla gelmiş ve onlarla muhaberede bulunmuşlardır. İşte Yusuf İzzet Paşa burada, Posta ve Telgraf Nezareti burada herkes bunu söyleyebilir. Ben bunu söyleyebilirim, bir yere gitmedim ve bulunmadım.

Mecliste konu üzerine devam eden tartışmalar akabinde Mustafa Kemal Paşa'nın Hacı Şükrü Bey hakkında iddialarına dair olan vesikaların Meclis kararıyla kanun-i esasi hükümlerine tabi tutularak vesikalar incelenmesi için dördüncü şubeye havale edilmiştir. Ancak zaman içinde herhangi bir sonuç çıkmamış olup cevap gelmemiştir²²⁵.

-Dersim Mebusu Hasan Basri Bey'in, Elaziz Vali-yi Sabıkı Abdülkadir Beyle Jandarma Kumandanı Hamdi Bey Hakkında İstizah Takriri Münasebetiyle Sözleri

Hacı Şükrü Bey, Meclisin 8 Nisan 1922 tarihli oturumunda Harp içerisinde bulunduğumuz sürede önemli görevler üstlenmiş memleketin namusunu korumuş

²²⁴ TBMM ZC., D. 1, C. 7, s. 230.

²²⁵ TBMM ZC., D. 1, C. 7, s. 230.

olan iki kişiden söz edeceğini ifade etmiştir. Bu kişiden ilki Ohili Necip Ağa olduğunu ve Necip Ağa'nın Rusların topraklarımıza girdiği süre zarfında devletin vermiş olduğu silahlarla vatanı koruma hizmetinde bulunup kendi aşiret mensupları ile Ruslara karşı mücadelede bulunduğunu buna karşılık Necip Ağa'ya ait 4 köyün Dersimliler tarafından yakıldığını söylemiştir. Akabinde ordunun gelerek Dersimi istiladan kurtardığını ve bu esnada bahsi geçen silahların kendisine verildiğine ve Necip Ağa'nın bu silahlarla memleketin namusunu koruduğuna dair Hacı Şükrü Bey'in dile getirdiği sözleri şu şekilde olmuştur;²²⁶

“Efendim, Hayri Beyefendi biraderimizin istizahına Dahiliye Vekili beyefendi gayet mukni izahat verdi. Bende istizahın iki maddesinde mevzuubahis iki vatanperver hakkında izahat vereceğim. Lütfen istima buyurunuz. Bu iki zattan birisi Ohili Necip Ağa'dır. Bu Necip Ağa gayet namuslu, afif, faziletkar bir aşiret ağasıdır. Harb-i Umumi'de Erzurum'un sukutunu mütaakıp Ruslar Mamahatun'a geldiği vakit Dersim aşairinin bir kısmı isyan etmiş ve Çapakçur ve Palu boğazlarını tutmak üzere yürümekte bulunmuş oldukları bir zamanda Necip Ağa kendi aşairiyle bunları tevkif etmeye gelmiş ve bu esnada Necip Ağa'nın dört köyü Dersimliler tarafından yakılmıştır. Bilahare bir ay sonra Orduyu Osmaniye'den oraya gönderilen 13'ncü Fırka Dersimlileri tenkil etmiş ve Dersim'i düşmanın istilasından kurtarmıştır. Bu silahlar işte o zaman Necip Ağa'ya verilmiştir. Efendiler fakat o zaman kendisine verilen bu silahlar ile Necip Ağa memleketin namusunu, memleketin ismetini müdafaa ve muhafaza etmiştir. Ohili Necip Ağa o zamandan beri vatanına hizmetten başka hiçbir şey yapmamıştır.”

Sonrasında söz alan Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey²²⁷; *“Fenalık yapmak imkânı da yoktur”*. Buna cevaben ise Hacı Şükrü Bey Necip Ağa'nın devlet hizmetinde ve meclisin yanında her daim bağlılıkla yer aldığını, milli hükümetin emellerini geçerli kılmaya çalıştığını ifade etmiştir. Ayrıca vatan için hizmet eden ikinci önemli zat olan Harput Vali-yi Sabıkı Abdülkadir Bey'den de söz eden konuşmasında Abdülkadir Bey'in de daima milli hükümete bağlı kalarak vatan için

²²⁶ TBMM ZC., D. 1, C. 19, s. 68.

²²⁷ TBMM ZC., D. 1, C. 19, s. 68.

çalıştığını, en zorlu koşullarda bile milli emeller için çalışan fazilet sahibi biri olduğunu dile getirdiği konuşması şöyledir ²²⁸;

“Bilakis bu hükümete daima merbut kalmış ve vatan için çalışmıştır ve Hükümeti milliyenin ve Meclis-i ‘alinin amalini terviçe kesbi şeref eden bir insandır. İkinci zata gelince: Bu da Harput Vali-yi Sabıkı Abdülkadir Beyefendidir, Abdülkadir Beyefendi her suretle afif ve Hükümet memurlarının en faziletkarlarından bir zattır”. Cevaben Kırşehir Mebusu Yahya Galib Bey²²⁹; *“Hep öyle işittik. Tasdik ederiz.”* Sonrasında ise Beyazıt Mebusu Şevket Bey²³⁰; *“Böyle eşhastan söz etmek doğru mudur?”* sorusunu sormuştur. Şevket Bey’den sonra söz alan Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey söz edilen kişinin aleyhinde de lehinde de olan faaliyetlerinin bilinmesi gerektiğini ifade eden sözleri²³¹; *“Madem ki mevzuubahis oldu, hakikat tezahür etmelidir. Aleyhindeki sözleri dinlenilir, lehindeki sözleri de dinlemelidir”* şeklindedir. Söz edilen şahsın hakkındaki sözlerin dinlenmesi gerektiğini ifade eden Elaziz Mebusu Rasim Bey’in sözleri ise²³²; *“Burada söylenen sözleri onun namına reddetmek yine mebus arkadaşların vazifesidir ve bizim de dinlemekliğimiz lazımdır”* şeklinde olmuştur.

Son olarak Diyarbekir Mebusu Hacı Şükrü Bey, Harput Vali-yi Sabıkı Abdülkadir Bey için vazifesini namusu ve layıkı ile yerine getirdiğini ve Harput asayişini sağladığına dair sözleri şu şekildedir²³³;

“Efendiler sizi temin ederim ki; Abdülkadir Beyefendi o havalide en müşkül vezaif-i deruhte etmiş ve vazifesini daima namuskarane ifa etmiştir. Harput Mebuslarını işhad ediyorum ve soruyorum: Abdülkadir Bey orada bulunduğu zamanlarda Harput asayışı ne suretle temin edilmiştir? (Havali-i mezkure mebusları: Pek güzel temin edilmiştir)”, “Binaenaleyh Dersim Mebusu muhteremi Hayri Beyefendiden rica ederim; bu iki zat hakkında tahrirlerinden münderic olan mevaddı geri alsınlar, bu kendileri için en büyük bir fazilettir.”

²²⁸ TBMM ZC., D. 1, C. 19, s. 68.

²²⁹ TBMM ZC., D. 1, C. 19, s. 68.

²³⁰ TBMM ZC., D. 1, C. 19, s. 68.

²³¹ TBMM ZC., D. 1, C. 19, s. 68.

²³² TBMM ZC., D. 1, C. 19, s. 68.

²³³ TBMM ZC., D. 1, C. 19, s. 68.

Sonrasında söz alan Dersim mebusu Hasan Hayri Bey Şükrü Bey'e cevap olarak Necip Ağa hakkında söylenenlerin şahsi özellikleri bakımından doğru olduğunu ve Necip Ağa'ya hürmet ettiğini ancak Necip Ağa'nın hükümete karşı kanunsuz hareketlerinin olduğunu söylemiştir. Necip Ağa'nın kendisinin isteyerek yapmadığını fakat başkaları tarafından kendisine birtakım kanunsuz işler yaptırıldığına dair iddiasına²³⁴; karşılık “*yaptıran kimdir?*” sedaları üzerine Hasan Hayri Bey, meşrutiyetin ilk ilanı sonrasında yabancı devletlerin bizim üzerimizdeki hükümlerini kaybedecekleri korkusu ile harekete geçip propagandaya başvurduklarını söylemiş, başta İngiliz ve Rusları işaret etmiştir²³⁵.

Araya giren Beyazıt mebusu Şevket Bey meselenin mühim olduğunu, bu sebeple gizli oturumda görüşülmesi gerektiğini söylemiştir²³⁶. Sonrasında konuşmasına devam eden Hasan Hayri Bey propaganda konusunda söylediklerine dayanak olarak bahsi geçen devletlerin Arnavutluk, Türklük, Araplık, Kürtlük düşüncelerini propagandaları bağlamında araç olarak kullandıklarını dile getirdiği konuşması “*Bunlar kitle-i Osmaniye'yi, bu imparatorluğu parçalamak için araya fesat tohumunu saçmaya başladılar. Arnavutlukmuş, Türklükmiş, Araplıkmuş... Kürtlükmiş... Sonra Kırım'da (ismail Gasprenski)'yi de elde ettiler. Derken efendim meydana bir kavmiyet meselesi çıktı. Biz de ilerisini, gerisini düşünemiyerek ne hale geldiğimizi biliyoruz*” şeklinde olmuştur²³⁷. Hayri Bey'in bu konuşması sebebiyle meclisteki gürültüler üzerine meclis başkanı tarafından konu dışına çıkılmaması konusunda ikazlara rağmen müzakere konusunun dışına çıkılmasının devam etmesinden dolayı müzakere kâfi görülerek başka konudaki takrirlere geçilmiştir²³⁸.

-İstanbul Şehir Teşkilatı İçin Üç Milyon Lira Avans Verilmesine Dair Kanun Layihası Hakkında Sözleri

Meclisin 6 Aralık 1922 tarihli oturumunda İstanbul Şehir Teşkilatı için verilmesi istenen üç milyon liralık avans görüşülürken Hacı Şükrü Bey söz alarak iki soru sorarak Eşraf, Seyyid, Reis gibi din adamları ve hazine-i Hassa üyelerine

²³⁴ TBMM ZC., D. 1, C. 19, s. 69.

²³⁵ TBMM ZC., D. 1, C. 19, s. 70.

²³⁶ TBMM ZC., D. 1, C. 19, s. 70.

²³⁷ TBMM ZC., D. 1, C. 19, s. 70.

²³⁸ TBMM ZC., D. 1, C. 19, s. 71.

maaşlarının verilecek avans ile mi yapılacağı konusunda soru sormuştur. Bu kişilere maaş verildiği takdirde Halifelik etrafında maskaralıkların çeşitli maskaralıkların yaşanacağına, Ferid Paşa hükümetinde mebus olarak bulunan gayrimüslim mebusların yeni meclis içerisinde de olduklarını ve bunlardan hainlik içerisinde davrananlara maaş verilmemesi gerektiğine dair Hacı Şükrü Bey'in sözleri şöyledir²³⁹; *"Beyefendi iki sual soracağım zat-ı alinizden. Şürefa sadat maaşatiyle rüesayı ruhaniye maşatı ve sonra Hazine-i Hassa, bunlara maaş verecek midir? Ve bunlara maaş verilirse bilahare Hilafet etrafında maskaralıklar olmayacak mıdır? Ferid Hükümeti esnasında İstanbul kadrosu gayrimüslimlerle dolmuş ve bize devredilmiştir. Hıyanet etmiş memurlara da bu meyanda maaş verilecek midir?"*, sonrasında ise söz alan Hakkâri Mebusu Mazhar Bey'in sözleri şöyledir²⁴⁰; *"Gerçi mebusun mebusa soru sorması caiz değilse de."* Diyarbekir mebusu Hacı Şükrü Bey ise²⁴¹; *"Hayır encümen namına söylediğiniz için söylüyorum."* şeklinde sözlerini ifade etmiştir.

Sonrasında tekrar söz alan Hakkâri Mebusu Mazhar Müfid Bey kimlere maaş verilip verilmeyeceği konusunda gerekli incelemelerin yapılması, kadroların ve ödenecek maaşların tespit edilerek maaş ödenmesi ancak bunların zamana muhtaç olması sebebiyle zaten sıkıntıda olan memurların daha fazla sıkıntıya maruz kalmamaları için şimdilik yarım maaş ödenmesi gerektiğini Hacı Şükrü Bey'in de ifade ettiği gibi daha uygun olacağına dair sözleri şöyledir²⁴²;

"Bana sual sorması ne olacak? Bana âdem-i itimat mı verecek? Ondan Heyeti Vekile korksun efendim. Hacı Şükrü Bey maruzatımı öyle zannediyorum ki, tamamen dinlememiştir. Zira bendeniz burada Hükümetin teklifi veçhile kadrolarını görmedim, tesbit etmeden, parasını tayin etmeden encümen maaş vermeyi kabul edemez diye bağırdım. Fakat bu muamelenin tesbit ve icrası zamanlara mütevakıftır. Bu müddet zarfında maişet nokta-i nazarından zaten sıkıntıda bulunan memurini daha fazla ve bütün bütün tazyik etmemek için ve bir defaya mahsus olmak üzere nısıf maaş verelim dedik ve noktai nazarımız üçüncü maddede müsarraftır." Ergani

²³⁹ TBMM ZC., D. 1, C. 25, s. 212.

²⁴⁰ TBMM ZC., D. 1, C. 25, s. 212.

²⁴¹ TBMM ZC., D. 1, C. 25, s. 212.

²⁴² TBMM ZC., D. 1, C. 25, s. 212.

Mebusu Emin Bey²⁴³; “*Kırk para vermeyiz.*” Şeklinde fikrini beyan etmiştir. Mazhar Müfid Bey konuşmasının devamında kadro düzenlenmesinin zaman alacağından dolayı şimdilik bu kişilere yarım maaş verilmesi gerektiğini tekrar ifade ederek ikinci bir husus olarak da İstanbul’da bulunup Ankara’dan tayin edilmiş memurlara ve açıkta kalmış kişilere ne şekilde maaş verileceği konusunda soru sormuştur. Beş, on günlük süre zarfı içinde bu kadroda bulunanların hangisinin niyetinin iyi hangisinin kötü olduğunu bilinmesinin zor olacağından söz etmiş ve kötü niyetliler yüzünden iyi niyetli memurlarımızın etkilenmemesi gerektiğini de dile getiren Mazhar Müfid Bey’in sözleri şöyledir²⁴⁴;

“O başka, vermezseniz üç ay daha maaş alamazlar, biz teklifimizi arz ediyoruz. Biz şimdilik bir defaya mahsus olmak üzere bir nısıf maaş vermeyi kabul ediyoruz ve çünkü kadroların tanzimi zamana mütevakıftır. Burada bir mesele daha var Heyeti Alinize arz edeyim, İstanbul idaresinde elyevm buradan tayin edilmiş memurlar var, onlara da bir maaş mı verelim, nısıf maaş mı verelim ve açıkta kalanlara ne verelim? Bu hususatı Heyeti Aliniz tayin edecektir. Demek oluyor ki biz, nısıf maaşı bir defaya mahsus olmak üzere veriyoruz. Filvaki bu memurin içinde fenası da vardır. Evet onu bende tasdik ediyorum. Lakin bunların iyisini fenasını bugün veyahut beş on gün içerisinde tefrik etmek imkânı yoktur. Onun içindir ki, ehveni şerreyn ihtiyar olunur kaidesine tebaan ve fenalar yanında iyilerinde yanmaması için ve bir defa mahsus olmak üzere bir nısıf maaş verilsin dedik. Hacı Şükrü Beyefendinin buyurdukları gibi bendeniz arz ettim ve dedim ki, harem, müvasat, mağdurini siyasiye, çıraklık, rüesayı ruhaniye, ceanip, vazife, hidemat-ı vataniye gibi maaşıatın şimdiden verilmemesi için Maliye Vekaleti şimdiden emir vermiştir. İkincisi: Harekât-ı Milliye’ye mugayir bulunanlar...Beyefendi esbabı mucibeyi okurlarsa orada göreceklerdir, bunun içinde pek açık söylüyoruz ve diyoruz ki, kadim bir zihniyetle, yani tabiri amiyanesince her şekli Hükümette kedi gibi dört ayak üzerine düşenler vardır. İstanbul’dan lağv ettiğimiz devairden; bu gibi memurin ne yapar yapar, görürsünüz yine İstanbul kadrosuna-bizim İstanbul kadrosuna-kendini sokmaya çalışır. Binaenaleyh bunların içerisinde yalnız Harekât-ı Milliye’ye yabancı olarak kalmış değil Hacı Şükrü Bey’in fikrini aynen söylüyorum-

²⁴³ TBMM ZC., D. 1, C. 25, s. 212.

²⁴⁴ TBMM ZC., D. 1, C. 25, s. 212-213.

buna razı idik; bilakis Harekât-ı Milliye'ye aleyhtar olmuşlar da vardır ve Harekât-ı Milliye'ye aleyhtar olmak ve perverde-i husumet etmekle beraber, her devrin, her zamanın icabatına göre tevfikî hareketle basiretkarane davrananlar ve işin içine girenler de vardır.”

Konuşmanın ardından söz alan Mersin Mebusu Selahaddin Bey ise²⁴⁵; “*Ona siyaset derler.*” Şeklinde sözlerini ifade etmiştir. Ardından konuşmasına devam eden Mazhar Müfid Bey, Hacı Şükrü Bey’in sözlerinin ne denli önemli olduğunu vurgulamış ve bu kadro mevzusunun çözülmesi gerektiğini ifade ettiği konuşma şu şekildedir²⁴⁶;

“Binaenaleyh Hacı Şükrü Bey’in sualleri cidden mühimdir. Biz diyoruz ki, Hükümet kadrolarını bitirsin, memurlarını ayırsın; bunların hangisine mezun diyecek, hangisini tekaüt edecek ve hangisini tekaüde sevk eyliyecek ise bu meseleye ancak kadroların tetkikinden sonra nihayet verilebilir.” Diyarbekir Mebusu Hacı Şükrü Bey ise sorduğu suallere cevap bulamadığını ifade ederek meclis içerisinde bulunan bu hain kişilere maaş verilip verilemeyeceğine dair konuşmasında²⁴⁷; *“Beyefendi, ben söylediğinizi anladım. Fakat siz benim suallerime cevap vermediniz. Ben anladım, siz anlamadınız. Zat-ı aliniz muvakkaten bir para veriyorsunuz, bunu neden veriyorsunuz? Bütün memleket yandığı halde o biçarelerin muavenetine şitab edilmiyor da neden İstanbul’daki hainlere maaş veriliyor?”* demiştir. Devam eden görüşmeler sırasında Hacı Şükrü Bey’in bu konuda başka bir söz alıp konuştuğu görülmemektedir²⁴⁸.

-Vatana İhanetten Dolayı 15 yıl Kürek Hapsine Çarptırılan Kütahyalı Yusuf Hüsnü Efendi Hakkındaki Sözleri

Meclisin 24 Şubat 1923 tarihli oturumunda Hacı Şükrü Bey; meclisi kötüleyen, vatana ihanet eden ve bundan dolayı yargılanan Kütahyalı Yusuf Hüsnü gibi şahsiyetlerin idam edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Kütahya halkının bu zatı

²⁴⁵ TBMM ZC., D. 1, C. 25, s. 213.

²⁴⁶ TBMM ZC., D. 1, C. 25, s. 213.

²⁴⁷ TBMM ZC., D. 1, C. 25, s. 213.

²⁴⁸ TBMM ZC., D. 1, C. 25, s. 213.

ihanetinden dolayı parçalamış olması, milletin bu adamın idam edildiğini görmesi gerektiğine dair sözleri şu şekildedir²⁴⁹;

“Efendiler, bu adam Ali Kemal’den daha eşna daha alçak, daha namussuzdur. Teessüf ederim ki, Kütahyalılar bu adamı parçalamamışlar. Mahkemeye vermişler ve mahkeme huzuruna çıkarmışlar. Bu alçağa verilecek hüküm idam olmalıdır. Ve millet bunun öldüğünü görmelidir.” Konya mebusu Refik Bey’in²⁵⁰; *“Bunun hükmünü mahkeme değil, halk kendisi vermeliydi”*. Şeklindeki ifadesinden sonra Hacı Şükrü Bey, Refik Bey’e katılarak²⁵¹; *“Evet Efendim, millet bunu parçalamalıydı”* demiştir. Söz alan Dersim Mebusu Abdülhak Tevfik Bey ise meclisin belli bir kanununun olduğunu, halkın bu şekilde bir girişime girmemesi, kanuna aykırı davranılmaması gerektiğini ifade ettiği sözleri ise²⁵²; *“Memlekette kanun vardır. Hissiyata tabi olmayalım. Mahkeme kanaat getirmiş, hüküm vermiş. Şimdi o hükmün tasdiki lazımdır. Bendeniz bunu teklif ediyorum.”*.

Saruhan mebusu Refik Şevket Bey²⁵³; *“Ali Şükrü Bey’in ifadesine göre bu cürüm değildir.”* Şeklinde ifade de bulunmuştur. Karesi mebusu Hasan Basri Bey okumuş kesim içinde olup da niyetini kötüye kullanan insanların bulundğunu fakat bunların az miktarda olduğunu ifade etmiştir. Millî Mücadele döneminde Kütahya halkının kahramanca savaşı, halkına bir iki kendini bilmez kişi için leke sürülmesinin yanlış bir düşünce olacağını söylediği sözleri şu şekildedir²⁵⁴;

“Efendim işgal zamanında hiçbir mecburiyet ve ıztırası olmadığı halde bir manzume şeklinde hezeyanname yazabilecek kadar kudreti fikriyeye malik olan bu adamın irtikab ettiği cürüm herhalde birçok cahil ve zavallı köylülerin ıztırar ile yaptıkları hareketlerin mecmuundan daha ziyade şeni bir haldir. Biz az-çok okuyup yazmayı bilen ve hatta birkaç kelimeyi veznile bir araya getirmeye muktedir olan gençler içinde, bilhassa muallimler içinde bu fitratta bir adamın bulunduğuna ihtimal veremezdik. Fakat efendiler milyonları ihtiva eden bu milletin içinde böyle deni tabiatlı insanlarda çıkabilir. Ve bunların miktarı enderdir. Kütahya livası

²⁴⁹ TBMM ZC., D. 1, C. 27, s. 464.

²⁵⁰ TBMM ZC., D. 1, C. 27, s. 464.

²⁵¹ TBMM ZC., D. 1, C. 27, s. 464.

²⁵² TBMM ZC., D. 1, C. 27, s. 464.

²⁵³ TBMM ZC., D. 1, C. 27, s. 464.

²⁵⁴ TBMM ZC., D. 1, C. 27, s. 465.

içinde, öteden beri Harekât-ı Milliye’de en büyük kahramanlıkları yapmış olan muhterem Kütahya livası içinde bir iki adamın çıkması Kütahya livası için leke teşkil etmez. Binaenaleyh ben, Hacı Şükrü Bey’in ifadesini doğru bulmuyorum. İşgal zamanında Yunan sürgüsüne istinat ederek, Yunanlılara güvenerek ve sırf onlardan kuvvet alarak millete karşı fenalık eden insanları tedip, Hacı Şükrü Bey’de pekâlâ bilir ki kolay değildir.” Hacı Şükrü Bey ise²⁵⁵; “Gayet kolaydır.” Cevabında bulunmuştur.

Hasan Basri Bey konuşmasının devamında Büyük Millet Meclisi’ne söven bir insana gereğinin yapılması gerektiğini ifade eder ve cezasının da ona göre verilmesi gerektiğini bu konularda mebus olarak, meclis olarak ileri görüşlü olunması hususunda bir misal vererek daha temkinli şekilde karar verilip yargı konulması gerektiğini söylediği konuşması şöyledir²⁵⁶; ‘*Efendim bu adam irtikab ettiği cürmün cezasını herhalde bulmalıdır. Yalnız bir nokta vardır. Bu adam Büyük Millet Meclisine ta’n etmiştir. Büyük Millet Meclisine sövmüştür. Böyle doğrudan doğruya Büyük Millet Meclisine söven bir adam hakkında kararınızı verirken daha çok mutabassır bulunmanız lazımdır. Demin arkadaşlarımızdan bir zatın bir sözü vardı. Sadr-ı nübüvvette düşmanın üzerine çıkıp onu kesmen isteyen bir Sahabe-i Muhteremeye düşman tükürüyor. Bunun üzerine sahabe onu öldürmekten imtina ediyor. Diyor ki ben bunu evvelce öldürseydim fisebilillah öldürmüş olacaktım. Fakat şimdi öldürürsem tükürdüğünden dolayı öldüreceğim. Binaenaleyh bu gibi cürümleri irtikab edenler herhalde cezayı layığını bulmakla beraber, sırf kendimiz mevzuubahis olmak itibariyle bu cezayı tasdik ederken ifrat ve tefrite sapmak muvaffak-ı adalet olamaz.*’

Mevzu mebus değil, millettir diyen Hacı Şükrü Bey’in konuşması şöyledir²⁵⁷; “*Mevzuubahs olan biz değiliz. Memleket ve millet mevzuubahistir.*” Hasan Basri Bey konuşmasının devamında Kütahyalı Yusuf Hüsnü’nün affedilmemesi ve gerekli cezanın verilmesine kendisinin de taraftar olduğunu dile getirdiği sözleri²⁵⁸; “*Ben bunun değil bütün hıyanet-i vataniye ceraiminin behemehal tecziyesine öteden beri*

²⁵⁵ TBMM ZC., D. 1, C. 27, s. 465.

²⁵⁶ TBMM ZC., D. 1, C. 27, s. 465.

²⁵⁷ TBMM ZC., D. 1, C. 27, s. 465.

²⁵⁸ TBMM ZC., D. 1, C. 27, s. 465.

tarafıtarım ve bunu bütün arkadaşlarım bilir. Ben bu hainin affedilmesini istemiyorum. Yalnız Hacı Şükrü Bey'in Kütahya hakkında söylediği bir söz, beni buraya söz söylemeye sevk etti.” Şeklinde olmuştur.

Hacı Şükrü Bey o sözünü yineleyerek ²⁵⁹ ; “*Evet Kütahyalılar parçalamalıydı.*” demiştir. Devam eden konuşmalarda 15 yıllık kürek cezasının az olduğunu söyleyen Hacı Şükrü Bey'den sonra söz alan Hasan Basri Bey görüşülen mazbatanın aynen kabulünü teklif etmiştir²⁶⁰. Söz konusu mazbata aynen kabul edilerek müzakereye son verilmiştir²⁶¹.

3.2.6. Diğer Milletvekillerin Takrir ve Tekliflerindeki İmzası

-Bursa Mebusu Muhiddin Baha Bey ve rüfakasının, Nizamname-i Dahili hükümlerinin yürürlükte olanların sayılmasına dair takriri²⁶².

-Saruhan Mebusu Mahmud Celal Bey'le rüfekasının, Meclis ruznamesine eklenecek olan hususların öncesinde azaya bildirilmesine dair takriri²⁶³.

-Saruhan Mebusu Mahmud Celal Bey'le rüfekasının, çeşitli cephelerdeki milli kuvvetlerin beslenme, gıda ve diğer ihtiyaçlarını düzeltmek için encümen teşkiline dair takriri²⁶⁴.

-Erzincan Mebusu Tevfik Bey ile seksen rüfekası tarafından, Dersimli Zeynozâde Bego Ağa'nın hapisane süresinde kalan günlerinin affına dair kanun teklifi²⁶⁵.

-İzmir Mebusu Mahmut Esad Bey ve rüfekasının, İzmir polis müdürü iken bazı zulümlere alet olan ve sonrasında Genç mebusluğuna seçilen Fikri Faik Bey hakkında lazım olan muamelenin görüşülmesine dair takriri²⁶⁶.

-Siverek Mebusu Mustafa Lütfi Bey ve rüfekasının, Nisabi Müzakere Kanunu'nun 6.ve 8. maddelerinin değişimine dair teklifi²⁶⁷.

²⁵⁹ TBMM ZC., D. 1, C. 27, s. 465.

²⁶⁰ TBMM ZC., D. 1, C. 27, s. 465.

²⁶¹ TBMM ZC., D. 1, C. 27, s. 466.

²⁶² TBMM ZC., D. 1, C. 1, s. 287.

²⁶³ TBMM ZC., D. 1, C. 1, s. 287.

²⁶⁴ TBMM ZC., D. 1, C. 28, s. 289.

²⁶⁵ TBMM ZC., D. 1, C. 12, s. 266.

²⁶⁶ TBMM ZC., D. 1, C. 6, s. 43.

-Beyazıt Mebusu Dr. Refik Bey ve rüfekaşının, Nisabi Müzakere Kanunu'nun değişimine dair teklifi²⁶⁸.

-Aydın Mebusu Esad Efendi ve rüfekaşının, Aydın muhacirlerine yardım edilmesine dair teklifi²⁶⁹.

-Erzurum Mebusu Mustafa Durak Beyle rüfekaşının ve Muş Mebusu'nun, muhacirlerin bir an önce yurtlarına sevkine dair takriri²⁷⁰.

-Sinop Mebusu Rıza Nur Bey ve rüfekaşı, Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya Başkumandanlık rütbesinin verilmesine dair teklifi²⁷¹.

-Gelibolu Mebusu Celal Nuri Bey ve rüfekaşının, Milli Bayramımıza iştirak eden Rus ve Azerbaycan Cumhuriyetlerine ve Elçileri Aralof, İbrahim Abilof'a teşekkürü içine alan cevap yazılmasına dair takriri²⁷².

-Lazistan Mebusu Ziya Hurşit Bey ve rüfekaşının, 18 maddelik olan takrirlerinin Adliye Vekâletinden istizah yapılmasına dair takriri²⁷³.

-Lazistan Mebusu Ziya Hurşit Bey ve rüfekaşının 18 maddelik Adliye Vekaletine Dair İstizah Takriri²⁷⁴.

-Trabzon Mebusu Hüsrev Bey ve rüfekaşının, Başkumandanlık Süresinin 5 Mayıs 1338 (1922) tarihinden itibaren üç ay süre uzatılmasına dair kanun teklifi²⁷⁵.

-Yozgat Mebusu Feyyaz Ali Bey'in müecceliyet-i askeriye vergisinin düzenlenmesine dair İstida Encümeni Mazbatası ve sonrasında Müdafaa-i Milliye, Muvazene-i Maliye Encümenleri mazbatalarının görüşülmesi hakkındaki takriri²⁷⁶.

²⁶⁷ TBMM ZC., D. 1, C. 8, s. 270.

²⁶⁸ TBMM ZC., D. 1, C. 9, s.31.

²⁶⁹ TBMM ZC., D. 1, C. 10, s. 272.

²⁷⁰ TBMM ZC., D. 1, C. 10, s. 420.

²⁷¹ TBMM ZC., D. 1, C. 12, s. 18.

²⁷² TBMM ZC., D. 1, C. 18, s. 18.

²⁷³ TBMM ZC., D. 1, C. 18, s. 272.

²⁷⁴ TBMM ZC., D. 1, C. 18, s. 341.

²⁷⁵ TBMM ZC., D. 1, C. 19, s. 520.

²⁷⁶ TBMM ZC., D. 1, C. 21, s. 415.

-Sinop Mebusu Dr. Rıza Nur Bey ve 78 rüfekasının, Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmüş olduğuna ve Türkiye Hükümeti'nin onun varisi olduğunu, hilafet makamının esirliğinden kurtulacağına dair takrir²⁷⁷.

-Çorum Mebusu Refik Bey ve rüfekasının Ankara Vali-i Sabıkı Reşid Bey ve ailesine maaş bağlanmasına dair teklifi²⁷⁸.

-Hakkari Mebusu Mazhar Müfid Bey ve rüfekasının müecceliyet-i askeriye vergisi veren kişilerin harice gitmelerine dair takrir²⁷⁹.

-Mersin Mebusu Ziya Bey ve refikin, Adana'da önceden Başadministratör tarafından gayrikanuni olan kayıt işlemleri hakkındaki kanun layihasının müzakere edilmesine dair takrir²⁸⁰.

3.2.7. Kullanılan İzinler

Hacı Şükrü Bey 1. Yasama yılında 6 Ekim 1921'de 3 ay²⁸¹ izin kullanmıştır.

3.2.8. Diğer Bulgular

-Saruhan Mebusu Reşid Bey ve Hacı Şükrü Bey'in İrşat Encümenliğine Seçimi ve Müdafaa-i Milliye Encümen Mazbatası

Saruhan Mebusu Reşid Bey ve Hacı Şükrü Bey yapılan seçim sonucunda İrşat Encümenliğine seçilmişlerdir. Konu ile ilgili meclisin 17 Mayıs 1920 tarihli Müdafaa-i Milliye Encümeni Mazbatası şu şekildedir²⁸²;

Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesine

İrşat Encümenine Müdafaa-i Milliye Encümeni azasından Saruhan Mebusu Reşid Bey ile Diyarbekir Mebusu Hacı Şükrü Bey tayin edilmiş ve kendilerine tebliğat ita kılınmış olduğu maruzdur.

²⁷⁷ TBMM ZC., D. 1, C. 24, s. 293.

²⁷⁸ TBMM ZC., D. 1, C. 16, s. 82.

²⁷⁹ TBMM ZC., D. 1, C. 20, s. 439.

²⁸⁰ TBMM ZC., D. 1, C. 21, s. 486.

²⁸¹ TBMM ZC., D. 1, C. 13, s. 95.

²⁸² TBMM ZC., D. 1, C. 1, s. 322.

Meclisin 21 Aralık 1920 tarihli oturumunda Hacı Şükrü Bey görevini yapmış olduğu Müdafaa-i Milliye Riyaseti'nden istifa etmiştir. Yerine dönemin Encümen Azası olan Bolu mebusu Yusuf İzzet Paşa Encümen Riyasetine seçilmiştir²⁸³.

3.3. Kadri Ahmet Bey (Abdülkadir Kadri KÜRKÇÜ)

3.3.1. Özgeçmiş

1882 yılı Diyarbakır doğumludur. Baba adı Ahmet²⁸⁴, anne adı Fatma'dır²⁸⁵. İlk ve orta öğrenimini Siverek İbtidai Mektebi ve Rüştîyesi'nde tamamladıktan sonra Diyarbakır Mülki ve Erzurum ve Şam Askeri İdadileri'nde öğrenim görerek 15 Ocak 1901'de Harbiye Mektebi'ne girdi²⁸⁶. Harbiye Mektebinden 19 Nisan 1904'te piyade teğmen olarak mezun oldu. III'üncü ordu emriyle Razlık'ta bulunan 65.'inci Alay da görevlendirildi.1908'de Selanik Zabitan Talimgahına atandı.12 Nisan 1910'da üsteğmen olarak 5.Kolordu 68.'inci Alaya nakli gerçekleşti.3 Haziran 1911'de jandarma sınıfından Gevgiri Taburu Tikveş Komutanlığına,25 Aralık 1921'de 38.'inci Fırka'ya Mendi ve Nevrokop Jandarma Bölük Komutanı oldu. Görevlendirilmelerle Birecik ve Halep'te bulundu²⁸⁷.Diyarbakır seçimleri önesinde bulunduğu görevi Diyarbakır Jandarma Alay Erkan Bölüğü Kumandanlığıdır²⁸⁸. 1 Mart 1914'te yüzbaşılığa getirildi. I.Dünya Savaşı sırasında ordu için Tahıl ve Menzil Ambarı Müfettişliğine atandı.9 Nisan 1918'de İskenderun Jandarma Tabur Komutan Vekili,6 Nisan 1919'da kıdemli yüzbaşı olarak Diyarbakır Jandarma Alayına atandı. TBMM seçimleri için Siverek ve Diyarbakır'dan aday olduYapılan seçim sonrasında Diyarbakır milletvekilliğini seçerek, Ankara'ya geldi. Meclis içerisinde belli komisyonlarda yer aldı;İçişleri,tasarı,irşad,sağlık,tapu-kadastro bunlardan bir kaçıdır.17 Temmuz 1921'de vatani görevini yapmak üzere meclisten ayrıldı²⁸⁹. II'nci Dönemde Siverek'ten seçilmiştir²⁹⁰. 23 Nisan 1920'de meclise

²⁸³ TBMM ZC., D. 1, C. 6, s. 467.

²⁸⁴ Doğan, a.g.t., s.21.

²⁸⁵ TBMM Albümü., s. 23.

²⁸⁶ F.Çoker,Türk Parlamento Tarihi.,s.300.

²⁸⁷ Yalçın Doğan, s .22.

²⁸⁸ Kadri Ahmet Bey'in Seçim Mazbatası, TBMM Arşivi:Dosya Sicil No:120.

²⁸⁹ F.Çoker,Türk Parlamento Tarihi.,s 300-301.

²⁹⁰ TBMM Albümü., s. 23.

katıldı²⁹¹, aldığı oy sayısı 95'tir²⁹².22 Şubat 1933'te Ankara Ticaret ve Sanayi Odası Başkanlığına getirildi²⁹³.Kadri Ahmet Bey evli,6 çocuk babasıdır.12 Kasım 1952'de vefat etmiştir. Mezarı İstanbul'da Karacaahmet Mezarlığında bulunmaktadır²⁹⁴.

3.3.2. Kadri Ahmet Bey'in Mecliste Almış Olduğu Görevler ve Grup Üyelikleri

Kadri Ahmet Bey'in mecliste almış olduğu görevlerine baktığımızda; 1. Yasama yılında, 1. Şubeden İrşat Encümenliğine²⁹⁵, 2. Yasama yılında 2. Şube Üyeliği²⁹⁶, 3. Yasama yılında 2. Şube Üyeliği²⁹⁷, 4. Yasama yılında Defteri Hakan-i Encümenine Aza²⁹⁸, 4. Yasama yılında İrşat Encümenine Aza²⁹⁹ olarak görev yaptığı görülmektedir.

3.3.3. Meclis Çalışmaları

Kadri Ahmet Bey, 1. Yasama Dönemi'nde 3 teklif vermiştir. Tekliflerden 1'i reddedilirken, 1'ine ilgili encümenlikten bir cevap gelmediği diğer 1 teklifin ise ruznameye alındığı görülmüştür. Kanun teklifleri üzerine verdiği düzenleme tekliflerinden 2'si kabul edilirken, 1'ine ilgili encümenlikten bir netice çıkmamıştır. Kadri Ahmet Bey'in 1. Yasama Dönemi'nde 15 Takrir verdiği görülmektedir. Verdiği takrirlerden 2'si kabul edilmiş, 2'si reddedilirken 2 temenni tekririne cevap verildiği diğer 2 takririne de ilgili heyetten cevap gelmediği saptanmıştır. Takrirlerden 1'i ruznameye alınmış, 6'sına ise ilgili mercilerden herhangi cevap çıkmamıştır. Kadri Ahmet Bey'in vermiş olduğu takrirlerden 1'inin de gizli oturumda müzakere edilmesine karar verilmiş ancak gizli oturumlarda bu takririn müzakere edildiğine dair kayda rastlanmamıştır. 1. Yasama Dönemi boyunca meclise 8 soru yönelten Kadri Ahmet Bey'in 4'ü dışında soruları cevaplanmıştır. Mecliste yaptığı 8 konuşma tespit edilmekte, 15 adet teklif ve takrirden de imzası bulunmaktadır. Kadri Ahmet Bey'in ayrıca meclis tarafından 7 kez izinli sayıldığı tespit edilmektedir.

²⁹¹ Yalçın Doğan, s. 22.

²⁹² *Kadri Ahmet Bey'in Seçim Mazbatası*, TBMM Arşivi:Dosya Sicil No:120.

²⁹³ Hülya Yazar, Mustafa Delialioğlu, *Cepheden Meclise*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s.102.

²⁹⁴ *TBMM Albümü...*, s. 23.

²⁹⁵ *TBMM ZC.*, D. 1, C. 8, s. 107.

²⁹⁶ *TBMM ZC.*, D. 1, C. 9, s. 17.

²⁹⁷ *TBMM ZC.*, D. 1, C. 18, s. 20.

²⁹⁸ *TBMM ZC.*, D. 1, C. 28, s. 43.

²⁹⁹ *TBMM ZC.*, D. 1, C. 28, s. 43.

3.3.4. Takrir ve Teklifleri

3.3.4.1. Kendisinin Doğrudan Yaptığı Teklifler

- Emekli, Yetim ve Dul Maaşları Hakkındaki Kanun Teklifi

Meclisin 26 Ocak 1921 tarihli oturumunda Kadri Ahmet Bey ve arkadaşları emekli, yetim ve dulların maaşlarına dair bir kanun teklifi vermişlerdir. Takrir Layiha Encümenine havale edilmiştir³⁰⁰.

Kadri Ahmet Bey'in emekli ve yetimlere verilen maaşlardan şimdiye kadar kesilen aylık miktarların ödenmesine ya da karşılığında emeklilere bu kesintinin nakit veya sahipsiz kalıp devlet malı sayılmış arazilerden verilmesi gerektiğine dair teklifine meclisin 14 Mayıs 1921 tarihli oturumunda Maliye Encümeni Mazbatasında emeklilik konusunun halihazırda henüz çözülemeyen ve askıda bulunan bir mesele olduğu ve encümenince bu konu ile meşgul olmanın yeri ve sırası olmadığından Kadri Ahmet Bey'in teklifinin Maliye Encümenince reddine karar verilmiş olduğuna dair encümen mazbatası şöyledir;³⁰¹

Encümen mazbatası

Usulü tekaüdiyenin ilgasiyle şimdiye kadar maaşlarından kat ve tevkif edilmiş olan aidatın müteakidinde nakden iade veyahut mukabilinde emlak ve arazii mahlûle itası lüzumuna dair Diyarbekir Mebusu Kadri Beyin teklifi kanunisi tetkik edildi. Tekait meselesinin halli mesaili muallâkadan olduğuna hiç şüphe yoktur. Bu meselenin bugün halli encümenimizce nâbemevsim görüldüğünden teklifi mezkûrun reddi karargir olarak Heyeti Umumiyyeye arz ve takdim kılındı.

Kadri Ahmet Bey'in vermiş olduğu teklif hakkındaki Maliye Encümeni mazbatasını mecliste okunduktan sonra söz alan Adana mebusu Zamir Bey; bu konuda iki talebin olduğunu birincisinin paralarını geri vermek, ikincisinin de arazi vermek olduğunu söylemiştir³⁰². Zamir Bey'den sonra söz alan Kütahya mebusu Besim Atalay Bey konu hakkında, düşmanımızın yaptığını biz de yapalım diyerek

³⁰⁰ TBMM ZC., D. 1, C. 7, s. 373.

³⁰¹ TBMM ZC., D. 1, C. 10, s. 291.

³⁰² TBMM ZC., D. 1, C. 10, s. 292.

İngilizlerin Mısır işgalinden sonra Osmanlı zamanında oraya tayin edilmiş memurların kapı dışarı edilere beş ayda bir çıkan maaşları vermek yerine kendilerine sahipsiz arazileri dağıtarak hem hazinelerinin faydalandığını hem memleketleri dediği konuşmasında şöyle devam etmiştir³⁰³;

“Efendim, düşmanımızın yapmış olduğu işi biz de yapalım. İngilizler Mısır’ı işgal eyledikleri vakitte bizim zamanımızda tâyin edilmiş olan bütün memurlara arş, dediler. Haydi kapı dışarı. Bunlara ne yaptılar? Bizim yaptığımız gibi beş ayda bir çıkan maaşı vermediler. İska ettikleri araziden sana şu kadar arazi vereceğiz, sana bu kadar arazi vereceğiz, dediler. O adamı sâyü-amele sevk ettiler. Bundan hem memleket hem Hazine müstefidoldu. Biliyorsunuz ki, bizde sayısız tekaütler var. Bunları ne vakte kadar Hazinei Devlet besliyebilecektir? Bu kadar mahlûl arazimiz var, yazıktır. Konya ovası arzullahı vâsia bomboştur. Efendiler, İsviçre kadar vâsi olan o güzel memleket sularla nehirlerle ırmaklarla reyyandır. Burada nihayet elli bin erkek nüfusu vardır, tadadedilecek kadar azdır. İşte mütekaidin buraya sevk edilmeli. Konya’ya sevk edilmeli, Hazineden para verilmemeli. Hem memleket kazanmalı hem millet kazanmalı (Doğru sesleri)”

Besim Atalay Bey’in konuşmasından sonra teklifin daha sonra müzakere edilmesi şartıyla Muavazene-i Maliyeye havale edilmiştir³⁰⁴. 27 Haziran 1921 tarihli oturumda Kadri Ahmet Bey’in daha önce teklif ettiği ve Layiha Encümenince reddedilmiş olan “mütekaidin, eytam, eramil ve mazulin maaşlarına mukabil arazi verilmesine dair kanun teklifini” aynı olarak Kastamonu mebusu Doktor Suad Bey ve arkadaşları tarafından kanun teklifi olarak verilmesine Kadri Ahmet Bey³⁰⁵ ; *Beyefendi, Lâyiha Encümeni geçenlerde buna dair bir teklifi reddetmişti. Şayanı müzakere değil demişti, şimdi nasıl oluyor da bunu kabul ediyor?”* demiştir. Kadri Ahmet Bey’in bu sorusuna herhangi bir cevap verilmemiştir³⁰⁶.

³⁰³ TBMM ZC., D. 1, C. 10, s. 292.

³⁰⁴ TBMM ZC., D. 1, C. 10, s. 292.

³⁰⁵ TBMM ZC., D. 1, C. 11, s. 59.

³⁰⁶ TBMM ZC., D. 1, C. 11, s. 59.

-Men-i Tezvirat Hakkındaki Teklifi

Meclisin 30 Ocak 1921 tarihli oturumunda Kadri Ahmet Bey ve arkadaşları, “Men-i Tezvirat” hakkında bir kanun teklifinde bulunmuşlar ve teklif incelenmek üzere Layiha Encümenine havale edilmiş, ancak ilgili encümenlikten konuya dair bir netice çıkmamıştır³⁰⁷.

-El-Cezire Kumandanı Nihad Bey’in Kanuna Aykırı Davranışları Sebebiyle Muhakemeye Alınmasına Dair Teklifi

Meclisin 7 Kasım 1921 tarihli oturumunda Karahisarı Sahib Mebusu Mehmed Şükrü Beyin, El-Cezire Cephesi Kumandanı Nihad Paşa tarafından kanuna aykırı olarak aldığı vergileri hakkında Erkânı Harbiye-i Umumiye Vekâletinden izah istediği takrir³⁰⁸ hakkındaki görüşmeler yapıldığı sırada Kadri Ahmet Bey, El-Cezire Cephe Kumandanı Nihad Paşa’nın devlete ait olan üç yüz kadar silahı kendi adına aşiretlere dağıttığı ve karşılığında hediye olarak aldığı kısırakları devlet adına kaydetmediği sebebiyle meclisten Nihad Bey’in mahkemeye alınıp ifadesinin istenmesini talep ettiği teklifi şöyledir³⁰⁹;

Riyaseti Celileye

Kuva-yı maddiye-i devletten madud olan eslihadan üç yüz kadarını kendi namına izafetle urbana dağıttığı ve mukabilinde hediye gelen kısırakları devlet namına kaydetmediği anlaşılan El-cezire Cephesi Kumandan Nihad Paşa’nın tahtı muhakemeye alınmasını teklif ederim.

7.XI.1337

Mecliste yapılan oylama sonucunda teklifin gündeme alınmasına dair karar verilmiştir³¹⁰.

³⁰⁷ TBMM ZC., D. 1, C. 7, s. 439.

³⁰⁸ TBMM ZC., D. 1, C. 14, s. 121.

³⁰⁹ TBMM ZC., D. 1, C. 14, s. 125.

³¹⁰ TBMM ZC., D. 1, C. 14, s. 125.

3.3.4.2. Kanun Teklifleri Üzerine Verdiği Değişiklik Önerileri

-Nısab-ı Müzakere Kanunu'nun 6. ve 8. Maddelerini Denkleştirme Hakkında Kanun Görüşüldüğü Sırada Kadri Ahmet Bey'in Kanunun 1. Maddesinin Düzenlenmesi Hususundaki Teklifi

Meclisin 8 Mart 1923 tarihli oturumunda Nısab-ı Müzakere Kanunu düzenlemeleri görüşüldüğü sırada Kadri Ahmet Bey Meclis azasının yerleştirilmesine dair kanunun 1. maddesinin³¹¹ düzenlenmesini istemiştir. Kadri Ahmet Bey Meclisin dönem toplantısının başangıç tarihinin kasım ayının başları olmasından dolayı Meclis azalarına Kasım ayının başlarına kadar 1600 ve bir sene sonra yine aynı tarihe kadar 800 lira olmak üzere senelik toplam 2400 lira verilmesine dair verdiği teklifi şöyledir³¹²;

Riyaseti Celileye

Aza-yı Meclisin tahsisatına ait Kanunun birinci maddesinin berveçhi atı tadilini teklif ederim:

Devre-i içtimaiyeler iptidası Teşrinisani olduğuna nazaran Türkiye Büyük Millet Meclisi azasına mahı mezkûr iptidasına kadar 1 600 ve mahı mezkurdan senei haliye iptidasına kadar 800 lire olmak üzere senevi 2 400 lira verilir.

Diyarbakir Kadri

Oylamaya sunulan teklif Türkiye Büyük Millet Meclisi Üyelerine senelik 2400 lira verilmesi hususunda kabul görmüştür³¹³.

³¹¹ **MADDE 1.** — Türkiye Büyük Millet Meclisi azasına senevi iki bin dört yüz lira tahsisat ita olunur. Senebaşı Teşrin-i sani iptidasıdır.

³¹² TBMM ZC., D. 1, C. 28, s. 67-68.

³¹³ TBMM ZC., D. 1, C. 28, s. 69.

-Kadri Ahmet Bey'in, Nüfus Kayıtları Kanunu'nun Düzenlenmesine Dair Teklifi

Meclisin 8 Mart 1923 tarihli oturumunda Kadri Bey tarafından “Tahrir-i Nüfus” düzenlenmesi hakkında bir kanun teklifinde bulunmuştur, Teklif incelenmesi için Layiha Encümenliğine havale edilmiştir³¹⁴. Zaman içerisinde Kadri Ahmet Bey'in Teklifine Layiha Encümenliği'nden bir cevap gelmemiştir.

-Kadri Ahmet Bey'in Hayvan Tazminatı Hakkında Kanunun Görüşüldüğü Sırada 1. Maddenin Düzenlenmesine Dair Teklifi

Kadri Ahmet Bey 28 Nisan 1921 tarihli oturumda “Hayvan Tazminatı Kanunu” görüşüldüğü sırada kanunun 1. maddesinin³¹⁵ düzenlenmesine dair teklif vermiştir. Teklifte, jandarma süvari askerlerinin kaydının yer almadığını bu sebeple kanunun 1. Maddesine bu kaydın eklenmesini istediği teklifi şöyledir³¹⁶;

Riyaset-i Celileye

“Birinci maddeye jandarma süvari efradının, kaydının ilavesini teklif ederim”

Genel kurulda yapılan oylama sonucunda teklifin Kadri Ahmet'in verdiği düzenlemeye göre değiştirilmesine karar verilmiştir³¹⁷.

-Kadri Bey'in İdare-i Kura ve Nevahi Kanunu Sırasındaki 8. Maddenin Düzenlenmesine Dair Teklifi

Meclisin 5 Kasım 1921 tarihli oturumunda İdare-i Kura ve Nevahi Kanunlarının görüşüldüğü sırada 8.maddenin³¹⁸ düzenlenmesi gerektiğine dair Kadri Bey'in sözleri şu şekildedir³¹⁹;

³¹⁴ TBMM ZC., D. 1, C. 28, s. 35.

³¹⁵ **MADDE 1-** Zabitan-ı askeriye ile jandarma zabitanına ve süvari polis memurlarıyla süvari tahsildarlarına ifa-yı vazife esnasında telef olan hayvanlar için verilecek tazminat miktarı yüz lirayı tecavüz edemez.

³¹⁶ TBMM ZC., D. 1, C. 10, s. 137.

³¹⁷ TBMM ZC., D. 1, C. 10, s. 137.

³¹⁸ **MADDE 8-** Her Osmanlı bir nahiye mensup ve o nahiyenin sicili nüfusunda mukayyed olmak lazımdır. Herkes mensup olduğu nahiye ait rüsum ve tekalif ve vazaifini ifa etmekle mükellef ve nahiye hukukuna maliktir.

³¹⁹ TBMM ZC., D. 1, C. 14, s. 71.

Riyaseti Celileye

8'nci maddenin berveçhi ati tadilini teklif ederim. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine mensup her fert... ilah.

5.XI.1337

Diyarbakir Mebusu Kadri

Meclis genel kurulunda okunan teklifin ardından yapılan oylama sonucunda Kadri Bey'in teklif düzenlemesi kabul görmüştür³²⁰.

3.3.4.3. Takrirler

- Musul Valisinin Tayin Sebebiyle Yola Çıkmasının Sonraya Bırakılması Gerekliğine Dair Temenni Takriri

Meclisin 10 Temmuz 1920 tarihli oturumunda Kadri Ahmet Bey ve arkadaşlarının Musul Valisi hakkındaki okunan takrirleri incelenmek üzere Dahiliye Vekaletine havale edilmiştir³²¹.

14 Ağustos 1920 tarihli Meclis oturumunda, Kadri Ahmet Bey ve arkadaşlarının vermiş olduğu temenni takrirlerine Dahiliye Vekaleti'nden cevap tezkeresi geldiğinden Kadri Ahmet Bey ve arkadaşlarının teklifi meclis gündemine alınmıştır. Kadri Ahmet Bey; bir buçuk yıldır cephe alınarak durdurulabilen Yunan hücumlarının şu günlerde doğurduğu şiddet karşısında gerekli tedarik ve tedbirleri alma mecburiyetindeyken işgal altında bulunan Musul'a vali ve memur gibi görevlileri tayin etmenin doğru olmayacağını ve bu gibi teşebbüslerde meclis toplandığı zamanlarda meclisin genel oyuna başvurularak görevlerin ve sorumlulukların taksim edilerek başarı elde edileceğinden bu durumlarda meclis kararı çıkıncaya kadar vazife ile görevli kişilerin hazırda bekletilmeleri gerektiği, buna dair Genel Meclis kararının aciliyetle alınmasına dair şu takriri vermiştir;³²²

³²⁰ TBMM ZC., D. 1, C. 14, s. 71.

³²¹ TBMM ZC., D. 1, C. 2, s. 237.

³²² TBMM ZC., D. 1, C. 3, s. 203.

(Takrir Sureti)

“Bir buçuk senden beri cephe alınarak tevkif edilebilen Yunan taarruzunun şu günlerde iktisap ettiği derece-i şiddet karşısında lüzumu kadar tedarikat ve tedabir icrasına mecbur kaldığımız sırada işgal altında bulunan Musul’a vali ve memurini saire tayini suretiyle isticlabı müşkülât ve mesaip doğru olmadığı gibi bu kabil teşebbüsâtın Meclisin hali içtimada bulunduğu zamanlarda Ara-yı umumiye müracaat suretiyle icrası taksim-i vazaif ve mesuliyet kaidesine de muvafık olacağından buna dair bir karar ittihazına değin (Olti mutasarrıfının tayini gibi) hareket ettirilmiş olan heyetin elyevm bulundukları mahalde emre intizar ettirilmeleri ve bu teşebbüsün Heyet-i Umumiye kararıyle müstacelen arzı teklif ederim.

8.VI.1336

Siverek

Diyarbakir

Diyarbakir

Mehmet

Kadri Ahmet

Akif

Kadri Ahmet Bey’in takririnin ardından konu hakkında meclisin 14 Ağustos 1920 tarihinde Dahiliye Vekili Dr. Adnan Bey’in verdiği cevap tezkeresinde; Kadri Bey’in Musul valisi tayinine dair verdiği takririn incelendiğini, düşmanların hazırlık içinde olduğundan, siyasi vaziyet dolayısıyla Musul’a vali tayininde güçlükler çekileceğini ifade eder ve sadece vali değil Musul’a memurların da yollanmadığını ifade ettiği tezkere şu şekildedir³²³.

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

11-VI-1336 tarihli ve 37 ve 240 numaralı tezkerei aliye-i riyasetpenahileri ve merbutu Diyarbakir Mebusu Ahmet Kadri Bey ve Rüfekasının takriri mütalaa olundu. Musul vali tayini takrirden beyan edildiği veçhile isticlabı müşkülât ve mesaip için değil belki düşmanlarımızın malum olan tertibat ve istihzaratı sebebiyle defî ve

³²³ TBMM ZC., D. 1, C. 3, s. 203-204.

tahfifi mesaip maksadına müstenit ve esbabı siyasiyeye matuf olduğu ve mahaza validen başka memur gönderilmediği maruzdur efendim.

4 Ağustos 1336

Dahiliye Vekaleti Vekili Dr. Adnan

- İnönü ve Ertuğrul Gazi Türbelerine Abide Yaptırılmasına Dair Takriri

Kadri Ahmet Bey'in, Meclisin 21 Nisan 1921 tarihli oturumunda İnönü ve Ertuğrul Gazi türbelerine birer abide inşa edilmesine dair takriri vardır. Gündeme alınan takrir konusunda Müdafaa-i Milliye Encümenliği'nin de benzer düşünce ve planları olduğu dolayısıyla Kadri Ahmet Bey'in bu takriri Müdafaa-i Milliye Encümenliğine havale edilmiştir³²⁴.

Meclisin 18 Haziran 1921 tarihli oturumunda Kadri Ahmet Bey'in daha önce İnönü ve Ertuğrul Gazi türbeleri için vermiş olduğu takrire cevap olarak Müdafaa-i Milliye Encümenliği mazbatası okutulmuştur. Mazbatada Kadri Bey'in teklifinin dikkate değer olduğu ancak İnönü ve Ertuğrul Gazi Türbelerinin bulunduğu bölge ve mıntikanın halihazırda muharebe sahası olduğundan şimdilik türbe inşasının lüzumunun görülmediğine, bu gibi konu ve talepler için savaş hali kalktıktan ve bölgede milli gayeler gerçekleşikten sonra gerekli adımların atılacağına dair açıklama şöyledir³²⁵;

Müdafaa-i Milliye Encümeni Mazbatası

İnönü'nde ve Ertuğrul Gazi Hazretlerinin türbe-i mübarekesinde birer abide inşası hakkında Diyarbekir Mebusu Kadri Ahmet Bey'in takriri 21 Nisan 1337 de Heyet-i Umumiye'nin havalesiyle 24 Nisan 1337 de encümenimize vürud edip encümenin 3 Mayıs 1337 tarihli içtimaında mütalaa olundu. Teklifi vakı şayanı nazar olmakla beraber halen menatiki mezkure muharebe sahası olduğundan bu gibi hususatın istihlası memleket gayesi husul bulduktan sonra nazarı dikkate alınmak

³²⁴ TBMM ZC., D. 1, C. 10, s. 55.

³²⁵ TBMM ZC., D. 1, C. 10, s. 404.

üzere şimdilik bir muamele ifasına lüzum görülmediğinden Heyet-i Umumiye ye arzı teşekkür kılındı.

Meclis genel kurulunda mazbatanın okutulmasından sonra, Kadri Bey'in takriri daha sonraki süreçlerde değerlendirilmek üzere ertelenmiştir. Yapılan oylama sonucu Müdafaa-i Milliye Encümeni mazbatasını ise kabul edilmiştir³²⁶.

- Cephelere Teftiş İçin Birer Heyet Gönderilmesine Dair Takriri

Kadri Bey meclisin 12 Temmuz 1920 tarihli oturumunda müdafa-i milliye'nin verdiği açıklamalar mevcut durum arasında büyük farkların olduğu sebebiyle cephelere teftiş yapılması ve rapor hazırlanması için birer heyet gönderilmesine yönelik bir takrir vermiştir³²⁷. Kadri Bey'in verdiği takrir İcra Heyeti'ne havale edilmiştir³²⁸. Kadri Ahmet Bey'in takririne İcra Heyeti'nden cevap gelmediği görülmüştür.

- Ankara Şehrinde Posta Kurulmasına Dair Takriri

Meclisin 24 Aralık 1921 tarihli oturumunda Kadri Ahmet Bey Ankara'da bir şehir postası kurulmasına dair takrir vermiştir. Takririn Dahiliye Vekaleti görüşü alındıktan sonra meclise sunulmasına karar verilmiştir³²⁹. Kadri Ahmet Bey'in bu takririne zaman içerisinde Dahiliye Vekaleti'nden bir cevap gelmemiştir.

-Meclise Sancak Hediye Eden Mehmed Reşit Efendinin Takdir Edilmesine Dair Takriri

Meclisin 5 Ocak 1922 tarihli oturumunda Kadri Ahmet Bey meclise sancak hediye eden Mehmet Reşit Bey'in takdir edilmesini istediği takriri vardır. Meclise sunulan takrir üzerine yapılan oylamada Kadri Bey'in takriri kabul edilmemiştir³³⁰.

³²⁶ TBMM ZC., D. 1, C. 10, s. 404.

³²⁷ TBMM ZC., D. 1, C. 2, s. 256.

³²⁸ TBMM ZC., D. 1, C. 2, s. 256.

³²⁹ TBMM ZC., D. 1, C. 15, s. 219.

³³⁰ TBMM ZC., D. 1, C. 15, s. 325.

- Ankara Evkaf Müdürü Ali Rıza Efendi ile İlgili İstida Encümeni Mazbatalarının Ruznameye Alınmasına Dair Takriri

Kadri Ahmet Bey meclisin 11 Nisan 1922 tarihli oturumunda, Evkaf Müdürü Ali Rıza Bey hakkındaki mazbatanın o gün ki meclis gündeminde bulunmasına dair takriri vermiştir. Ali Rıza Bey'in de İstida Encümenine bir istidası bulunmaktadır.³³¹ Sonrasında Malatya Mebusu olan İstida Encümeni Reisi Lütfi Bey ise³³²; “*İstida Encümeni namına söyliyeyim... Encümence müracaatı is'af edilmemiştir.*” Şeklinde Ali Rıza Bey'in dilekçesinin encümence kabul edilmediğini ifade etmiştir. Yapılan oylama sonucunda konu o günkü gündeme alınarak Kadri Ahmet Bey'in takriri ruznameye alınmıştır³³³.

- Harp Esirlerinin Zulüm Görenlerinin Muhakeme Edilmelerine Dair Takriri

Meclisin 4 Eylül 1922 tarihli oturumunda Kadri Bey'in savaşta ele geçirilen esirlerin zulüm gördüğü dolayısıyla esirlerin dinlenmesini istediği bir takrir vermiştir. Gündeme alınan takrir incelenmesi için İcra Vekilleri Riyasetine havale edilmiştir³³⁴. Zaman içinde Kadri Ahmet Bey'in takririne İcra Vekilleri Riyaseti'nden bir cevap gelmemiştir.

- Harbiyede Esir Olan Kişilerin Bayındırlık İşlerinde Çalıştırılmamaları Gerektiğine Dair Takriri

Meclisin 4 Eylül 1922 tarihli oturumunda Kadri Bey Harbiye de bulunan esirlerin Nafia emrindeki işlerde çalıştırılmaması gerektiğine dair takriri vardır. Takrir İcra Vekilleri Riyasetine havale edilmiştir³³⁵. İlerleyen süreçlerde Kadri Ahmet Bey'in takririne herahngi bir cevap gelmemiştir.

³³¹ TBMM ZC., D. 1, C. 19, s. 119.

³³² TBMM ZC., D. 1, C. 19, s. 119.

³³³ TBMM ZC., D. 1, C. 19, s. 119.

³³⁴ TBMM ZC., D. 1, C. 22, s. 482.

³³⁵ TBMM ZC., D. 1, C. 22, s. 482.

- Savaş Sırasında İşgale Uğramış Beldelerde Tahrip Edilen Yerlerin Kalıcı ve Sağlam Bir Şekilde İnşası Hakkında Takriri

Kadri Bey Meclisin 14 Eylül 1922 tarihli oturumunda işgale uğramış beldelerde tahrip olunan yerlerin yeniden sağlıklı bir şekilde inşasının olması gerektiğine dair takriri vardır. Kadri Bey'in vermiş olduğu karar incelenmek suretiyle Heyet-i Vekile'ye gönderilmiştir³³⁶. Kadri Ahmet Bey ve arkadaşlarının verdiği takrire zaman içinde herhangi bir cevap çıkmamış ancak 5 Eylül 1922 tarihli meclis oturumunda Muvazene-i Maliye Encümeni mazbatasını müzakere edilirken “*Düşmandan Kurtarılmış ve Kurtarılacak Mahallere Yardım Hakkındaki 31 Ekim 1922 Tarihli Kanunun*”a ek olarak söz konusu kanunun 1. Maddesinde³³⁷ işgale uğrayan beldelerde tahrip edilmiş mahallerin inşa ve tamiri için beş yüz bin lira tahsis edilmesi kabul edilmiştir³³⁸.

- Siverek Livasının Başka Şehirden Bağımsız Bir Liva Haline Gelmesi ile İlgili Takriri

Kadri Bey ve Arkadaşları Meclisin 29 Ocak 1923 tarihli oturumunda Siverek livasının müstakil hale getirilmesine dair takriri vardır. Takririn incelenmesi için Dahiliye Vekaletine havale edilmiştir³³⁹. Zaman içerisinde Dahiliye Vekaleti'nden takrirle ilgili cevap çıkmamıştır.

- Siverek'te Bir Ziraat Mektebi ve Numune Çiftliği Kurulmasına Dair Takriri

Kadri Ahmet Bey meclisin 8 Mart 1923 tarihli oturumunda Siverek'te Ziraat Okulu ve Numune çiftliği kurulmasına dair verdiği karar İktisat Vekaletine havale edilmiştir³⁴⁰. Ancak söz konusu takrire İktisat Vekaletinden zaman içerisinde herhangi bir cevap çıkmamıştır.

³³⁶ TBMM ZC., D. 1, C. 23, s. 48.

³³⁷ MADDE 1. — Tahribedilen mahallerin müceddeden inşa ve tamiri için Maliye bütçesinde açılacak (V 99) faslına beş yüz bin lira tahsisatı vaz'olunmuştur. Mezkûr tahsisatın suret-i sarfı icra vekilleri Heyeti tarafından tanzim edilecek bir talimatname ile temin edilecektir.

³³⁸ TBMM ZC., D. 1, C. 23, s. 171-172.

³³⁹ TBMM ZC., D. 1, C. 27, s. 38.

³⁴⁰ TBMM ZC., D. 1, C. 28, s. 38.

- Millî Mücadele'nin İkinci Senesi Hatırına Madeni Paranın Darp Edilmesine Dair Takriri

Kadri Ahmet Bey, meclisin 14 Mart 1921 tarihli oturumunda Millî Mücadele'nin ikinci yılına girilmesi sebebiyle milli hatıra mahiyetinde madeni para basımını istediği takriri vermiştir. Heyet-i Vekilenin uygun görebileceği miktara kadar basım olmasını istediği takriri şöyledir³⁴¹;

Riyaseti Celileye

İstiklâl dâvasına müstenit Müeahedei müliyenin ikinci senesini Bihamdülillâhi Taalâ muvaffakiyetle idrâk ediyoruz. Bu münasebetle muhtelif maadinden Heyeti Vekilece tensib edilecek miktar madenî meskukâtın darbiyle hatıra-i celile-i mesudenin pişigâhı enzârı millete vaz'mı teklif ederim.

13. III. 1337

Diyarbakir Kadri

Mecliste okunan takrir Maliye Vekaleti'nin görüşü alınmak üzere Maliye Vekaleti'ne havale edilmiştir³⁴². Kadri Ahmet Bey'in bu takririne sonraki süreçlerde herhangi bir cevap gelmemiştir.

- Meclise Bir Sancak Hediye Eden Mehmed Raşid Efendinin Takdirname ile Mükafatlandırılmasına Dair Takriri

Kadri Ahmet Bey 5 Ocak 1922 tarihli meclis oturumunda meclise sancak hediye etmiş olan Mehmed Raşid Efendi'ye Büyük Millet Meclisi adına bir takdirname ile iltifat edilmesine dair bir takrir vermiştir³⁴³. Meclis oylamasına sunulan takrir kabul edilmemiştir³⁴⁴.

- Cephelere Teftiş İçin Birer Heyet Gönderilmesine Dair Takriri

Meclis'in 12 Temmuz 1920 tarihli oturumunda, Kadri Ahmet Bey'in cephelerin teftişi ve bir rapor halinde Meclis'e sunulması hakkındaki takriri vardır. Takrir okunduktan sonra Meclis İkinci Başkanı söz almış ve daha önce Müdaafaa-i

³⁴¹ TBMM ZC., D. 1, C. 9, s. 101.

³⁴² TBMM ZC., D. 1, C. 9, s. 101.

³⁴³ TBMM ZC., D. 1, C. 15, s. 325.

³⁴⁴ TBMM ZC., D. 1, C. 15, s. 325.

Milliye Vekaleti tarafından gönderilen heyetler tarafından hazırlanmış olan raporun bugünkü durumla arasında farklılıklar olduğunun görüldüğü; bu sebepten cephelere yeni bir teftiş heyeti gönderilmesinin uygun olacağını belirtmiştir. İkinci Başkan'ın bu konuşmasından sonra milletvekillerinin de kabulü üzerine Kadri Bey'in cephelerin teftişi için heyet gönderilmesi hakkındaki takriri incelenmek üzere Heyeti İcraiye ye gönderilmiştir. Ancak bu takrir konusunda ilgili heyetten zaman içinde bir cevap çıkmamıştır³⁴⁵.

- Yol Masrafları Ödemelerinde Eşitliğin Sağlanmasına Dair Takriri

Meclis'in 12 Temmuz 1920 tarihli oturumunda, Kadri Bey ve arkadaşları tarafından harcırah ödemelerinde adil davranılmadığı; bazı milletvekillerinin fazla harcırah almalarına rağmen bazı milletvekillerine ise eksik ödeme yapıldığı ya da hiç ödeme yapılmadığı, müracaatta bulunanların ise evraklarının Başkanlık Divanı'nda bekletildiği hakkında şu takrir verilmiştir³⁴⁶;

Riyaseti Celileye

İstahkaklarından fazla harcırah alanlar sükûtu ihtiyar eylediklerinden ne derece haklı bulunduklarını kendileri takdir ederler. Noksan alanların vuku bulan müracaatları Divanı Riyasete havale ile geciktiriliyor. Heyeti İdare seyyanen muamele yapmıyor. Bu meselenin biran evvel hallini teklif eyleriz.

10 Temmuz 1336

Takririn okunmasından sonra Saruhan Milletvekili ve Meclis İdare Memuru İbrahim Süreyya Bey bu konunun gizli oturumda görüşülmesi gerektiğini beyan etmiştir. İbrahim Süreyya Bey'den sonra söz alan Meclis İkinci Başkanı'nın da aynı yönde görüş beyan etmesi üzerine oturumun gizli devam etmesi kararı alınmıştır³⁴⁷. 12 Temmuz 1920 tarihinde Gizli Celse Zabıtları incelendiğinde o gün bir gizli oturum yapılmadığı ve daha sonra konunun gündeme alınıp müzakere edildiğine dair kayıtlara rastlanmamıştır.

³⁴⁵ TBMM ZC., D. 1, C. 2, s. 256.

³⁴⁶ TBMM ZC., D. 1, C. 2, s. 262.

³⁴⁷ TBMM ZC., D. 1, C. 2, s. 262, 263.

3.3.4.3.1. Sual Takrirleri

- Jandarma Teşkilatı Kanunu'nun Meclise Sevk Edilmemesindeki Sebeplerin Sorulmasına Dair Dahiliye Vekaleti'ne Vermiş Olduğu Sual Takriri

22 Ağustos 1920 tarihli Meclis oturumunda Kadri Ahmet Bey, Jandarma Teşkilatı'nda yapılan düzenlemeler göz önünde bulundurularak başarılı bir şekilde teşkilat icra edilmedikçe yeniden tertiplenecek kanunların gerektiği gibi uygulanamayacağını söyleyerek, bir ayı aşkın süredir Dahiliye Vekaleti'nde bekletilen Jandarma Teşkilatı Layihasının meclise sevk edilmemesindeki sebeplerin ne olduğunun Dahiliye Vekaleti'nden sorulması için meclise sual takriri sunmuştur³⁴⁸;

Riyaseti Celileye

Jandarma ıslahatı nazarı itibare alınarak nefsi'l-emre muvafık teşkilat icra edilmedikçe muhafaza ve yeniden tanzim edilecek kanunların layikile tatbik edilemeyeceği malumdur. Binaenaleyh bir mahtan beri Dahiliye Vekaletinde tevkif edilmiş olan Jandarma Teşkilatı Layihasının tahliye-i sebebine mebni esbabın vekaleti müşarünileyhadan sualini teklif ederim.

16.8.1336

Diyarbakır Kadri Ahmet

Meclis Genel Kurulu'nda okutulan Kadri Ahmet Bey'in sual takriri yapılan oylama neticesinde Dahiliye Vekaleti'ne sorulmak üzere tezkere yazılması kabul edilmiştir³⁴⁹.

- Milli Aşireti Halkı ve Reislerine Dair Dahiliye Vekaletinden Sual Takriri

Kadri Ahmet Bey, Milli Aşiret halkına dair meclisin 2 Eylül 1920 tarihli oturumunda izahat verilmesi için takrir vermiştir³⁵⁰. Kadri Bey'in vermiş olduğu bu takrir de milli aşiretinin başında bulunan Reis İbrahim Paşa ve özellikle Osmanlı'ya

³⁴⁸ TBMM ZC., D. 1, C. 3, s. 402.

³⁴⁹ TBMM ZC., D. 1, C. 3, s. 402.

³⁵⁰ TBMM ZC., D. 1, C. 3, s. 467.

yıllardır hizmetleri ile bilinen Mahmud Bey'in devlete karşı ayrılıkçı hareketlere girdiklerini, bunun yayılmasından endişe duyduğunu ifade edilir. İdaresizlik yüzünden memurların da bu aşirete meylederek onların hizmetlisiymiş gibi davrandıklarını hatta bununla iftihar edercesine aşiretin ayrılıkçı hareket ve düşüncelerine iştirak ettiklerini ve bu durumlardan dolayı sorunların artarak devam ettiğini, bunların düzeltilmesi için çalışmalar yapılmaya başlanması gerektiğini söylemiştir. Bu durumun incelenmesi için gönderilen heyet ve memurlara Mahmud Bey tarafından kovularak vazife yerlerini terkettiğini hatta jandarmaya baskın yapıp silahlarına el konulduğu, bu olayların içerisinde bazı mebusların da isminin geçtiğini bunun yanısıra bazı durumlardan bakıldığında aşiretin de bazı haksız uygulamalara uğradığını söylemiştir. Haklı ve haksızı ayırt etmek ve durumu anlamak manasında Dahiliye Vekaletinin bölgede yasa ve kanunların ne derece doğru ve yasal bir şekilde uygulandığını bilmek manasında gerekli adımları atıp atmadığını ve buna cevap verilmesi için Kadri Ahmet Bey'in izahat verilmesine yönelik tavrı şöyledir;³⁵¹

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Milli Aşireti Reisi İbrahim Paşa zadelerin ve bilhassa Devleti Âliyei Osmaniyece hissiyat ve hidematı vatanperveranesiyle maruf bulunan Mahmut Bey'in şu sıralarda iftirakcuyane bir hareketi siyasiyede bulunduğu heyecan âmiz bir surette sayı olarak Meclis-i Âli azayı fahamı meyanında fazlaca asabiyeti mucip ahval zahir bulunduğundan bu bapta bazı maruzatın serdini faydadan hâli görmüyorum. Memleketimiz olan Diyarbekir Vilâyetinde istirahat ve menafi-i mütemadiye ve hasise takip eden memurin aynı esas üzerinden muhtelif gruplara inkisam etmiş olan ahalinin seramedanına istinaden ve ekseriya taraftarlıklarını ihfaya bile lüzum görmeyerek iftihara meyyal bulunmaktadırlar. Bu itibarla tarafeyinden hangisi Hükümetin himaye ve müzaharetine nail olursa diğer tarafın mal ve canı mahrumu masuniyet kaldığı gibi o cihetin memurları hukukundan istifade edemez. Azil ve tebdile maruz kalırlar. Bu itibarla Diyarbekir havalisine tayin edilmiş ve edilecek ve ahvaline vakıf ve kârazmude ve hâdisatı asap kuvvetiyle değil, nuru dimağ ile idare etmek meziyetini haiz bulunmaları lâzım gelirken hu cihete dikkat edilmediğinden zemin ve zaman ve müsabaka ve muhasamaya

³⁵¹ TBMM ZC., D. 1, C. 3, s. 467-468.

girişilecek heyetin ne dereceye kadar haklı ve kuvvetli olduğu da gözetilmeyerek girişilen ve idaresizlik yüzünden hüsn-i intaç edilmeyen bu veya izam edildiği gibi mahiyeti siyasiyeden âri olmak ağılebi ihtimaldir. Çünkü idaresizlikleri dolayısıyla düştükleri bu giriveden kurtulmak isteyen memurimiz her zaman vaki olduğu gibi iftiralarla meselenin renk ve haysiyetini tebdile ve kuvvet celbi suretiyle tenkil ve arzuyu intikamlarının husulüne ve mesuliyetten teberriye çalışmak gibi ikinci bir hataya maruz kalmış olmaları melhuzdur. Aşairin de âmirlerine hoş görünmek ve mükâfata nail olmak emeliyle harici ezdirayet ve siyaset ortaya koymak istedikleri avam-ı pesendane işlerden dolayı jandarmalara baskın vererek onları silâhlarından tecrit etmesi yeni görülmüş bir hareket değildir, kesirilvukudur. Memurin ise mülhem oldukları fikirle mahallerini terk etmek veya hakikaten Mahmut Bey tarafından kovularak bizzat idarei umura vaziyet edilmiş olması da varittir. Esasen memurin sulh ve sükûn zamanında dahi Mahmut Bey'e hoş görünmek için istinani medarı muvaffakiyet ad ederler. Binaenaleyh mevaddı âtiyenin derhal icra edilip edilmediğinin Dahiliye Vekâletinden istizahını teklif ederim: Yolsuzluklar, taraftarlıkları dolayısıyla Hükümeti bu âkibete sürükleyen ve bu iğtişaştan manen ve maddeten istifade cihetini rehberi hareket ittihaz eden memurlar kimlerdir? Ve bunlar hakkında tahkikatı ciddiye icrası lüzumu teayyün etmiş midir? Ve bu memurin derhal vilâyet haricine çıkarılmış mıdır? Mahmut Bey'in kadim hissiyatı dindarane ve vatanperveranesi, nevazişkârane ve Büyük Millet Meclisi Reisi imzasıyla mümzi bir telgrafla galayane getirildiği ve kendisine ciddi teminat verildiği halde her halin mübeddeli sükûn olacağı kaviyen memul ve muntazar bulunmakla bu tedbire tevessül edilmiş midir? Heyet-i mebusinden müntehap muhtelit bir heyetin oraya bera-yı tahkik izam ettirildiği ve bu heyete Diyarbekir mebuslarından birkaçının dahil olduğu yolundaki işarın büyük tesir icra edeceğinden bu tedbire de tevessül edilmiş midir? Bu hâdisenin mahiyeti siyasetine sabık Şûra-yı Devlet Reisi Ayandan Seyit Abdülkadir Efendinin Musul'a İngilizler tarafından vali tayin edildiği şayiası esas ittihaz edilmek isteniliyor ise de Musul'a civar memleketlerimizde bulundurulmuş memurin tarafından bu şayianın müsmir ve mevsukiyeti hakkında bir haber istihsal edilemediği istihbaratı resmiye ve hususiye ile ilân edilmemesinden anlaşılmış olup son zamanlarda bu şayianın kuvvet ve süratle şüyüu tarafımızdan aynı isimde bir valinin Musul'a tayin ve izam edilmesinden mültebes olması da melhuzdur. Milli

aşiretinin ve Diyarbekir halkının tesvilâtı hariciyeye kapılarak teferruka cûyane harekette bulunmaları bir faydayı mucip değildir. Bu hâdisenin esbabı hakikiyesini asabiyeti mütekabilede aramak ve müsebbiplerini tecziye etmek lâhût ve elzem bulunmakla bu cihetin de Dahiliye Vekâleti celilesince nazarı itibare alınıp alınmadığının ve makamı müşarünileyhaca elde edilen malumat ve kanaatin istizahını müstacelen arz ve teklif ederim.

20 Eylül 1336

Diyarbekir Mebusu Kadri Ahmet

Kadri Ahmet Bey'in takriri mecliste okunmasının ardından fazlaca açıklamalı ve uzun bir takrir olduğu sebebiyle müzakere edilip edilmemesi konusu üzerinde durulmuş ve istizah takriri olmaktan çok sual takriri olduğuna dair görüşlerin yoğunlaşması sebebiyle Kadri Ahmet Bey'in bu izahat takriri, sual takriri olarak kabul edilip incelenmek üzere Dahiliye Vekaletine havale edilmiştir³⁵².

Meclisin 22 Eylül 1920 tarihli oturumunda Kadri Ahmet Bey Milli Aşiretin durumu hakkında vermiş olduğu sual takririne cevap gelmeyince buna karşın Dahiliye Vekaletine istizah takriri vermiştir. Vermiş olduğu takrirden Vekillerin Milli Aşireti konusunda cevaplarının on gün içinde gelmesi gerekirken, on beş günü aşkın bir süredir cevap gelmediğini ifade ederek, Milli Aşireti ve reislerinin Viranşehir'de güvenliği suiistimal edici ve devlete karşı hareketlerinin nasıl bi hal aldığını sorduğu ve izah istediği takriri şöyledir³⁵³;

Riyaset-i Celileye

Nizamname-i dahilinin yüz dokuzuncu maddesine nazaran Vükelânın on gün zarfında suali tahririlere cevap vermesi lazım gelirken on beş günü mütecaviz bir sükût ile mukabele gören (Milli reisi İbrahim Paşazadelerin) Viranşehir'de ika ettikleri hilafı emnü asayiş ahvale dair takririmin istizaha kalbiyle meselei maruza hakkında izahat itasını teklif ederim.

29 Eylül 1920 tarihli oturumda Milli Aşireti'nin durumuna cevaben Dahiliye Vekili Refet Bey durumun Dahiliye Vekaleti tarafından 25 Eylül 1920 tarihli meclis

³⁵² TBMM ZC., D. 1, C. 3, s. 469.

³⁵³ TBMM ZC., D. 1, C. 4, s. 264.

genel kurulu toplantısında arz edildiğini ve gerekenin yapıldığına dair verdiği cevap şöyledir³⁵⁴;

Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesine

25.9.1336 tarihindeki umum-ı içtimada bu vaka hakkında Meclise izahat verildiğini arz ederim.

25 Eylül 1920 tarihli oturumda Dahiliye Vekili Refet Bey Milli Hareketi ile alakalı gerekli araştırmanın yapıldığını ve bölgede asayişin sağlandığı ve esasen olayların büyümesi ve bu hale gelmesinde İngilizler tarafından yapılan propagandaların büyük rol oynadığını buna yönelik olarak propagandanın boşa çıkarıldığını memleketin sükunetine ve güvenliğini tehlikeye sokacak girişimlerin ve dağıtılmış silahların kalmadığını, güvenliğin eski haline getirilip sükunetin tamamen sağlandığını ifade ettiği cevap şöyledir³⁵⁵;

İşe başladığım zaman orta yerde bir hareket başlamış ve hemen bitmek üzere bulunmuştu. O da Diyarbekir havalisinde millî aşiretinin hareketi. Bu hareketin saiki, diyebilirim fci, alelade, mahallin her vakit yarattığı haleti ruhiye idi. Az çok bir şekavet meselesi, az çok bir intifa meselesi ve bunun içerisine, uzaktan, yakından karışmış, İngiliz propagandası. Bu mesele kamilen halledildi. Bugün artık o havalide, bizim millî emellerimize, bizim büyük gayelerimize karşı tevcihe edilmiş bir silah kalmadı ve o mesele tamamen sükûn bulmuştur, Şarkta hiçbir şey yoktur.

- Cephelerin Teftişi ile Alakalı Daha Önce Verilmiş Olan Taktirre Cevap Gelmemesi ve Unutulması Hakkında İcra Vekillerinden Sual Taktirri

Kadri Ahmet Bey Meclisin 13 Eylül 1920 tarihli oturumunda, cephelerin teftiş edilmesi için birer heyet gönderilmesine dair evvelce bir taktir verdiğini, bu taktirin mecliste okunduktan sonra incelenmek üzere İcra Riyasetine gönderilmiş olduğunu ancak İcra Riyaseti tarafından her ne kadar seyahat neticelerine dair izahat verilmiş ise de taktirin sonuçlanmasının eksik kaldığını ve taktirin cevabının

³⁵⁴ TBMM ZC., D. 1, C. 4, s.416.

³⁵⁵ TBMM ZC., D. 1, C. 4, s. 342.

zabıtnameye kaydedilmemesindeki sebeplerle beraber bu konuda yetkili mercilerden cevap istediği takriri şöyledir³⁵⁶;

Riyaseti Celileye

12 Temmuz tarihiyle cephelerin bir heyeti mütehassısa tarafından teftişi hakkında mütekaddim takririm heyet-i umumiyyede kıraat olunarak İcra Riyasetine havale edilmişti. Şimdiye kadar mezkûr takrire cevap verilmedi. Gerçi Heyet-i Umumiye de seyahat netaayicine dair izahat dermeyeran buyrulmuş ise de takririn muamelei sairesi mensi kalmıştır. Bu cihetin alakadarandan ve maruz takririn ve cevabının zabıtnameye dercedilmemesi esbabının da memurini muvazzafından sual buyurulmasını teklif ederim.

12.IX.1336

Diyarbakir

Kadri Ahmet

Mecliste okunan Kadri Ahmet Bey'in bu takriri incelenmek üzere İcra Heyeti'ne havale edilmesi kabul edilmiştir³⁵⁷. Zaman içerisinde Kadri Ahmet Bey'in bu takririne İcra Heyeti'nden herhangi bir cevap çıkmamıştır.

- Ergani-Diyarbakir Yolunun Neden Tamir Edilmediğine Dair Nafia Vekaletine Sual Takriri

Meclisin 14 Şubat 1921 tarihli oturumunda Kadri Bey Diyarbakir ve Ergani yolu arasındaki 30 km lik yolun hiçbir vasıta ile gidilemediğine, yolun harap halde olup vasıta geçişlerine hiçbir şekilde müsait olmadığını, güzergahtaki yolların çakıltaşlarının kırılıp yol kenarlarına saçıldığını, bununla ilgili olarak gerekli tamirinin neden yapılmadığına dair takriri şu şekildedir³⁵⁸;

³⁵⁶ TBMM ZC., D. 1, C. 4, s. 109.

³⁵⁷ TBMM ZC., D. 1, C. 4, s. 109.

³⁵⁸ TBMM ZC., D. 1, C. 8, s. 224.

Riyaseti Celileye

Diyarbakir'e giden turuk-ı umumiyyeden Ergani'den Diyarbakir'e kadar olan otuz kilometrelik mahalli hiçbir vasıta ile mürur ve ubura müsait olmadığı ve çakıl taşları da kırılarak yol kenarına yığılmış bulunduğu halde bu yolun yaptırılmaması esbabının Nafia Vekaletinden sual buyurulmasını teklif ederim.

14.II.1337

Diyarbakir Mebusu

Kadri

Kadri Ahmet Bey'in takririni okunduktan sonra İzmit mebusu Hamdi Namık Bey'in de bu konuyla alakalı olarak takririnin okutulması ve bütçe görüşmelerinin yapılması sebebiyle bu tarihteki görüşmelerde Kadri Ahmet Bey'in takririni unutulmuştur. Nitekim meclisin 14 Mart 1921 tarihli oturumunda Kadri Ahmet Bey aynı konuda takririni beyan ederken bütçe görüşmeleri sebebiyle Nafia Vekaletinden daha önce herhangi bir açıklama yapılmamış olan takririne bu kez bir cevap gelmesini umduğunu dile getirerek daha önce vermiş olduğu takririni tekrar dile getirmiş ve Diyarbakir –Ergani yolu arasındaki 30 km'lik yolun tamir olunması gerektiğini ve yol için gerekli olan çalışmaların 1921 ilkbaharında yapılmasını, zaten yol için kullanılacak çakıl taşlarının yol kenarında hazır halde bulunup sadece döşenmesinin eksik kaldığını, bu sebeple bu konuda gerekli adımların atılmasına dair şu takririni vermiştir³⁵⁹;

Riyaseti Celileye

Ergani ile Diyarbakir arasındaki otuz kilometrelik şose her vasıtai nakliye ile müruru men edecek bir halde harab olmuştur.1336 senesi bütçesinin müzakeresi sırasında Nafia Vekaletinden vakı olan suale karşı bu sene nazarı dikkate alacağını beyan etmekle ilk baharda mezkûr şosenin zaten mevcut olan çakıllarının ferşi suretiyle tecdit ve tamirini teklif ederim.

³⁵⁹ TBMM ZC., D. 1, C. 9, s. 101.

12.III.1337

Diyarbakir

Kadri

Kadri Ahmet Bey'in ikinci kez verdiği takdir incelenmek üzere Nafia Vekaletine Havale edilmiştir³⁶⁰. Meclisin 3 Kasım 1921 tarihli oturumunda Kadri Ahmet Bey, 1921 senesinde bayındırlık işleri için yapılan masrafların ne derece de olduğunu, Diyarbakir-Ergani karayolunun tamamlanıp tamamlanmamasını sormuştur. Ayrıca bu yollarda olan köprülerin durumunun da nasıl olduğuna dair vermiş olduğu sual takriri şu şekildedir;³⁶¹

Riyaseti Celileye

Mevadd-ı âtiyenin Nafia Vekâletinden sual buyurulmasını teklif ederim.

1. 1337 senesi Nafia bütçesine mahsus mebalîğ miktarıyla bu miktardan inşaat ve tamirata ve memurin maaşatına sarf edilmiş olan miktarı nedir?
2. Mükerreren vazolunduğu veçhile Ergani-Diyarbakir şosesinin tamiratına ibtidar edilmiş ve hitama erdirilmiş midir? Edilmemiş ise, buna mâni ahval mevcut ise, bu mumanaat diğer Turku umumiyeye de şâmil olarak tehiri tamirata icrayı tesir etmiş midir?
3. İnşaat mevsiminin hitamına mebni şose ve turku cedide köprü ve saire gibi inşaatı sinayieden ne miktarı yapılmış ve senei âtiyeye de ne miktarı yapılmak üzere istihzaratı lâzimedede bulunulmuş mudur?

31.X.1337

Takririn okutulmasından sonra söz alan Nafia Vekili Ömer Lütfi Bey, Kadri Ahmet Bey'in sual takririne cevaben üç madde ile izahatte bulunmuştur. İlk olarak bütçeye ayrılan miktar ile miktardan ne kadar harcama yapıldığına cevap olarak 1336 yılı bütçesi sebebiyle bir bütçe raporu takdim etme mecburiyeti ile ikinci bir bütçe yaptıklarını ve bu ikinci bütçeye yolların tamiri ve yapımı için üç yüz bin lira olduğunu ve bu miktarın çok az geldiği dolayısıyla sadece belli başlı geçit yollarını yapabileceklerini meclise daha önce arz ettiklerini söylemiştir.

³⁶⁰ TBMM ZC., D. 1, C. 9, s. 101.

³⁶¹ TBMM ZC., D. 1, C. 14, s.48.

Ayrıca söz konusu üç yüz liradan sadece yüz liranın bile tam olarak tahsil edilemediğini ve bütçesinde sadece iki yüz liranın var olduğunu ve maliyenin ödenek sağlamadığını bu sebeplerden dolayı var olan paranın daha mühim masraflar için sarf edildiğini dile getirmiştir. Memur maaşlarına ne miktar para ödendiğine dair olarak da memurların mart ayı maaşını dahi henüz alamadıklarını bunun yanında şubat ayında Van ve Bitlis'e giden mühendislerin de yol masraflarının ödenmediğini, perişanlık içerisinde çalıştıklarını ifade eder.

İkinci olarak Diyarbekir-Ergani yolunun akıbeti üzerine açıklamasında, hazırlanan 300 bin liralık bütçe ayrılırken encümenliğin hangi yolların yapılacağını da belirleyip memleketin merkezini denize bağlayan yolların altı noktasının tamiriyle ve verilen paranın yettiği kadarıyla yapılması gerektiği ile mükellef tutulduklarını, bu sebeplerden dolayı Diyarbekir ve Ergani yolu yapımı için ayrılan bütçede para sarfetmenin mümkün olmadığının yanı sıra bu altı yol yapımı için kullanılan amelenin askeriyece görülen lüzum üzerine oralardan doğudaki yollar için gönderildiklerinde yollar için ayrılmış paranın arttığını ve bu artan parayı kendilerinin Diyarbekir-Ergani yolu için havale ettiğini ve orada iki amele taburunun çalışmakta olduğunu, Bitlis'ten oraya fen memuru da gönderildiğini dile getirerek yol konularındaki sıkıntıların genel olarak her yerde görülmekte olduğunu yeterli amelenin olmayışından yol yapımı çalışmalarının bir çok yerde aksaklığa uğradığını izah etmiştir.

Ömer Bey Üçüncü olarak; inşaat mevsiminin bitiminden dolayı yeni kara yollarının ve köprülerin ne miktarda yapılmış olduğuna, önümüzdeki sene ne kadar yol yapılacağına dair olarak da cevaben; encümen onayı olmasına rağmen Heyeti Umumiye'nin onay vermediği istatistik memuru taleplerinin yerine getirilmediğinden dolayı yollar için hiçbir şekilde istatistik tutamadıklarını ve yapılmış, yapılacak yollar hakkındaki konularda kayıt tutulmasının istatistik memurunun işi olduğunu da dile getirerek buna rağmen çalışmalar konusunda geri kalmadıklarını ancak parasızlıktan dolayı yolların, inşaatların, köprülerin yapımında aksaklıkların yaşandığını söylemiştir³⁶².

Verilen bütçe ile sadece yıkık köprülerin tamirinin olabileceğini, çukur kısımların kapanabileceğini ifade eden Nafia Vekili, var olan para ve amelenin

³⁶² TBMM ZC., D. 1, C. 14, s. 49.

nispetinde ancak bu kadar hizmetin ortaya konulabildiğini genel olara söylediği yazılı cevabı şu şekildedir³⁶³.

Efendim sual üç numarayı ihtiva ediyor. Bunlardan birincisi, bütçeye konulan mebaliğ ile ondan ne miktarı alındı ve sarf edildi buyuruluyor. Malûmuâlinizdir ki; bu sene 1336 senesi bütçesi esasına göre bir- bütçe takdim etmek mecburiyeti hâsıl oldu. İkinci bir bütçe yaptık, bu ikinci bütçeye yolların inşa ve tamiriyesi için konulan para üç yüz bin liradır. Yalnız üç yüz bin lira gayet az olmakla beraber bellibaşlı geçit noktalarını biraz yapabiliriz diye Meclisi Âlinizde mülâhaza etmiştik. Bu üç yüz bin liradan şimdiye kadar henüz yüz bin lirasını bile tahsil edemedik. Yani bugün bütçemde iki yüz bin lira kadar artmış param vardır. Maliye vermemiştir. Diğer daha mühim masraflar olduğu için oralara sarf edilmiştir. Sonra maaşat olarak memurlara ne miktar sarf edilmiştir? Buyuruyorlar. Memurlar içerisinde Mart maaşını almamış olanlar olduğu gibi geçen Şubat'ta Van'dan Bitlis'e gelmiş olan mühendis de henüz harcırahını alamamıştır. Perişan bir haldedir. Sonra sualin ikinci numarası var. Mükerreren vadolunduğu veçhile Ergani – Diyarbekir şoseleri hitama erdirilmiş midir? Erdirilmemiş ise buna mâni olan ahval ve bu mümanaat diğer turku umumiyeye de şâmil midir? Tehiri tamirata icrayı tesir etmiş midir? Buyuruyorlar. Evvelce mufasssalca bir bütçe yaptığımız zaman Ergani-Diyarbekir şosesinin tamiratını da o bütçeye ithal etmiş idik. Bu bütçeyi (300 bin) liraya indirdikleri zaman encümen hangi yollar üzerinde çalışmamızı da tahdidetti. Memleketin merkezini denize isal eden ancak altı yolun tamiriyle bendenizi mükellef tuttular. Ve bu para ne kadar yetişebilirse bunu sarf et dediler. Halbuki, Ergani-Diyarbekir yoluna bu bütçenin içinden para tefriki mümkün olmadığı için bidayette başlayamadık. Para yoktu. Bilâhara bu altı yol üzerine kullanılan amele taburları ciheti askeriyece görülen lüzum üzerine oralardan kamilen kaldırılarak Şark tarafına izam edildiği zaman o yollara tahsis edilmiş olan para artmış bulundu. Faraza İnebolu-Ankara arasında çalışmakta olan üç tane amele taburu oradan alınıp da Erzurum'a gidince bu yolun üzerine para sarf edilemedi. Oradan artan paradan bendeniz bu Ergani ile Diyarbekir arasındaki yola sarf edilmek üzere havale verdim. Ve orada ciheti askeriye tarafından teşkil edilmiş olan iki amele taburu oraya tahsis edildi. Elyevm oralarda çalışıyorlar. Memurini fenniye'nin noksanı için de adam

³⁶³ TBMM ZC., D. 1, C. 14, s. 50.

istenildi. Bitlis'ten oraya bir memur gönderdim. Ve daha memur ister misiniz? diye sermühendise sordum. Şimdilik lüzumu yoktur, dediler ve o kısımda çalışıyorlar. Yani buna mâni olan ahval diğer yollara da mâni olmuş mudur af Buyuruyorlar; böyle olmuştur. Ezcümle İnebolu- Ankara arasındaki amele taburları başka yere nakledilmiştir. Samsun-Sivas arasındakiler başka yere nakledilmiştir. Antalya-Isparta-Silifke arasındaki amele taburları kamilen başka cihetlere sevk edilmiştir. Nafianın şoseleri üzerinde yalnız Gümüşane kısmı biraz da Erzincan arası müstesna olmak üzere bir de Ergani kısmı vardır. Elimizde başka amele taburu kalmamıştır. Üçüncü sual: İnşaat mevsiminin hitamına mebni şose ve turku cedide, köprü ve saire gibi ne miktar yapılmış ve senei âtiyede ne miktarı yapılmak için istihzaratta bulunulmuştur? Buyuruyorlar. Bütçemizde bir istatistik kâtibi istemiştin, lâzım gelen istatistiği tutsun diye, bu kere encümente kabul edilmiştir. Fakat Heyeti Umumiyyede tasdik edilmemiştir. Bu; esasen istatistik kaleminin yapacağı bir iştir, bu yoktur. Mamefih bu yoktur diye bu iş de geri kalmamıştır. Yapılan şeyler dosyalarımızda malûmdur. Fakat muntazam bir inşaat takibedemediğimizden parasızlık ve saire dolayısıyla yaptığımız şeyler, muhtelif yerlerde en fena aksamı tamir edebilmek gayesine matuf kaldı. Eğer ilk başladığımız gibi her şeyi yerli yerinde kalaydı bugün zatiâlinize söyleyebilecektim. Faraza diyecektim ki; İnebolu ile Ankara arasında şu kadar kilometrelik şose üzerinde tesviye turabiye yapıldı, şu kadar kısmına taş döküldü, bu kadar kısmına tamamıyla geçildi. Bunu diyebilecektim. Fakat bugün o vaziyette değilim. Başlanan işler tamamıyla yarı kalmıştır. Faraza şosenin üzerine taş kırılmak üzere getirilmiş, kırılmadan tabur kalkmış gitmiştir. Bâzı yerlerde kırılmış, döşenmeden tabur kalkmış gitmiştir ve işler yarım kalmıştır. Bina, enaleyh şimdi yapabildiğimiz kısım mümkün olduğu kadar kışm yolların üzerindeki köprülerin yıkık olan aksamını biraz tamir etmek, çukurlara taş doldurmak gibi tamirâtı muvakkat eden ibaret kalıyor. Aldığımız para ve bulduğumuz insan nispetinde iş yapabiliyoruz. Sonbaharda parlak bir netice ile huzurunuzla geledik efendim. Çünkü arz ettiğim gibi bütün aldığımız paranın yekûnu yüz bin liraya balığ olmuştur.

Nafi Vekili Ömer Lütfi Bey'in bu açıklamalarından sonra söz alan Kadri Ahmet Bey'in son olarak kaç kilometrelik yolun bittiğini, uzun zamandır yollar

üzerinde kırılmış taşların bulunduğunu, yapılmakta olan tamir ve yapım işlerinin kışın bitip bitmeyeceğini, ayrıca tüm bunlar düşünüldüğünde kar ve zararın ne olduğunu sorduğu konuşması şöyledir³⁶⁴;

Bu amele taburları ne vakit'sevk' edilmiş ve kaç kilometre mahal tefriş edilmiş ve yalnız bu tamirattan ibaret midir? Taşları da birçok müddetten beri kırılmış olarak yollar üzerinde bulunuyor. Bunlar bu kısım bitecek midir? Esasen yolun otuz kilometre kadar tulü vardır. Sonra amele taburlarına edilen masraflarla bu yapılan inşaatı mukayese ederek biz kârlı mıyız, zararlı mıyız?

Nafia Vekili Ömer Lütfi Bey amele ücretlerinin çok tuttuğuna dair sorulara da açıklama yaptığı konuşmasının devamında amele taburlarının yaz mevsiminden sonra gittiğini dolayısıyla kendisinin de bu konuda bir bilgiye sahip olmadığını, yol yapımının ne zaman biteceğini kestiremediğini çünkü bu hususların amele sayısına bağlı olduğunu, yeterli amele sağlandığında, çok kar yağın bölge olmadığından Ergani-Diyarbakir yolunda kışın da çalışılabilir olduğunu dile getirdiği konuşması şöyledir³⁶⁵;

Şimdi efendim, oraya amele taburu yaz mevsiminden sonra gitmişti. Orasını bendeniz de bilmiyorum. Vaktiyle geçmiştim. Yolun hali biraz hatırımda kalmıştır. Sene nihayetine kadar yolun ne miktarı bitecek buyuruyorlar. Bunu katiyen kestiremem. Çünkü amele taburlarının efradına bağlıdır. Eğer amele taburunun efradının miktarı dolgun ise ve elimde kalırsa bittabi o zaman daha iyi iş görülür. Çünkü Ergani ile Diyarbakir arasında-kışın çalışılabilir. Çok kar tutar bir yer değildir. Pahalılık ve ucuzluk meselesine gelince: Öteden beri amele taburu ile yapılan işler alelade alışılmış amele ile olan işlerden daha pahalıdır. Biz bu amele taburunu kabul ettiğimizdeki sebep, hariçten istediğimiz kadar amele bulamadığımız alandır. Aynı zamanda peşin para verilmiyor. Verilen sırf bir erzaktan ibarettir. Biraz da mütaahhitten alırsınız. Parasını sonra Maliye verir. Bir dereceye kadar idarei maslahat kabil olduğu için amele taburunu kullanmaya mecbur oluyoruz. Yoksa

³⁶⁴ TBMM ZC., D. 1, C. 14, s. 50.

³⁶⁵ TBMM ZC., D. 1, C. 14, s. 50.

bütçesi zengin ve parası hazır bir Nafia Vekâleti olursa zannederim amele taburu kullanmaz. Çünkü bu daha pahalıdır.

Nafia Vekili Ömer Lütfi Bey'in bu açıklamaları yeterli görülerek başka konulardaki müzakerelere geçilmiştir.

- Kız Mekteplerine Dair Maarif Vekaletinden Sual Takriri

Kadri Ahmet Bey, Meclisin 19 Aralık 1921 tarihli oturumunda Kız Mekteplerine dair takrir vermiştir. Takrir mecliste okunmadan incelenmesi için Maarif Vekâlet'ine gönderilmiş ancak herhangi bir cevap gelmemiştir³⁶⁶.

- Sıhhiye Vekaletinden Sual Takriri

Meclisin 5 Ocak 1922 tarihli oturumunda Kadri Bey'in Sıhhiye Vekaletine takriri vardır. Takrir mecliste okunmadan Sıhhiye Vekâlet'ine havale edilmiştir³⁶⁷.

Meclisin 29 Haziran 1922 tarihli oturumunda Kadri Ahmet Bey'in Sıhhiye Vekâlet'ine havale olan takririne cevap gelmiş ancak Kadri Ahmet Bey'in mecliste bulunmamasından dolayı takrir okunmamıştır³⁶⁸.

- Nihad Paşa Hakkında Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetiyle Müdafaa-i Milliye Vekaletinden Sual Takriri

Kadri Ahmet Bey, El-Cezire Cephesi Kumandanlığı görevi sırasındaki suiistimallerinden dolayı görevden alınıp kendisi hakkında mahkemeye verilmesi kararı alınmış olan Nihad Paşa'nın hangi mahkemeye verildiğine dair meclisin 31 Aralık 1921 tarihli oturumunda, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye ve Müdafaa-i Milliye Vekaletlerine şu sual takriri vermiştir³⁶⁹;

Riyaseti Celileye

El-Cezire Cephe Kumandanlığındaki suiistimalinden dolayı vazifesinden azledilerek mahkemeye verilmesi tiakarrür etmiş olan Nihad Paşanın elyevm hangi

³⁶⁶ TBMM ZC., D. 1, C. 15, s. 141.

³⁶⁷ TBMM ZC., D. 1, C. 15, s. 313.

³⁶⁸ TBMM ZC., D. 1, C. 21, s. 156.

³⁶⁹ TBMM ZC., D. 1, C. 16, s. 195-196.

mahkemeye verilmiş olduğunun Erkân-ı Harbiye-i Umumiye ve Müdafaaa-i Milliye ve Dahiliye vekâletlerinden sual buyurulmasını teklif ederim.

29. XII. 1337

Diyarbakir Kadri

Takrir incelenmek üzere Erkanı Harbiye-i Umumiye Riyaseti ve Müdafaa-i Milliye Vekaletine gönderilmiştir³⁷⁰.

Müdafaa-i Milliye Vekili Refet Bey meclisin 2 Şubat 1922 tarihli oturumunda, Kadri Bey'in sual takririne cevap olarak Nihad Paşa'nın mahkemeye sevki ile ilgili şikayetleri kapsayan tüm evrakların kendilerine ulaşip etraflıca birleştirildikten ve mahkeme edilmesi için gerekli olan önceki inceleme evraklarının da tam olarak ortaya çıkmasından, kendisine gönderilmiş soruşturma evraklarına göre gelecek cevaptan sonra kanunen gerekli takip ve doğru olup olmadığının araştırılacağını beyan ettikleri açıklama şöyledir³⁷¹;

B.M. Meclisi Riyaset-i Celilesine

31. XII. 1337 tarih ve 1481/22630 numaralı tezkere-i Celileleri cevabıdır. El-cezire Kumandanlığından azledilerek tahtı muhakemeye alınması takarrür etmiş olan Nihad Paşa hakkında mevcut evrakı iştikâiye cemi ve celp (kendi tarafına çekmek) ve telif edilmiş(birleştirilmiş) ve meyyadı müstekabiha hakkında tahkikatı evveliyeye evrakı vücuda getirmek üzere lazım gelen es'ile(sualler) kendisine gönderilmiş olduğundan varid olacak cevaplara göre muamele-i muktaziye-i(gerekli) kanuniye tatbik ve takib olunacaktır, efendim.

9. I. 1338

Müdafaa-i Milliye Vekilli Refet

Cevap sonrasında söz alan Diyarbakir mebusu Kadri Ahmet Bey; Nihad Paşa'nın suçlu olduğuna rağmen neden yakalanmadığını, kendisinin Hekimhan'da bazı olaylarda suç teşkil eden uygulamalarda bulunduğunu gösteren evrakların olduğunu, buna rağmen hakkında neden yapılması gereken işlemlerin yapılmadığını

³⁷⁰ TBMM ZC., D. 1, C. 15, s. 273.

³⁷¹ TBMM ZC., D. 1, C. 16, s. 196.

ve kendisinin suçsuz ise neden hala meclise gelmediğine dair sözleri şu şekildedir³⁷²;

“Efendim geçen sene bu bütçe meselesinde mevzuu bahs olmuştu. Nihad Paşa mahalli memuriyetine gitmeden ve ordu kumandanlığına tayin edilmeden evvel şahsına vaki olan taaruzdan dolayı Hekimhan’da bazı icraatta bulunmuş. Bunu sorduk. O vakit cevap alamadığımız gibi bilahare vaki olan sual takrirlerinden bir şey çıkaramadık. Bu adam orada bir kere mücrimdir ve mücrim olduğuna dair evrakı tahkikiye vardır. Bundan dolayı ne yapılmış olduğunu soruyoruz. Henüz evrak tedarik edilmemiş. Edilecek ve kendisine bazı sualler sorulmuş. Mücrim veya müttehem olan bir adam oluyor da buraya niçin gelmiyor? Müdafaa-i Milliye Vekili, sual tevcih edecekse niçin getirtmiyor? Bunu soruyorum. Bu sual kâfi değildir. İstizaha kalbediyorum.”

11 Haziran 1922 tarihli oturumda El-Cezire cephe Kumandanı Nihad Paşa Hakkında Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Bey’in vermiş olduğu tezkerede, önceki hafta mecliste sorulan soru üzerine Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetince Nihad Paşa’nın görevine son verilerek evrakının mahkeme reisleri tarafından mahkemece araştırılma yapılmak üzere gerekli vekaletle havale edildiği, evrakların gönderilen takrir ile birleştirilerek mahkeme dairesince gerekli incelemenin mahalinde yapılması sonucunda hesap vermesini gerekli kılan durumun olmadığını, konuyla ilgili yapılan işlemlerin heyet-i vekile tarafından kendisine verilen vazife dahilinde yapıldığının bildirildiği cevap şöyledir³⁷³;

Riyaseti Celileye

El-cezire Cephesi Kumandanı sabıkı Nihat Paşa hakkında geçenlerde Meclisi Âlide vuku bulan sual üzerine Erkânı Harbiye-i Umumiye Riyasetince müşarünileyhin vazifesine hitam verilerek evrakının umuru mehakimce tetkikat icra edilmek üzere Vekâleti aciziye tevdi kılındığı bildirilmiş ve ahiren 10 Teşrinisani 1337 tarih ve 1167/2153 No.’lu tezkereyi celileleriyle irsal buyurulan takrir dahi birleştirilerek tetkikat neticesinin imbası kaydıyle kezalik Vekâleti âciziye irsal buyurulmuş olduğundan muhakemat dairesince mahallerinden icra ettirilen tahkikat ve tetkikat neticesinde mucibi mesuliyet bir şey görülememiş ve icraatı vakıası Heyeti

³⁷² TBMM ZC., D. 1, C. 16, s. 196.

³⁷³ TBMM ZC., D. 1, C. 20, s. 340-341.

Vekilece kendisine o zaman için verilmiş olan salâhiyet dâhilinde görülmüş olmakla arzı malûmat olunur.

11 Haziran 1922 tarihli oturumun devamında konu ile ilgili olarak ruznameye alınması ve müzakerenin yeterli olduğu teklifleri üç kez oylamaya konulmasına rağmen genel oylarla reddedilmesi üzerine Nihad Paşa hakkında meclisçe evrak incelemesinin yapılması istenmiş ancak Gaziantep mebusu Ali Cenani Bey'in, Nihad Paşa hakkında araştırmanın uygulanması için verilen kararın bir sonucu olarak evrakın incelenmesi lüzumu ile Adliye Encümenince incelenmesine dair bir teklif vermiştir³⁷⁴;

Riyaset-i Celileye

Meclisin teşriî ve icra-i salâhiyetleri haiz ol masına binaen Nihad Paşa hakkında tahkikat icrası için vâki olan kararı üzerine hâsıl olan neticeye bizzat evrakı tetkik suretiyle kesb-i ıtıla etmesi muktazi olduğundan evrakın celbiyle Adliye Encümeninde tetkikini teklif ederim.

Ali Cenani Bey'in bu teklifi mecliste bulunan mebusların çoğu tarafından reddedilmesi ile ilgili kopan gürültülere ve evrakın Askeri Temyiz Mahkemesine gidilmesi yönünde olan taleplere rağmen meclis başkanı tarafından evrakın Adliye Encümenine havale edildiği tekrar edilerek celseye ara verilmiştir³⁷⁵.

29 Haziran 1922 tarihli meclis oturumunda Nihad Paşa hakkındaki inceleme evraklarının gönderildiğine dair Müdafaa-i Milliye Vekaleti tezkeresi ve Adliye Encümeni'ne havale edilmiş, karar sırasında Nihad Paşa'nın askeri zümreden olması sebebiyle Adliye Encümenine yapılacak inceleme sırasında Müdafaa-i Milliye Encümeni'nin eşlik etmesi lazım geldiği üzerine yapılan oylamada iştirak kabul edilmemiştir³⁷⁶. 1 Temmuz 1922 tarihli oturumda Nihad Paşa hakkındaki Müdafaa-i

³⁷⁴ TBMM ZC., D. 1, C. 20, s. 352.

³⁷⁵ TBMM ZC., D. 1, C. 20, s. 370.

³⁷⁶ TBMM ZC., D. 1, C. 21, s. 138.

Milliye Encümeni'nden gelen inceleme evrakı Adliye Encümeni'ne havale edilmiştir³⁷⁷.

17 Temmuz 1922 oturumunda ise Müdafaa-i Milliye Encümeni Tezkeresi ve Adliye Encümeni mazbatasını ruznameye alınmıştır³⁷⁸. 22 Temmuz 1922 meclis oturumunda Nihad Paşa ile ilgili olan evrak hakkındaki meselenin altı aydır sürüncemde olduğunu bu sebeple konunun hafta içine kadar karara bağlanması gerektiği konusunda Sivas Mebusu Vasıf Bey ve arkadaşlarının verdiği teklif şöyledir³⁷⁹;

Riyeset-i Celileye

Sabık Elcezire Kumandanı Mirliva Nihad Paşanın evrakı altı mahtan beri sürüncemde kalmış olduğundan ahiren ruznameye ithal olunmıyan bu bapta Adliye Encümeni mazbatasının müstaceliyet kararıyla bugünkü veya hafta içindeki celselerden birinde tahtı karara alınmasını, teklif eyleriz.

<i>Sivas</i>	<i>Karahisarı Sahib</i>
<i>Vâsıf</i>	<i>Ömer Lûtfi</i>
<i>Kayseri</i>	<i>Tokad</i>
<i>Osman Zeki</i>	<i>Hamdi</i>
<i>Karahisar</i>	<i>Lâzistan Yozgad</i>
<i>Mehmed Şükrü</i>	<i>Ziya Hurşid Bahrî</i>

Verilen teklif sonucunda meselenin aynı gün müzakeresine karar verilmiştir³⁸⁰. Aynı gün Nihad Paşa hakkındaki Adliye Encümeni mazbatasının seri şekilde okunması oylamayla kabul görmüş, görüşme sırasında Adliye Encümenince Nihad Paşa meselesinin gizli oturumda yapılması istenmiş ve meclisçe karara bağlanmıştır³⁸¹.

³⁷⁷ TBMM ZC., D. 1, C. 21, s. 174.

³⁷⁸ TBMM ZC., D. 1, C. 21, s. 416.

³⁷⁹ TBMM ZC., D. 1, C. 21, s. 464-465.

³⁸⁰ TBMM ZC., D. 1, C. 21, s. 465.

³⁸¹ TBMM ZC., D. 1, C. 21, s. 476.

24 Temmuz 1922 oturumunun ikinci ve üçüncü celseleri İcra Vekilleri Riyaseti'nce gizli oturum sayılarak ruznameye alınan konunun seri şekilde müzakere edilmesi kabul edilip gizli oturuma geçilmiştir. Gizli oturum olan ikinci celsede yapılan müzakere sonucunda Nihad Paşa hakkındaki Adliye Encümeni mazbatasını oylamaya sunulmuş ancak çoğunluk sağlanamadığından üçüncü oturumda tekrar oylamaya sunulmasına karar verilmiştir³⁸².

Üçüncü celsede tekrar oylamaya sunulan Nihad Paşa hakkındaki Adliye Encümeni mazbatasının kabulü konusunda çoğunluk sağlanamamışsa da meselenin tayininin lüzumu görülmediği kabul edilmiştir³⁸³.

- İstiklal Madalyası Hakkındaki Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetiyle Müdafaa-i Milliye Vekaleti'nden Sual Takriri

Meclisin 5 Ocak 1922 tarihli oturumunda Kadri Bey İstiklal Madalyası İçin Erkan-ı Harbiye Riyasetiyle Müdafaa-i Milliye dair verdiği sual takriri, incelenmek üzere Müdafaa-i Milliye ve Maliye Vekaletine havale edilmiştir³⁸⁴.

Meclisin 29 Haziran 1922 tarihli oturumunda İnönü ve Sakarya Muharebelerinde savaşan subay ve askerler için Müdafaa-i Milliye ve Maliye Vekaletlerinin Kadri Ahmet Bey'in sual takririne cevapları vardır. Kadri Bey'in oturumda mecliste olmamasından dolayı takrir okunmamıştır³⁸⁵.

3.3.5. Meclis Konuşmaları

-Hayvan Vergileri Hakkındaki Sözleri

28 Nisan 1921 tarihli oturumda subayların vazife başındayken telef olan hayvanlarının tazminatlarının ödenmesi hakkındaki kanun teklifi konuşmaları esnasında söz konusu kanunun birinci maddesinde geçen jandarma askerleri ve polislerin kullandığı hayvanların telef olması durumunda devlet tarafından verilecek tazminatın 100 lira olacağı ifade edilirken söz alan Kadri Ahmet Bey; kanunda süvari

³⁸² TBMM ZC., D. 1, C. 21, s. 480, 481.

³⁸³ TBMM ZC., D. 1, C. 21, s. 487.

³⁸⁴ TBMM ZC., D. 1, C. 15, s. 313.

³⁸⁵ TBMM ZC., D. 1, C. 21, s. 157.

polislerinin yer alıp kendilerine tazminat ödendiğini fakat süvari jandarmasının kanunda yer almadığını ve kendilerine tazminat ödenmesi ile ilgili maddede yer almadıkları dolayısıyla bunların da kanuna tabi tutulması gerektiğini ifade ettiği meclis konuşması şöyledir³⁸⁶; “*Süvari polisleri var, fakat suvari jandarması yok. Süvari polislere de tazminat veriliyor. Süvari jandarmaya verilmiyor.*”

Kadri Ahmet Bey’e cevaben konuşmak için söz alan Niğde Mebusu Dahiliye Vekili Ata Bey; Süvari Jandarmasının bu kanunda yer almamasının süvari jandarmasının takip veya vazife sırasında hayvanları telef olduğunda kendilerine tazminatın devlet tarafından ayrıca verildiğine ve bunun için devlet bütçesinde ödenek ayrılmış halde bulunduğu dair açıklama yapmıştır³⁸⁷.

-Diyarbakir Maarif Müdürü ve Sultani Edebiyat Öğretmeninin Değiştirilmesinin İstenmesine Dair Verilen Sual Takriri Hakkındaki Sözleri

Kadri Bey Maarif Vekili’nin değiştirilmek istenmesine dair takrir sırasında Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey’in görevlerini yerine getirirken bir insan olarak herkesin hata yapabileceği gibi kendisinin de hatalar yaptığı ancak bu hataların kendisinin değiştirilmesine sebep olacak kadar mühim hatalar olmadığı dolayısıyla görevden alınmasına karşı çıkarak bu konuda suiistimalleri var ise bugüne kadar kendisinin değiştirilmesi hakkında bir takririn verilmemiş olmasından herkesin sorumlu olduğunu ifade etmiştir. İstizah takririnin aslını meydana getiren Maarif Müdürü İhsan Bey’in takirde ismi geçtiğinden kendisinden bahsetmek durumunda olarak İhsan Bey’in 312 doğumlu olmadığını kendisi ile birlikte 1326-1327 yıllarında öğrenim gördüğünü dile getiren Kadri Ahmet Bey 37 yaşında olarak İhsan Bey’in kendisinden iki ay küçük olduğunu belirterek 12 Kasım 1921 tarihli Kadri Bey’in konuşması şu şekildedir³⁸⁸;

“Efendiler, Heyet-i Celilenizce olduğu gibi bendenizce de herkesin fikir ve kanaat ve içtihadı muhteremdir. Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey de beşer olmak sıfatıyla olabilir; umur-ı maarifi idarede bazı hatalar yapmıştır. Fakat bu sayılan kadar değil zannederim. Eğer öyle ise on aydan beri hiçbir sual sormadığımızdan dolayı hepimiz mesul olmalıyız. Ve burada Yusuf Ziya Bey’den başka (350) mebus

³⁸⁶ TBMM ZC., D. 1, C.10, s. 135.

³⁸⁷ TBMM ZC., D. 1, C.10, s. 135.

³⁸⁸ TBMM ZC., D. 1, C. 14, s. 193.

olduğu halde, mumaileyhin mezuniyetinden avdetini bekledik. İstizah takririnin esasını Maarif Müdürü İhsan Bey teşkil ettiği için ondan bahsetmeye mecburum. İhsan Bey buyurdukları gibi (312) tevellütlü değildir. Bendenizle beraber mektepte okumuş, 1326-1327 senelerinde aynı mektepte muallimlik etmiştir. Bendeniz 39 yaşında olduğuma nazaran benden bir iki yaş küçük ise şimdi belki 37 yaşındadır.”

Sonrasında söz alan Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey ise³⁸⁹;” *Tarihi tevellüdü el ile kapanmaz*” şeklinde ifade etmiştir. Kadri Bey sözlerine devam ederek Yusuf Ziya Bey’in haklı olduğunu ifade ederek, askerlikten dolayı İhsan Bey’i rahat bırakmayacaklarını ve İhsan Bey’in namuslu biri olduğunu ifade etmiştir³⁹⁰; *“Bittabi efendim. Eğer öyle bir şey olsaydı, muamelat-ı askeriyenin fülü nighbanları bırakmazlardı. İhsan Bey memleketimizin en münevver ve en haluk bir gencidir.”*

Kadri Ahmet Bey; İhsan Bey’in Maarif Müdürü olmasında kendisinin de oy ve ricasının etkili olduğunu, Diyarbakır’daki okullar için öğretmen istediğini, ayrıca İhsan Bey’in iyi biri olduğunu ve Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey’in değiştirilmesine dair teklifinin nelerden kaynaklandığını ifade ettiği konuşması şöyledir³⁹¹; *Ve bu zat Maarif Müdüriyetine tayin edileceği zaman bizim reyimiz hatta ricamız munzam idi. Bendeniz Diyarbakır’a gittim. Bir zaman orada oturdum. Ve bir zamanda Elaziz’de oturdum, her vilayetin umuru maarifini müzebeze gördüm. Bilhassa Diyarbakır Maarif Müdürü Kemal Bey bugünkü siyasetimiz, bugünkü mücadelemizin az bir aleyhtarı bulunmak dolayısıyla vazifesini dahi devam etmezdi. Buraya geldiğim zaman Maarif Vekiline müracaat ettim. Ve her iki vilayet için müdürler, muallimler ve muallimler istedim ve çok da tasdi ettim zannedirim. Aradan biraz geçtikten sonra muallimlerin şikayetinden bahsettiler. Ve İhsan Bey’in oraya Maarif Müdürü olması için bendenizden reyimi sordular. Bendeniz de muvafakat ettim. Bundan sonra İhsan Bey Maarif Müdür oldu. İhsan Bey’in şahsiyetine gelince; deminde arz ettiğim vechiyle haluk ve namuslu bir zattır. Bugün kü mücadelenizin esasını teşkil etmek ve vaz etmek üzere Sivas’ta iştima eden kongreye Diyarbakır tarafından murahhas gönderilmiştir. Buraya da aza olarak gelebilirdi fakat memleketinizin ahvalini orada memuriyette bulunan arkadaşlarımız bilirler.*

³⁸⁹ TBMM ZC., D. 1, C. 14, s. 193.

³⁹⁰ TBMM ZC., D. 1, C. 14, s. 193.

³⁹¹ TBMM ZC., D. 1, C. 14, s. 193.

Arazileri çoktur. İhsan Bey'in bir biraderi Malta 'da mevkuf olan Zülfi Beydir. Orada arazisi çok olmak dolayısıyla buraya bırakıp da gelemeyiz. Gelemediği gibi telgrafla da bildirdi. Size diğer arkadaşlarımı gönderiyorum. Beni affedin demişti. Şimdi kendisinin oradaki arazisine, haysiyetine, mevkii, maddi ve manevisine göz dikenler bu zatın bittabi orada maarif müdürü olmasını çekemezler. Bu fikir bundan tevelliü etmiştir. Zatiâliniz onlarla görüşmüşsünüz.” Sonrasında söz alan Bitlis mebusu Yusuf Ziya Bey ise³⁹²; *“Hiç kimse ile görüşmedir.”* şeklinde ifade etmiştir.

İhsan Bey'in Maarif Müdürü olmasının sebebini ilk olarak Kadri Bey'e sorulması gerektiğini ifade etmiş. İhsan Bey'in Maarif Müdür olmasında herhangi bir mazuriyetin olmadığını ancak İhsan Bey'in Maarif Vekili'nin değiştirilmesine dair istizah takririni vermek için öncelikle mecliste bulunan mebuslara sorması gerektiğini ve kendisinin bunda sözünün olmadığını mecliste söz sahibi olanların meclis üyesi olan mebusların bizzat kendileri olduğunu ifade eden Kadri Bey'in konuşması devamla şöyledir³⁹³; *“Ve buna hayret ediyorum ki, Yusuf Ziya Bey kendi intihabiyelerinden daha ziyade bizim daire-i intihabiyede istizahlarına esas buluyor. Olabilir efendim. Fakat bizim kuvve-i intihabiyemizle de istihza edemezler. Bizim de burada sözümüz vardır. Bir fikrimiz var. Bizden sormaları lazımdır. İhsan Bey'in orada Maarif Müdürü olması esbabını evvela bizden sormaları lazımdır. Mesele bundan ibarettir. İhsan Bey'in orda Maarif Müdürü olmasında hiçbir mahzur yoktur. Ve biz onu tamamen kabul etmişizdir efendim.”*

- Kütahya Mebusu Besim Atalay Bey'in Merkezde Açılmış Olan Jandarma Subay Okulu'nun Kapatılmasına İçin Verdiği Takririne Dair Sözleri

Kadri Bey meclisin 2 Şubat 1922 tarihli oturumunda Besim Atalay Bey'in Jandarma Subay Okulu'nun kapatılmasına dair olan teklifinde Besim Bey'in Subay okulunun kapatılmasını talep edip Asker Okulu için aynı talepte bulunmamasının tezat oluşturduğunu zira Jandarma okulunun mesleki tahsil kurumu olduğu dolayısıyla Asker okulunun da aynı şekilde mesleki tahsil kurumu olması sebebiyle subay olmak için Subay tahsil okulunun Askeri okullar gibi zaruri olduğunu dile getirmiştir.

³⁹² TBMM ZC., D. 1, C. 14, s. 193.

³⁹³ TBMM ZC., D. 1, C. 14, s. 193.

Buna uygun olarak ayrıca Erzurum ve Diyarbakir'den öğretmenler getirilmesi konusunda konuşmasını sürdürerek öğretmen temini için gerekirse yol masrafları ve diğer ücretler karşılanarak Avrupa'dan öğretmen dahi getirmek gerektiğini ifade ettiği sözleri³⁹⁴;

“Efendiler, Besim Atalay Bey biraderimiz zabıt mektebine itiraz buyuruyor. Fakat efrat mektebini kabul ediyor. Efrat mektebini kabul ettiğine nazaran Jandarma tahsilinin bir meslek tahsili olduğunu da kabul ediyor demektir. Nefer zabıt olmak için ayrıca bir tahsile tabii değil midir? Neferlikte ifayı vazife edebilmek için herhalde bir tahsile tabi olduğunu kabul ediyor da zabıt olmak için ayrıca bir mektep tahsili görmek icap etmez mi? Sonra 1337 senesinde bir bütçemiz var ve bu bütçede bir zabıt mektebi namına bir meblağ kabul ettik. Bunu tatbikten başka bir şey yapmıyorlar. Erzurum ve Diyarbakir'den muallim getirilmesi meselesine gelince, biz bugün sair hususatta ve şua batta elimizden gelse Avrupa'dan bile harcırah vermek suretiyle muallim getireceğiz o halde jandarma da bir meslek olduğuna göre ki bütçe de bunu kabul etmişiz. Binaenaleyh şimdiye kadar siyaseti dahiliyede ne kadar gayrimakul gayrişuuri hareket etmişsek şimdi bunu takip etmiyerek makul düşünen bir Hükümet usulüne tebaiyetle hareket edeceğiz. Bu da ancak jandarmayı bir meslek tanımak, meslek dahilinde bir tahsil, bir terbiye vermekle olabilir. Eğer okumasınlar da şimdiye kadar nasıl kır serdari gibi hareket ettilerse, hareket etsinler diye kabul ediyorlarsa o başka. Yok eğer ilmi bir meslek olarak kabul edilmişse bunun içinde para ve harcırah verilecek ve mektep açılacaktır.” Hususunda olarak Subay Okulları'nın önem ve gerekliliğinden bahsetmiştir.

- Diyarbakir Mebusu Nüzhet Bey'in İzin Talebine Dair Telgrafı Hakkındaki Sözleri

Kadri Ahmet Bey meclisin 14 Eylül 1920 tarihli oturumunda Nüzhet Bey'in İzin talebine dair telgrafı hakkındaki sözlerinde Sivas'ta memur iken azledilmiş olduğuna ve azledilmiş şekilde kendisine davranıldığına dair konuşmasında şunları söylemiştir³⁹⁵; *“İzah edelim. Bu adam orada kaymakam değildi. Buradan gönderildi.*

³⁹⁴ TBMM ZC., D. 1, C. 16, s. 194.

³⁹⁵ TBMM ZC., D. 1, C. 4, s. 136.

Sivas'ta iken memuriyetinden azledildi. Binaenaleyh ol suretle muamele olundu, gelsin diye yazıldı”.

Kadri Bey'in sözlerinin ardından Nüzhet Bey'e verilecek izin için oylamaya geçilmiştir. Oylama sonucunda meclis genel kurulu Nüzhet Bey'e izin vermemiştir³⁹⁶.

- Umum Jandarma Kumandanlığı 1336 Senesi Bütçesinde Aktarma İcrasına Dair Kanun Layihası Münasebetiyle Sözleri

Kadri Bey; Jandarma Kumandanlığı bütçesinin 1336 Senesi Bütçesi'nde aktarma yapılması konusu görüşülürken, jandarmanın Dahiliye Vekaleti'ne bağlandığını, bütçesinin de bir olmadığını belirterek, bütçesi ayrı olduğundan jandarma içerisinde vefat veya firar sebebiyle yıl sonu olduğu için para tasarruf edildiğinin anlaşıldığını, müfettişliklerin de kaldırılması ile oradan da paranın kaldığını, şimdi de yeni jandarmaların seçilerek açık bulunan kademelerin doldurulacağını ve jandarmanın jandarma dairesindeki kısımlardan diğer kısımlara para naklini istediğini ve bu konuda dahiliye memurlarının bahsinin geçmemesi gerektiğini, son olarak söz konusu paranın verilmesinin bir görev olduğunu dile getirdiği meclisin 26 Ocak 1921 tarihli oturumundaki konuşması şu şekilde olmuştur³⁹⁷;

“Efendiler, Jandarma Dahiliye Vekaletine raptedilmiştir. Bütçesi de bir değildir. Jandarma bütçesi ayrıldı. Ayrı olduğu için Jandarma piyade efradı faslından vefat, firar dolayısıyla, sene nihayeti olduğu için, para tasarruf edildiği anlaşılmış. Bir de müfettişlikler lağvedildi. Ondan da para kaldı. Şimdi yeni jandarma zabitanı tefrik edilecek, münhalat doldurulacak, bu memurları göndermek için harcırah verilecek, Jandarma dairesi bir fasıldan diğer fasla para naklini istiyor. Binaenaleyh Dahiliye memurlarının burada bahsi doğru değildir. Bu parayı vermek vazifemizdir efendim”.

³⁹⁶ TBMM ZC., D. 1, C. 4, s. 136.

³⁹⁷ TBMM ZC., D. 1, C. 7, s. 379.

- Elcezire Kumandanı Nihat Paşa'nın Yaptığı İşten Ötürü Hesap Vermesi Gerekmediğine Dair Sözleri

Kadri Bey meclisin 11 Haziran 1922 tarihli oturumunda, El-cezire Kumandanı Nihad Paşa hakkında tahrir verenlerden birinin de kendisi olduğunu, Nihad Paşa'nın Hekimhan'da yaptığı kanuna aykırılıkları bizzat Diyarbekir seyahati sırasında şikayetçileri dinleyerek bilgi sahibi olduğunu ve bu durumun etkisi ile de Nihad Paşa hakkında inceleme yapıp bölgeden elinin çektilmesini mebus arkadaşları gibi kendisinin de talepte bulunduğunu ve tahrir verdikleri için Nihad Paşa'nın kendileri hakkında düşmanca söylentiler içeren telgraf çekerek ortalığı karıştırma girişiminde olduğunu, bu tutumundan dolayı işini bırakması gerektiğini ifade eder.

Ayrıca kendisinin 20 yıllık memur olduğunu bu süre zarfı içerisinde kendi namusu için çalıştığını, bu şekil arkadan çamur atılmaması gerektiğini, yazılan telgrafta kendisine dair bir söylenti varsa okunmasını istediği ona göre karar alınması gerektiğini, bu durumlar karşısında sesiz kalınırsa bu tür iftiralarından kurtulmanın zor olduğunu ifade ettiği konuşması şöyledir³⁹⁸;

“Efendim Nihad Paşa hakkında müsaade buyurulursa Paşa Hazretlerine bir şey soracağım. Efendim Nihad Paşa hakkında tahkikatın tesrii için tahrir verenlerden birisi de bendenizim ki, Diyarbekir'e gittiğim sırada validemin maskatiyesi olan Hekimhan'da ve kendi memleketim olan Diyarbekir'de şikâyetçilerden dinlediğim ve gözümle gördüğüm ahvalden müteessir olarak bu tahkikatın icrasını – ki başka arkadaşlar tarafından da teşebbüs edilmişti. Nihad Paşanın işten el çektilmesini, bu işin tamikini talep etmiştik. Şimdi bu husustaki evrakı buraya celbetmek tahkikatı başka bir şekle ifrağ etmek Heyeti Celilenizin 'bileceği şeydir. Nihad Paşa Hazretleri emsali gibi kendi hakkında tahrir veren ve telgraf çeken diğer arkadaşlar da dâhil olmak üzere hepsi hakkında şöyledirler, böyledirler diye mütalâat yürütmüş ve ortaya garazkârane bir şey atmış, bendeniz yirmi senelik bir memurum, 'memuriyet hayatımda şeref ve namusumdan ve memleketimin hakiki menafinden başka bir şey düşünmediğim için tabiatıyla bu gibi isnadata tahammül edemem, şayet böyle bir şey varsa, Nihad Paşa, Kazım Paşa Hazretlerinin meslek arkadaşları olmakla beraber bendeniz de askerim. Demek ki,

³⁹⁸ TBMM ZC., D. 1, C. 20, s. 341.

ben de Kâzım Paşa Hazretlerinin arkadaşıyım. Aynı zamanda burada da Meclis arkadaşıyım; benim şerefim kendi şerefidir. Binaenaleyh, böyle garazkârane bir şey varsa çok istirham ederim ki, o evrak buraya gelsin, Heyeti Celileniz huzurunda okunsun ve benim hakkımda da lazım gelen bir şey varsa yapılsın, yoksa her mebus vazife-i vataniyesini yaparken böyle bir çirkef karşısında mülevves kalırsa hiçbirimiz böyle bir şeyden kurtulamayız ve ifayı vazife edemiyecek bir hale geliriz. Bunu Heyeti Celilenizden istirham ederim.”

Meclisin 11 Haziran 1922 tarihli oturumunda Kadri Ahmet Bey; Siverek Mebusu Lütfi Bey’in de Nihad Paşa hakkında tahrir verdiğini ifade eder. Nihad Paşa’nın neden Sivas’a gittiğini ve görevden ayrıldığına dair tahrir veren Kadri Bey bu konunun araştırılması gerektiğini ifade etmiş olsa Kazım Paşa bu konu hakkında sualine cevap vermiştir. Konu hakkındaki konuşması³⁹⁹;

“Nureddin Paşa hakkındaki istizahtan sonra Siverek Mebusu Lütfi Bey arkadaşımız da Nihad Paşa hakkında bir tahrir vermişti. Nureddin Paşa Hazretleri hakkındaki tahrir burada müzakere edildikten sonra karara iktiran etmiştir. Bu istizah meselesi ise Fevzi Paşanın buraya gelip (Evet ben onu cepheden kaldırdım) demesiyle hitam bulmuştu. Ve Nihad Paşa aldırılarak Sivas'a kadar gelmişti, Sivas'ta oturuyordu. Azledildiğine nazaran (O adamın bir şeyi vardır) dedik binaenaleyh (Bunun hakkında tahkikat lâzım iken neden Sivas'ta oturuyor) diye bir sual tahriri vermiştim. Ve burada Kâzım Paşa Hazretlerinin vermiş olduğu cevap benim sualim üzerine verdiği cevaptır. İşte arz ettim, mesele bundan ibarettir. Cereyanı müzakere de budur.”

- 1338 Bütçesinde Umum Jandarma Kumandanlığına Dair Müzakere Yapılırken Orduda Terfi Bekleyen Yüzbaşı ve Subaylar Hakkında Sözleri

Kadri Ahmet Bey meclisin 1338 bütçesi üzerine müzakere esnasında Jandarma Kumandanlığı’na dair kıdemli yüzbaşı ve subayların terfi beklediklerini ve bunların sayısının 315 kadar olduğunu, bunlara daha önce terfi vaadinde bulunulduğunu ancak vaadin yerine getirilmediğini, terfi ettirilmelerinin askeri hizmet ve asayişe katkı sağlayacağını, dolayısıyla yüzbaşı ve kıdemli yüzbaşılardan

³⁹⁹ TBMM ZC., D. 1, C. 20, s.348.

terfiye layık olarak terfi edilmeleri gerektiğini beyan ettiği 12 Haziran 1922 tarihli oturum konuşmasında⁴⁰⁰;

“Efendim, zatualinizden altı ay evvel bir şey istirham etmiştim. Orduda 315 neşetli zabitan binbaşı olduğu halde jandarmada 315 neşetli zabitan yüzbaşı ve kıdemli yüzbaşı olarak duruyor. Malumualiniz her hizmet bir bedele merbuttur. Jandarma zabitanı da emsali veçhile terfi etmek ve tekaütlerinde refahı halle geçinmek emelindedirler. Bunun asayişe de hidemata da suitesiri olabilir. Taltif olunursa hüsnü tesiri olabilir. Bunlara esasen vaat edilmişti. Şimdiye kadar ne yapıldı? Soruyorum.” Sözlerini dile getirmiştir.

İstanbul Mebusu Dahiliye Vekili Ali Fethi Bey⁴⁰¹; *“Rütbe farkı maaşı veyahut başka suretle bir tedbirle telafi edilecektir”* şeklinde söz etmiştir. Kadri Bey sözlerinin devamında şu ana kadar böyle bir girişimde bulunulmadığını ifade etmiştir⁴⁰²; *“Şimdiye kadar bir tedbir yapılmadı. Buna dair bir şey görmedim. Bunu sual ediyorum.”*

Dahiliye Vekili Ali Fethi Bey ise orduda bulunan 321 jandarma subayından 316 kişinin terfi olduğunu, jandarma kadrosunun gayet uygun bir sayıda olduğunu, dönemin bütçesinin kısıtlı olduğundan dolayı sıkıntılar yaşandığını ifade etmiştir. Subaylara sadece rütbe vermekle işin çözülemeyeceğini ifade ederek eski memurlarının rütbe terfilerinin yapıldığını söylediği sözleri⁴⁰³;

“Efendim jandarma zabitanının terfii, buyurduğunuz gibi orduda müstamdem olan zabitanadan geridir. Bunun da sebebi jandarma kadrosunun ordu kadrosuna nispetle pek dar olmasıdır. Orduda 321 neşetli zabitan mukabil Jandarma da 316 neşetli zabitan terfi edebilmiş ve binbaşı olabilmişlerdir. Jandarma kadrosu gayet mahdud olduğu için kıdemlerine rağmen bu zabitanı terfi ettiremiyoruz. Çünkü onu terfi ettirebilmek için ona mukabil bir hizmete ve bir yere tayin etmek lazımdır. Yalnız rütbe vermek kâfi değildir. Bir de o rütbeye ait bir mevki bulmak lazımdır. Bütçemiz ve kadromuz dardır. Maatteessüf jandarma zabitanına-peh haklı olarak

⁴⁰⁰ TBMM ZC., D. 1, C. 20, s. 392.

⁴⁰¹ TBMM ZC., D. 1, C. 20, s. 392.

⁴⁰² TBMM ZC., D. 1, C. 20, s. 392.

⁴⁰³ TBMM ZC., D. 1, C. 20, s. 392-393.

buyurduğunuz gibi-bütçenin darlığından dolayı başka bir çare bulamıyoruz. Yalnız bulduğumuz bir çare, bazı kere eski memuriyetlerinde kalmak üzere rütbelerini terfi ettiriyoruz. Fakat maaşlarını tezyid etmek için imkânı maddi yoktur. Çünkü bütçede ona muhassas tahsisat yoktur. Alay kumandanları ve tabur kumandanları da mahdud oldukları için ancak ihtiyaç nispetinde terfi ettirebiliriz.” şeklindedir.

Kadri Bey cevaben jandamanın dahi yararlanamadığı teşkilatından yararlanması gerektiğini, bunun için teşkilattaki lüzumsuz veya fazla olan kısımların kaldırılıp buralara harcanan paranın maaşlara yansıtılarak ve depolarda jandarmanın dahi giymediği ve bekletilmekte olan askeri kıyafetlerin değerlendirilerek ve jandarma mensuplarının hakkı verilmesini istediği konuşması şöyleir⁴⁰⁴; “*Şu hâlde jandarmanın hala kabili istifade olmıyan teşkilatından istifade edilerek, onlardan tenkihat icra edilip, fazla para kalan para zammedilse, ahval-i umumiyeye sui tesiri olan bu hal ortadan kaldırılrsa daha muvafık olmaz mı? Mesela depoların, bugün orduda bile elbas itibariyle elde fabrika ve sanayi bulunmadığı için faidesi yoktur. Bugün jandarmaya da hiçbir faidesi olmuyor. Jandarma da bu gibi fazla teşkilat ilga edilerek bundan bilistifade bu adamların hakkı verilse, hüsnüsuretle, iyi bir şeyle vazifeye sevk edilse daha iyi olmaz mı?*”

Dahiliye Vekili Ali Fethi Bey jandarma subaylarının kadro meselesinin diğer ordu subaylarından geri kalmalarını istemediğini fakat kadro dışında da herhangi bir maddi desteğin bütçede sağlanmasının zor olduğuna dair sözleri⁴⁰⁵;

“Jandarma zabitanının geri kalması ve kendilerinin haklarında gösterdiğiniz alakayı teşekkürle kabul ederim ve temin ederim ki, bunların daha ziyade mağdur kalmalarını bendenizde sureti katiyede arzu etmem. Fakat bunun izalesi ancak imkânı maddiye mütevakkıftır ki, bu da kadro ile mümkündür. Bu imkânı buldukça mümkün olduğu kadar bu imkansızlığı zail etmeye çalışacağız.”

Meclis tarafından 5 veteriner ve 10 doktor için terfi kanunu çıkarılıyorken jandarma subaylarına bu terfi kanununun çıkarılmamasına değinerek tekrar söz alan Kadri Ahmet Bey’in meclise ve Dahiliye Vekaleti’nden cevap istediği

⁴⁰⁴ TBMM ZC., D. 1, C. 20, s. 393.

⁴⁰⁵ TBMM ZC., D. 1, C. 20, s. 393.

sözleri⁴⁰⁶; ”Meclisi Ali burada beş baytarın ve on sivil doktorun terfii için bir kanun yaptığı halde memleketin asayişini ve bütün kavanini icraiyesini tevdi ettiği jandarmaya bu hakkı görmez ve bu hakkı vermezse nasıl olur da hususta tevzii adalet ettiğine kani olur. Meclisi Ali ve Dahiliye Vekaleti?” şeklinde olmuştur.

Dahiliye Vekili Ali Fethi Bey bu hususta jandarma subaylarına dair bir kanun çıkarılması gerektiğini ve o kanun neticesinde jandarma subaylarının mağduriyetlerinin konuşulmasının mümkün olacağını söyleyen konuşması şu şekildedir⁴⁰⁷; “Meclis-i Ali bu ciheti nazarı dikkate alır ve teşebbüsü aliniz veyahut vekaleti aidinin teşebbüsü üzerine bu hususta bir kanun tanzim edilip ve bu kanun da kabul edilirse o kanun muktazasınca mevcud olan mağduriyeti izale etmeye imkân hasıl olur. Bu olmadığı takdir de mağduriyetin izalesi mütaasirdir.”

Kadri Bey cevaben daha önce de vaatlerde bulunulduğunu ve bu vaatler konusunda da icraatlerin yerine getirilip getirilmediğini sorduğu soru şu şekildedir⁴⁰⁸; “Va’ad-i aliniz vardı, bunlar için bir şey yapacaktınız.” İfadesinde bulunmuştur. Dahiliye Vekili bunların birtakım imkanlar çerçevesinde gerçekleşebilen şeyler olduğunu dile getirmiştir.

- Jandarma Teşkilatında Fert Sayısı ve Devlet Bütçesinden Teşkilata Ayrılan Paranın Artırılmasına Dair Konuşması

Kadri Bey meclisin 31 Ocak 1923 tarihli oturumunda jandarmada gönüllü ve görevli askerlerin geçinmeleri için gerekli paranın 15 lira civarında olduğu sebebiyle bunun verilmesini isteyerek gönüllü ve görevli ayırımı yapılmadan eşitlik içerisinde ödemelerin yapılması ve müdafaa-i milliye bütçesinin buna halihazırda yettiğini ifade eden konuşması şöyledir⁴⁰⁹;

“Orduda mükellef ve gayr-ı mükellef bir neferin iaşe bedeli on beş liradan aşağı değildir. Onu verirsiniz kabul ederiz. Mükelleflere madem ki öyle veriyorsunuz, o tahsisatı verin. Biz kabul ediyoruz. Jandarmada gönüllü olarak bulunanların arkadaşları gibi hizmet mecburiyeti vardır. Mecburiyeti olduğuna göre

⁴⁰⁶ TBMM ZC., D. 1, C. 20, s. 393.

⁴⁰⁷ TBMM ZC., D. 1, C. 20, s. 393.

⁴⁰⁸ TBMM ZC., D. 1, C. 20, s. 393.

⁴⁰⁹ TBMM ZC., D. 1, C. 27, s. 89.

ona verdiğiniz parayı buna da veriniz. Ordunun iâşe mevcuduna göre Müdafaa-i Milliye bütçesi onu tamamiyle kafidir. Müdafaa-i Milliye bütçesi elinizde bulunuyor.” Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey, Kadri Ahmet Bey’e cevaben⁴¹⁰; “Elli milyona karşı bir miktar, sonra dokuz milyona karşı diğer bir miktar.” İfade de bulunmuştur. Kadri Bey sorduğu sorunun cevabını alamadığını ifade etmiştir⁴¹¹.

3.3.6. Diğer Milletvekillerinin Takrir ve Tekliflerindeki İmzası

- Dahiliye Vekili Hakkı Behiç Beyin İzahnamesinin Beyanatı Şifahiye Telâkki Edilerek Beyanı İtimat Olunmasına ve İstifasının İadesine Dair Antep Mebusu Kılıç Ali Bey ile Rüfekasının Takriri⁴¹²

-Gelibolu Mebusu Celal Nuri Bey ile Rüfekasının ve Gaziantep Mebusu Kılıç Ali Bey’in, Mustafa Kemal Paşa Tarafından Tehlikeli Buyrulan Nutkun Neşri Hakkında Takriri⁴¹³.

-Bursa Mebusu Muhiddin Baha Bey ve Rüfekalarının, Verilecek Takrir ve Şifahi Tekliflerin Acele Bir Şekilde Olması ve Bu Maksatlarla Alakalı Olmasına Dair Takriri⁴¹⁴.

-Erzurum Mebusu Salih Efendi ve Rüfekasının, Muhacirler Verilen Yardımların Takdim Edildiğine ve Memleketlerine Sevklerine Dair Takriri⁴¹⁵.

-Saruhan Mebusu İbrahim Süreyya Bey ve 62 Rüfekası, Başkumandan Mustafa Kemal Paşa’ya Gazilik Unvanı ve Mareşal Rütbesi Verilmesine Dair Teklifi⁴¹⁶.

-İstanbul Mebusu Ali Rıza Bey ve Rüfekası, Kütahya Mebusu Besim Atalay Bey’in, Askerin Elinde Bulunan Cılız, Zayıf, Dermansız Öküzlerin Ücretsiz Olarak Fakir

⁴¹⁰ TBMM ZC., D. 1, C. 27, s. 89.

⁴¹¹ TBMM ZC., D. 1, C. 27, s. 89.

⁴¹² TBMM ZC., D. 1, C. 3, s. 112, 113.

⁴¹³ TBMM ZC., D. 1, C. 18, s. 10.

⁴¹⁴ TBMM ZC., D. 1, C. 1, s. 188.

⁴¹⁵ TBMM ZC., D. 1, C. 3, s. 402.

⁴¹⁶ TBMM ZC., D. 1, C. 12, s. 263.

Köylülere Verilmesine Dair Kanun Teklifinin Ruznameye Alınmasına Dair Takriri⁴¹⁷.

-Mersin Mebusu Salahaddin Bey ve Rüfekaşı, Müdafaa-i Milliye Vekalaetinden İstifa Eden Refet Paşaya Meclis Teşekkürlerini Bildirmek İçin, Meclis Takdirnamesiyle Taltif Edilmesine Dair Takriri⁴¹⁸.

-Çorum Mebusu Refik Bey ve Rüfekaşı, Ankara Valii Sabıkı Reşid Bey ve Ailesine Maaş Bağlanmasına Dair Teklifi⁴¹⁹.

-Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey ve 75 Refiki, Heyet-i Umumiye İçtimainın Dört Ay Olması Gerektiğine Dair Teklifi⁴²⁰.

-Hakkâri Mebusu Mazhar Müfid Bey ve Rüfekaşı, Müecceliyeti Askeriye Vergisi Veren Kişilerin Harice Gitmelerine Dair Takriri⁴²¹.

-Sivas Mebusu Vasıf Bey ve Rüfekaşının, Atıf Bey ve Kolağası Olan Merhum Niyazi Bey ve Yahya Kaptanın Ailelerine Vatan Hizmetinden Dolayı Maaş Verilmesine Dair Takriri⁴²².

-Ergani Mebusu Sırrı Bey ve Rüfekaşının, “Nisabı Müzakere Kanunun” 6. ve 8. Maddelerinin Düzenlenmesine Dair Teklifi⁴²³.

-Isparta Mebusu Hüseyin Hüsnü Efendi ve Refikleri, Şer’iye Vekili Vehbi Efendinin Hak Etmiş Olduğu İlmiye Tahsisinin Kendi Ülemasına Tahsis Ettiğini ve Kayınbiraderini Himaye Ettiğine Dair Şer’iye Vekalaeti’nden İstizah Takriri⁴²⁴.

-Isparta Mebusu Hüseyin Hüsnü Efendi ve Refikleri, Şer’iye Vekili Vehbi Efendinin Hak Etmiş Olduğu İlmiye Tahsisinin Kendi Ülemasına Tahsis Ettiğini ve

⁴¹⁷ TBMM ZC., D. 1, C. 15, s. 64.

⁴¹⁸ TBMM ZC., D. 1, C. 16, s. 17.

⁴¹⁹ TBMM ZC., D. 1, C. 16, s. 82.

⁴²⁰ TBMM ZC., D. 1, C. 16, s. 145.

⁴²¹ TBMM ZC., D. 1, C. 20, s. 439.

⁴²² TBMM ZC., D. 1, C. 20, s. 446.

⁴²³ TBMM ZC., D. 1, C. 28, s. 61.

⁴²⁴ TBMM ZC., D. 1, C. 29, s. 31.

Kayınbiraderini Himaye Ettiğine Dair Şer'îye ve Evkaf Vekili Vehbi Efendi İle İlgili İstizah Takriri⁴²⁵

-Mersin Mebusu Ziya Bey ve Refikinin, Adana'da Önceden Başadministratör Tarafından Gayrikanuni Olan Kayıt İşlemleri Hakkındaki Kanun Layihasının Müzakere Edilmesine Dair Takriri⁴²⁶.

3.3.7. Kullandığı İzinler

Kadri Ahmet Bey 1 Yasama döneminde; 27 Eylül 1922'de 3 ay⁴²⁷, 16 Eylül 1920'de 6 ay⁴²⁸, 18 Temmuz 1921'de 20 gün⁴²⁹, 29 Eylül'de 26 gün⁴³⁰, 6 Ekim 1921'de 1 ay izin verilmiştir⁴³¹. 25 Mart 1922'de 3 ay⁴³², 25 Mart 1922'de 3 ay⁴³³ olmak üzere 7 kez izin aldığı tespit edilmiştir.

-Kadri Ahmet Bey'in Gelmediği Günlerin İzin Günlerinden Sayılmasına Dair Divan-ı Riyaset Kararı

Meclisin 29 Eylül 1921 tarihli oturumunda Kadri Ahmet Bey'in annesinin hastalığı sebebiyle 1 Ağustos 1921 tarihinde aldığı iznin 15 Ağustos 1921 tarihinde bittiğini ancak geri dönüşünde Talas ile Kayseri arasında geçirdiği trafik kazasından sonra meclise katılmak için Himmetdede'ye kadar geldiği fakat yolun emniyetsizliği ve arkadaşlarının ameliyatını beklemesi sebebiyle meclise varmasına kadar geçen sürenin 26 günü bulması dolayısıyla aştığı bu izin süresinin yıl sonu izninden hesaplanmasına dair Divan-ı Riyaset Kararı vardır. Karar şu şekildedir⁴³⁴.

Heyet-i Umumiye'ye

Validesinin duçar olduğu araba kazasına mebni Heyet-i Umumiye kararıyla ve on beş gün mezuniyetiyle 1 Ağustos 1337 tarihinde Kayseri'ye azimet etmiş ve

⁴²⁵ TBMM ZC., D. 1, C. 29, s. 107.

⁴²⁶ TBMM ZC., D. 1, C. 21, s. 486.

⁴²⁷ TBMM ZC., D. 1, C. 23, s. 194.

⁴²⁸ TBMM ZC., D. 1, C. 4, s. 157.

⁴²⁹ TBMM ZC., D. 1, C. 11, s. 363.

⁴³⁰ TBMM ZC., D. 1, C. 13, s. 48.

⁴³¹ TBMM ZC., D. 1, C. 13, s. 95.

⁴³² TBMM ZC., D. 1, C. 18, s. 373.

⁴³³ TBMM ZC., D. 1, C. 18, s. 374.

⁴³⁴ TBMM ZC., D. 1, C. 13, s. 48.

mezuniyeti 15 Ağustos 1337 tarihinde hitam bulduğu halde Talas ile Kayseri arasında maruz kaldığı araba kazası ve meclisi berayi İltihak Himeetdede'ye kadar geldiği halde yolun emniyetsizliği yüzünden Kayseri'de kaldığından ve refikasına ameliyatı tıbbiye icrası mecburiyetinden dolayı Meclise 26 gün tecavüzü müddetle iltihak ettiğinden mezuniyeti hakkında bir karar ittihazına dair Diyarbekir Mebusu Kadri Bey'in tahriri Divan Riyasetinin 24 Eylül 1337 tarihli onuncu içtimasında tetkik olunmuş ve mumaileyhin balada muharrer mazeretleri dolayısıyla tecavüz ettirdiği mezkur 26 günün sene zarfındaki mezuniyetine mahsub edilmesine karar verilmiş olmakla keyfiyet Heyeti Umumiyenin nazarı tasvibine arz olunur efendim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi

Reis-i Sanisi Dr. Adnan

Yapılan oylama sonucu Divan-ı Riyaset kararı kabul edilmiştir⁴³⁵.

-Kadri Ahmet Bey'in İznine Dair Divanı Riyaset Kararı

Meclisin 25 Mart 1922 tarihli oturumunda Kadri Ahmet Bey 3 ay izin istemiştir. İzin kararı şu şekildedir⁴³⁶;

Heyet-i Umumiyye

Diyarbekir Mebusu Kadri Bey'in üç ay müddetle mezun addi Divan-ı Harbte Riyasetçe tensibedilmiş olmakla Heyeti Umumiyenin nazarı tasvibine arz olunur.

25 Mart 1338

B.M.M. Reisisani

Hüseyin Rauf

Yapılan oylama sonucunda Kadri Ahmet Bey'e 3 ay izin verilmesi kabul edilmiştir⁴³⁷.

⁴³⁵ TBMM ZC., D. 1, C. 13, s. 48.

⁴³⁶ TBMM ZC., D. 1, C. 18, s. 373.

3.4. Kadri Bey (Mehmet Kadri ÜÇÖK)

3.4.1. Özgeçmiş

Mehmet Kadri Bey, 1881 yılında Diyarbakır'da doğmuştur. Babası Mektubi Mektebinden Katip Mehmet Necip Efendi, annesi Fatma Hanımdır. Arapça, Farsça, Ermenice, Fransızca dillerini bilmektedir ⁴³⁸. İlk ve ortaöğretimini Askeri Rüştiyesinde tamamlayarak, Bursa İdadisine devam etmiştir. Ardından Mülkiye Mektebine girmiştir. 27 Eylül 1905'te Diyarbakır İl Maiyetine atandı. 31 Ocak 1907'de Siverek, 28 Nisan 1908'de Viranşehir kaymakamlığı yaptı. 18 Kasım 1909'da Cizre, 1 Ekim 1912'de Palu kaymakamlığına gönderildi. 10 Eylül 1917'de Mardin, 21 Nisan 1918'de Muş Mutasarrıflığına atandı. Asıl sanaatı ise; Muş Mutasarrıf Sabıklığıdır ⁴³⁹. Görevi başındayken 4 Nisan 1920 seçimlerinde Diyarbakır milletvekili olarak seçildi ⁴⁴⁰. Meclise 131 oy ile seçilmiştir ⁴⁴¹. Mustafa Kemal Paşa, Mehmet Kadri Bey'i Van'daki Simko ayaklanmasını bastırmak üzere Van valiliğine tayin etti. Van'a yetiştiği süre zarfında mecliste '*Nisab-ı Müzakere Kanunu*' na göre ⁴⁴²; milletvekilliği ve memurluğun bir kişi üzerinde bulunmaması gerektiğine dair çıkan kanunla valiliği seçerek 14 Ekim 1920'de milletvekilliği görevinden istifa etmiştir. Genel Meclis Kurulunca yapılan oylama ile istifası 19 Ekim 1920'de kabul edilmiştir ⁴⁴³.

11 Kasım 1922 Urfa Mutasarrıflığı, 25 Şubat 1923 Mülkiye Müfettişliğine tayin olmuştur. Mehmet Kadri Bey; 4 Mart 1926'da Tokat, 10 Ağustos 1920'da Amasya, 27 Mayıs 1936'da Eskişehir, 27 Haziran 1938'de Çorum'da valiliklerinde görev yapmıştır. 15 Nisan 1940 yılında emekliye ayrıldı. Evli, 4 çocuk babasıdır. 29 Mayıs 1958'de vefat etmiştir. Mezarı Arap-Cebeci Asri Mezarlığındadır ⁴⁴⁴.

⁴³⁷ TBMM ZC., D. 1, C. 18, s. 374.

⁴³⁸ TBMM Albümü..., C. 1, s. 23.

⁴³⁹ Mehmet Kadri Bey'in Seçim Mazbatası, TBMM Arşivi: Dosya Sicil No: 119.

⁴⁴⁰ F. Çoker, *Türk Parlamento Tarihi*..., s. 302.

⁴⁴¹ Mehmet Kadri Bey'in Seçim Mazbatası, TBMM Arşivi: Dosya Sicil No: 119.

⁴⁴² Yalçın Doğan, s. 23.

⁴⁴³ TBMM ZC., D. 1, C. 5, s. 91.

⁴⁴⁴ F. Çoker, *Türk Parlamento Tarihi*..., s. 303.

3.4.2. Meclis Çalışmaları

Mehmet Kadri Bey'in 1. Yasama Dönemi boyunca doğrudan verdiği herhangi bir teklife rastlanmazken kanun teklifleri üzerine verdiği 1 adet düzenleme teklifinin olduğu ve bunun kabul edilmediği anlaşılmaktadır. Mehmet Kadri Bey görevi süresince 2 takrir vermiştir. Takrirlerden ikisinin de kabul edildiği görülmektedir. 1. Yasama Dönemi boyunca meclislise 1 adet soru yönelten Mehmet Kadri Bey ilgili vekaletlere havale edilen sorularına zaman içinde herhangi bir cevap alamamıştır. Meclis çatısı altında 1 konuşma yaptığı görülen Mehmet Kadri Bey'in diğer milletvekillerin verdiği 5 takrir ve teklifte imzası bulunmakta ve kısa süreli görevi sırasında herhangi bir izin almadığı tespit edilmiştir.

3.4.3. Takrir ve Teklifleri

3.4.3.1. Kanun Teklifleri Üzerine Verdiği Değişiklik Önerileri

-Aşar Vergisi Kanunu Hakkındaki Kavanini Maliye ve Muvazene-i Maliye Encümeni Mazbatalarının 2. Maddesinin Düzenlenmesi Hakkındaki Teklifi

10 Ağustos 1920 tarihli meclis oturumunda, Aşar Vergisi Kanunu müzakere edilirken Kadri Bey, kanunun 2.maddesinin⁴⁴⁵ içerisinde geçmekte olan verginin yükümlülüğünü halka ödetmek ağır geleceğinden buna dair Maliye Vekaletinin açıklama yapmasını istemiş, bir de bazı maddelerde yer alan 1329 ve 1330 senelerinin öşür hububatına dair bilgilerin karıştığını nakit ihale yoluna gidilmesi için şu teklifte bulunmuştur;⁴⁴⁶

“Hükümet ve encümen namına söz söyleyen zevat işbu maddei kanuniyenin adalete muvafık olduğunu halbuki buna itiraz eden mebuslar bu usulün halkımız için pek ağır geleceğini iddia ediyorlar. İşbu meselenin halli memleketimizin muhtelif muntıkalarına ait Maliye vekâletince yapılan hesabatın burada bahisle tenviri icab ediyor. Adetlerin şهادeti belîğasi meseleyi halledecektir. Bir de bazı mahallerde 1329 ve 1330 senelerinde sebze öşrü hububat aşariyle muhteliten ve nakten ihale edilmiştir. Şimdi bu cihet nasıl tefrik edilebilecektir? Bu cihetin de Maliye vekâleti memuru tarafından tenvirini rica ediyoruz.”

⁴⁴⁵ **Madde 2** — Bedel-i ihalenin tayininde teslis usulüne müracaat olunacaktır, işbu teslise üç yüz yirmi dokuz ve üç yüz otuz senetleriyle üç yüz otuz beş senesi bedelâtı ihalesi esas ittihaz edilecektir.

⁴⁴⁶ TBMM ZC., D. 1, C. 3, s. 173.

Meclis genel kuruluna okutulan Kadri Bey'in teklifi oylama sonucunda kabul edilmemiştir⁴⁴⁷.

3.4.3.2. Takrirler

- Harcırah Ödemelerinde Eşitlik Sağlanmadığına Dair Takriri

Meclisin, 18 Temmuz 1920 tarihli oturumunda Diyarbakır mebusu Kadri Bey ve arkadaşları tarafından eksik ödenen harcırah ödemelerine dair verilen takririn bu tarihte görüşüldüğü görülmektedir. Kadri Bey ve arkadaşları tarafından sunulan takrir de eşit şekilde ödenmeyen harcırahlar da adil davranılmadığı buna binaen Malatya Mebusu Lütfi Bey ve rüfekaşının harcırahlardan kalan tahsisatlarının alınmadığı, haksızlığa uğradıklarına dair bir takrir verilmiştir. Takrir okunduktan sonra meclis ikinci başkanı söz almıştır. Bu meselenin gizli bir celse olduğunu ifade ederek konu ile alakası olmayan dinleyici meclisi tahliye ederek müzakere yapılmasına karar verilmiştir⁴⁴⁸.

3.4.3.2.1. Sual Takrirleri

- Aşarın Teslise Raptı Hakkında Kanun Lâyihası Görüşmeleri Esnasında Maliye Vekâleti'nden Sual Takriri

1329, 1330 ve 1335 Senelerinin aşar vergisi borcunun birleştirilmesi hakkındaki kanun tasarısının 2. Maddesi⁴⁴⁹ görüşmeleri sırasında Kadri Bey ve Menteşe Milletvekili Dr. Tevfik Rüştü Bey; 1329 ve 1330 senelerinde bazı bölgelerde sebze öşrü ve hububat aşarının karma ve peşin olarak ihale edildiğini, bu farkın nasıl ortadan kaldırılacağı hakkında şu sual takririni vermişlerdir⁴⁵⁰;

“Hükümet ve encümen namına söz söyleyen zevatış bu maddei kanuniyenin adalete muvafık olduğunu halbuki buna itiraz eden mebuslar bu usulün halkımız için pek ağır geleceğini iddia ediyorlar. İşbu meselenin halli memleketimizin muhtelif

⁴⁴⁷ TBMM ZC., D. 1, C. 3, s. 174.

⁴⁴⁸ TBMM ZC., D. 1, C.2, s. 361.

⁴⁴⁹ **Madde 2**— Bedeli ihalenin tayininde teslis usulüne müracaat olunacaktır, İşbu teslise üç yüz yirmi dokuz ve üç yüz otuz senetleriyle üç yüz otuz beş senesi bedelâtı ihalesi esas ittihaz edilecektir.

⁴⁵⁰ TBMM ZC., D. 1, C. 3, s. 173.

mantıklarına ait Maliye vekâletinin ceyapılan hesabının burada bahisle tenviri icabediyor. Adetlerin şehadet ibeliğasi meseleyi halledecektir. Bir de bazı mahallerde 1329 ve 1330 senelerinde sebze öşrü hububa taşariyle muhteliten ve nakten ihale edilmiştir. Şimdi bu cihet nasıl tefrik edilebilecektir? Bu cihetin de Maliye vekâleti memuru tarafından tenvirinirica ediyoruz.”

Diyarbakir Mebusu

Menteşe Mebusu

Kadri

Dr. Teyfik Rüştü

Verilen sual takririne, görüşmeler esnasında gerek Maliye Vekâleti'nden gerekse Maliye Encümeni'nden bir cevap verilmemiştir.

3.4.4. Meclis Konuşmaları

- Dahiliye Vekili Cami Bey'in İstifanamesi Münasebetiyle Sözleri

Meclisin 14 Temmuz 1920 tarihli oturumunda Kadri Bey, Cami Bey'in istifa etmesine dair; kabilenin uygunluk ve bağlılık temin ettiğinin, meclisin her şeyi hakkı ile yerine getirdiğini, meclisin kötü bir meclis olmadığını, meclisin kendi üzerine düşeni yaptığını dile getirir. Seçmenin seçim yapıldıktan sonra kişinin prensipleri hakkında konuşulması gerektiğini ve konunun uzatılmamasına dair konuşması; ‘*Efendiler ben zannediyorum ki bu kabinede tecanüsü temin etmek imkânı yoktur ve zaten kabine de tecanüsü düşünmek de bizim için doğru değildir. Bu kabine alelülhak bir kabine değildir ve bu Meclis de âdi bir Meclis değildir. Bu Meclis hem hakkı teşrii hem hakkı murakabeyi ve hem de salâhiyeti icrayı nefsinde cemetmiş bir Meclistir. Binaenaleyh biz evvelâ kendi prensiplerimizi tayin etmeliyiz. Ondan sonra intihap edeceğimiz vekillere, siz şu prensip dahilinde, şu ve şu işleri görmelisiniz demeliyiz. Bizim arayacağımız, yalnız kendi prensiplerimizi samimiyetle ve bilâ tereddüt tatbik edecek adamlardır. Bu, böyledir. Binaenaleyh bu bahiste daha uzun müddet münakaşata bendeniz lüzum görmüyorum.*’

3.4.5. Diğer Milletvekillerinin Takrir ve Tekliflerindeki İmzası

- Konya Mebusu Refik Beyle On Rüfekasının, Bir İçtima Evvel Mevzubahs Edilen Mesaili Harbiye Hakkında İcra Vekillerinden İstizah Edilmesine Dair Takriri ve Hükümete Beyanı İtimat Edilmesi⁴⁵¹.
- Dahiliye Vekili Hakkı Behiç Beyin İzahnamesinin Beyanatı Şifahîye Telâkki Edilerek Beyan-ı İtimat Olunmasına ve İstifasının İadesine Dair Antep Mebusu Kılıç Ali Bey'le Rüfekasının Takriri⁴⁵².
- Malatya Mebusu Lûtfî Beyle Rüfekasının Büyük Millet Meclisi Azası Harcırâhlarından Yüzde Kırk Tenzilât Yapılması Esbabının Tenvir Edilmesine Dair Takriri⁴⁵³.
- Aydın Mebusu Esad Efendi ile Rüfekasının, Vatana İhanetten Dolayı Suç İşlemiş Olan Kişilerin Bir Kısımının Affının İstenmesi İçin Sundukları Kanun Teklifi, Adliye Encümenine Mazbata ve Ruznamelerin İncelenmesine Dair Takriri⁴⁵⁴
- Sinob Mebusu Dr. Rıza Nur Bey ve 78 Rüfekasının, Osmanlı İmparatorluğu'nun Çökmüş Olduğuna ve Türkiye Hükümeti'nin Onun Varisi Olduğunu, Hilafet Makamının Esirliğinden Kurtulacağına Dair Takriri⁴⁵⁵.

3.4.6. İzin VD. Hususlarda Hakkındaki Bulgular

- Kadri Bey'in Milletvekilliğinden İstifası

Meclisin 19 Ekim 1920 tarihli oturumunda Van Valiliği görevini de yürüten Kadri Bey; valilik görevinin yoğunluğu nedeniyle milletvekilliğinden istifa ettiğine dair şu telgrafnameyi göndermiştir⁴⁵⁶;

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

C. 7 Teşrin-i evvel sene 1336 buradaki mühim hizmet maatteessüf bu âcizi Meclisi Âliden ayrılmaya sevk ediyor. Cenab-ı Hak'tan cümleye muvaffakiyet dilerim.

14 Teşrinievvel sene 1336

⁴⁵¹ TBMM ZC., D. 1, C. 2, s. 292, 293.

⁴⁵² TBMM ZC., D. 1, C. 3, s. 112, 113.

⁴⁵³ TBMM ZC., D. 1, C. 3, s. 503.

⁴⁵⁴ TBMM ZC., D. 1, C. 15, s.37.

⁴⁵⁵ TBMM ZC., D. 1, C. 24, s. 293.

⁴⁵⁶ TBMM ZC., D. 1, C. 5, s. 91.

Van Valisi Kadri

Kadri Bey'in istifası okunduktan sonra Meclisteki milletvekilleri tarafından kabul edilmiş ve Kadri Bey'in milletvekilliği sona ermiştir⁴⁵⁷.

3.5. Hamdi Efendi (Abdülhamit ÇİNTAN)

3.5.1. Özgeçmişi

1871 Diyarbakır doğumlu olup, baba adı Ali, anne adı Eminedir⁴⁵⁸. İlk ve orta öğrenimini Sıbyan Mektebi ve Rüştîyesi'nde tamamlamıştır. Daha sonra medrese eğitimi görerek müderrislik için icazet almıştır⁴⁵⁹. 13 Eylül 1904'te Bürhanı Terakkî İbtidai Mektebine Başöğretmen oldu. 17 Mayıs 1905'te askeri okula Farsça öğretmeni, 20 Ocak 1909-20 Mayıs 1914 yıllarında Şeriye Mahkemesi Başkatipliği'ne getirildi. Bu süre zarfı içinde iki kez kadiya vekalet etti⁴⁶⁰.

İdadilerde Arapça, Farsça, Edebiyat, Felsefe, Türkçe dersleri verdi. Ayrıca Numune Mektebine Müdür Vekil oldu⁴⁶¹. Seçim öncesine kadar asıl mesleği Mektap-i Sultani Muallimliğidir⁴⁶². 4 Nisan 1920 seçimlerinde I. dönem Diyarbakır Milletvekili olarak seçildi. Mecliste bulunduğu süre boyunca Adalet, Milli Eğitim, Şer'iyye ve Evkâf Komisyonları'nda görev almıştır⁴⁶³. Vekillik süresi bittiğinde Diyarbakır'a döndü ve vefat edene kadar öğretmenlik mesleğine devam etti⁴⁶⁴. I. Dönem Diyarbakır Milletvekili⁴⁶⁵ 103 oy ile seçilerek Meclis'e katılmıştır⁴⁶⁶. Hamdi Bey evli, 6 çocuk babasıdır. 14 Mayıs 1928'de vefat etmiştir⁴⁶⁷.

⁴⁵⁷ TBMM ZC., D. 1, C. 5, s. 91.

⁴⁵⁸ TBMM Albümü(1920-2010), C .1, s. 23.

⁴⁵⁹ Doğan, s. 19.

⁴⁶⁰ F.Çoker, *Türk Parlamento Tarihi(1919-1923)* , C. 3, s.297.

⁴⁶¹ TBMM Albümü(1920-2010) ,C .1, s. 23.

⁴⁶² *Hamdi Bey'in Seçim Mazbatası*, TBMM Arşivi:Dosya Sicil No:116.

⁴⁶³ Doğan, s. 20.

⁴⁶⁴ F.Çoker, *Türk Parlamento Tarihi(1919-1923)* , C. 3, s.297.

⁴⁶⁵ TBMM Albümü, s. 23.; *Türk Parlamento Tarihi (Millî Mücadele ve TBMM 1. Dönem, 1920-1923)*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yay., No: 6, C.3, s.22.

⁴⁶⁶ *Hamdi Bey'in Seçim Mazbatası*, TBMM Arşivi:Dosya Sicil No:116.

⁴⁶⁷ TBMM Albümü(1920-2010), C .1, s. 23.

3.5.2. Hamdi Efendi'nin Mecliste Almış Olduğu Görevler ve Grup Üyelikleri

Hamdi Efendi'nin TBMM'de almış olduğu görevlere baktığımızda; 2. Yasama yılında Maarif Encümenliği'ne⁴⁶⁸, 2. Yasama yılında 3. Şube Üyeliği⁴⁶⁹, 3. Yasama yılında Tetkik Heyeti Üyeliği⁴⁷⁰, 3. Yasama yılında 4. Şube Encümen Üyeliği⁴⁷¹, 4. Yasama yılında 1. Şube üyeliği⁴⁷² görevlerinde yer aldığı tespit edilmiştir.

3.5.3. Meclis Çalışmaları

Hamdi Efendi'nin 1. Yasama yılı içinde yapmış olduğu çalışmalara baktığımızda; kanun tekifleri üzerine verdiği 2 adet düzenleme teklifi verdiği ikisinin de reddedilirken diğer diğer milletvekillerin yapmış olduğu teklif ve takrirlerde 11 imzası bulunmuş ve 4 kez de izin kullandığı görülmüştür.

3.5.4. Takrir ve Teklifleri

3.5.4.1. Kanun Teklifleri Üzerine Verdiği Değişiklik Önerileri

- Tetkikât-ı Temyiziye'den Alınacak Yol Masraflarına Dair Kanun Teklifi

Hamdi Efendi, Meclisin 9 Ağustos 1920 tarihli oturumunda Meclis Araştırma Komisyonu'nun yol masrafları için kanun teklifi vermiştir⁴⁷³. Hamdi Bey'in bu teklifi, incelenmesi maksadıyla Layiha Encümeni'ne havale edilmiş⁴⁷⁴, 9 Eylül 1920 tarihinde Layiha Encümeni'nden gelen mazbata dikkate alınması amacıyla Adliye Encümenine gönderilmiştir⁴⁷⁵.

30 Ekim 1920 tarihli oturumda okunan Adliye Encümeni mazbatasında Siirt mebusu Mustafa Sabri Efendinin İstinaf Mahkemelerinin kaldırılmasına dair verdiği kanun teklifi ile beraber Hamdi Bey'in verdiği Tetkikât-ı Temyiziye'den alınacak harçların kaldırılması hakkındaki kanun teklifinin Mahkemeler kanunu ve

⁴⁶⁸ TBMM ZC., D. 1, C. 14, s. 181.

⁴⁶⁹ TBMM ZC., D. 1, C. 9, s. 18.

⁴⁷⁰ TBMM ZC., D. 1, C. 20, s. 25.

⁴⁷¹ TBMM ZC., D. 1, C. 18, s. 21.

⁴⁷² TBMM ZC., D. 1, C. 28, s. 20.

⁴⁷³ TBMM ZC., D 1, C. 3, s. 138.

⁴⁷⁴ TBMM ZC., D 1, C. 3, s. 138.

⁴⁷⁵ TBMM ZC., D 1, C. 4, s. 38

mahkemelerin teşkili usulü gereğince istinaf mahkemelerinin ve bazı harçların kaldırılması genel ve esaslı bir araştırma gerektirdiğinden ve teşkilat-ı esasiye programı halihazırda müzakere edildiğinden Siirt Mebusu Mustafa Sabri Efendinin İstinâf Mahkemelerinin lağvı konusundaki kanun teklifi ile Diyarbakır mebusu Hamdi Bey'in bazı harçların kaldırılmasına dair kanun tekliflerinin şimdilik müzakereye gerek duyulmadığına karar verilmiştir⁴⁷⁶.

1 Kasım 1920 tarihli Meclis oturumunun birinci celsesinde yapılan oylamada ise istinaf mahkemelerinin kaldırılması hakkında Siirt Mebusu Mustafa Sabri Efendi ile heyet-i ithamîyelerin lağvına ve bazı harçların kaldırılmasına dair Hamdi Efendi'nin tekliflerinin reddine dair Adliye Encümeni mazbatası kabul edilmiş ve teklifler reddedilmiştir⁴⁷⁷.

Adliye Encümeni Mazbatası

Siirt Mebusu Hacı Mustafa Sabri Efendi tarafından İstinâf Mehâkiminin lâğvına ve Diyarbakır Mebusu Hamdi Efendi tarafından da İstinâf hukuk mehâkimi ve heyet-i ithamîyelerin lağvı ve bazı harçların ilgasına dair verilen diğer bir layihai kanuniye yekdiğerine taalluku itibarıyla tevhidden tetkik ve mütalaa olundu. Heyet-i ithâmîyelerin lağvı esasen Hükümet tarafından vuku bulan teklif-i kanuni dolayısıyla derdest-i tetkik bulunduğundan bu cihetin ayrıca tetkikine mahal olmadığı ve İstinâf Mehâkimiyle bazı harçların ilgâsı cihetine gelince usulü muhâkemâtın ve Teşkil-i Mehâkim Kanunu'nun esasını teşkil eden İstinâf mehâkiminin lâğvı umumi ve esasi bir tedkikât icrasına mütevâkkıf bulunduğundan kat'i nazar-ı Hükümetin şekli ifadesinin tebdil ve ıslahıyla teşkilât-ı umumiyenin yeniden tanzimi lüzumu Hükümetin derdest-i müzâkere bulunan programı iktizasından bulunmakla işbu program ahkâmının mevki'-i tadbîkâ vazından sonra teşkil-i mehâkim ve usul-i muhâkemâtın da ona göre tanzimi düşünülmek üzere şimdilik işbu layihâların şâyân-ı müzâkere olmadığına karar verilerek Heyet-i Umumiye arz kılındı⁴⁷⁸.

30 Ekim 1336

⁴⁷⁶ TBMM ZC., D 1, C. 5, s. 239.

⁴⁷⁷ TBMM ZC., D 1, C. 5, s. 254.

⁴⁷⁸ TBMM ZC., D 1, C. 5, s. 239.

-Hamdi Bey'in Büyük Millet Meclisindeki Yeni Seçimlerine Dair Teklifi

Hamdi Bey Meclisin 18 Ağustos 1920 tarihli oturumunda 2. maddenin⁴⁷⁹ görüşüldüğü sırada verdiği teklifte, meclisin yeni halinin kurulmakta olduğunu bunun için yapılacak olan seçim öncesinde meclisin feshedilmesine, seçim icrasında bulunmak kimseye ait olamayacağından 2. maddenin düzenlenmesi gerektiğine dair teklifi şu şekildedir⁴⁸⁰;

Riyaset-i Celileye

Büyük Millet Meclisi azayi muhteremesi gayenin husulüne değin hali inikatta bulunmak üzere intihap edildiğinden Meclisin feshi ve yeni intihap icrası hiçbir kimsenin salahiyeti dahilinde olmadığından ikinci maddenin Büyük Millet Meclisi gayesinin husulüne değin müstemirren inikattadır, suretinde tadilini teklif ederim.

Diyarbakir Hamdi

Hamdi Bey'in, Mecliste okunan kanunun 2. Maddenin düzenlenmesine dair teklifi reddedilmiş ve söz konusu kanun maddesi ise aynen kabul edilmiştir⁴⁸¹.

3.5.5. Diğer Milletvekillerinin Takrir ve Tekliflerindeki İmzası

-Diyarbakır Milletvekili Kadri Beyle Rüfekaşının Harcırah Ödemelerinde Riayet Edilmediğine Dair Takriri⁴⁸².

-Dahiliye Vekili Hakkı Behiç Beyin İzah Namesinin Beyanatı Şifahîye Telâkki Edilerek Beyan-ı İtimat Olunmasına ve İstifasının İadesine Dair Antep Mebusu Kılıç Ali Bey'le Rüfekaşının Takriri⁴⁸³.

⁴⁷⁹ **Madde 2.** — Büyük Millet Meclisi, gayesinin husulüne değin müstemirren hali inikattadır. Yeni intihabat icrası Büyük Millet Meclisi Heyet-i Umumiyesinin ekseriyeti âra ve tayinli esamî suretiyle vereceği karara mütevakıftır. Eski Meclis Yeni Meclisin yevmi ictimama kadar vazifesine devam eder.

⁴⁸⁰ TBMM ZC., D. 1, C. 3, s. 328.

⁴⁸¹ TBMM ZC., D. 1, C. 3, s. 329.

⁴⁸² TBMM ZC., D. 1, C. 2, s. 262.

⁴⁸³ TBMM ZC., D. 1, C. 3, s. 112, 113.

-Erzincan Mebusu Tevfik Bey ile Seksen Rûfeka Tarafından, Dersimli Zeynozade Bego Ağanın Hapishane Süresinde Kalan Günlerinin Affına Dair Kanun Teklifi ve Adliye Encümen Mazbatası⁴⁸⁴.

-Antalya Mebusu Rasih Efendi'nin Şeriata Aykırı Olarak Fetva Veren Dönemin Şeyhülislamı Dürrüzade Abdullah Efendi Hakkında Bir Fetva Çıkarılmasına Dair Takriri ve Şer'îye Encümeni Mazbatası⁴⁸⁵.

-Ankara Mebusu Gazi Mustafa Kemal Paşa ve Rûfekasının, Heyet-i Vekile Yetkilerinin Özel Bir Encümen Tarafından Düzeltilmesi İçin Kanun Teklifi, İcra Vekillerinin Seçilmesi ve Heyet-i Vekile Başkanının Meclisçe onaylanması bu konunun incelenmesi, araştırılması için Kanunu Esasi Encümenine Havalesine Dair Takriri⁴⁸⁶.

-Aydın Mebusu Esad Efendi ile Rûfekasının, Vatana İhanetten Dolayı Suç İşlemiş Olan Kişilerin Bir Kısımının Affının İstenmesi İçin Sundukları Kanun Teklifi, Adliye Encümenine Mazbata ve Ruznamelerin İncelenmesine Dair Takriri⁴⁸⁷.

-Erzincan Mebusu Emin Bey ve Rûfekası, Bayram Münasebetinden Dolayı Meclisin Ağustos'un 17'sine Kadar Tatil Edilmesine Dair Takriri⁴⁸⁸.

-Kastamonu Mebusu Abdülkadir Kemali Bey ve Rûfekası Tarafından, Meclisin Ankara'dan Başka Bir Mahalleye Taşınması İçin Toplamış Olan 115 Kişilik İmzalı Takriri⁴⁸⁹.

-Trabzon Mebusu Hasan Bey ve Rûfekasının, Kırşehir Sabık Mebusu Bekir Efendi'ye Ait İstida Encümeni Mazbatasının Aceleyle Yapılması Gereken Müzakereye Dair Takriri⁴⁹⁰.

-Saruhan Mebusu İbrahim Süreyya Bey ve 62 Rûfekası, Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'ya Gazilik unvanı ve Mareşal Rütbesi Verilmesine Dair Teklifi⁴⁹¹.

⁴⁸⁴ TBMM ZC., D. 1, C. 12, s. 265.

⁴⁸⁵ TBMM ZC., D. 1, C. 3, s. 123.

⁴⁸⁶ TBMM ZC., D. 1, C. 15, s. 5.

⁴⁸⁷ TBMM ZC., D. 1, C. 15, s. 37.

⁴⁸⁸ TBMM ZC., D. 1, C. 22, s. 103.

⁴⁸⁹ TBMM ZC., D. 1, C. 24, s. 26.

⁴⁹⁰ TBMM ZC., D. 1, C. 24, s. 228.

- Diyarbekir Mebusu Hacı Şükrü Bey ve Seksen Refikinin, Bazı Yerlerde Özel Yetkilere Sahip Zatların Acele ile Teşkilata Memur Edilmesine Dair Takrir⁴⁹².

3.5.6. Kullandığı İzinler

Hamdi Bey'in 1.Yasama dönemi içerisinde 11 Eylül 1920'de 6 ay⁴⁹³, 30 Temmuz 1921'de 15 gün⁴⁹⁴, 9 Aralık 1922'de 3 ay⁴⁹⁵, 11 Eylül 1920'de 6 ay⁴⁹⁶ olmak üzere 4 kez izin kullandığı tespit edilmiştir.

3.5.7. Diğer Bulgular

-Hamdi Bey'in İzninin Uzatılmasına Dair Takriri

Meclisin 11 Eylül 1920 tarihli oturumunda Hamdi Bey'in daha öncesinde almış olduğu 3 aylık izninin uzatılması talebinde bulunmuştur. Üç aylık iznin Diyarbekir ve Ankara arasındaki mesafe için yetmeyeceğini ve gidiş dönüş yolunun uzaklığından dolayı kendi işlerini yetiştiremeyeceği için 6 ay izin istemiştir. Yapılan oylama sonucu izin kabul edilmiştir⁴⁹⁷.

-Hamdi Bey'e İzin Verilmesine Dair Takriri

Meclisin 9 Aralık 1922 tarihli oturumunda Hamdi Bey 3 aylık izin takririni meclise sunmuştur. Hamdi Bey'in takriri şu şekildedir;⁴⁹⁸

Riyaset-i Celileye

Azasının mevcut olmaması cihetiyle Divanı Riyaset içtima edemiyor. Binaenaleyh mezuniyet için vuku bulan müracaatlar da bu yüzden bir karara iktiran edememekte ve bendeniz de hasta ve gün geçtikçe mevsimde kışa doğru ilerlemekte olduğundan mezuniyetimin doğrudan doğruya Heyeti Umumiye den istihsal buyurulmasını talep ve teklif ederim.

9. XII. 1338

⁴⁹¹ TBMM ZC., D. 1, C. 12, s. 263.

⁴⁹² TBMM ZC., D. 1, C. 4, s.43.

⁴⁹³ TBMM ZC., D. 1, C. 4, s. 75.

⁴⁹⁴ TBMM ZC., D. 1, C. 11, s. 368.

⁴⁹⁵ TBMM ZC., D. 1, C. 25, s.301.

⁴⁹⁶ TBMM ZC., D. 1, C. 4, s. 83.

⁴⁹⁷ TBMM ZC., D. 1, C. 4, s. 83.

⁴⁹⁸ TBMM ZC., D. 1, C. 25, s. 301.

Diyarbakir Mebusu

Hamdi

Hamdi Bey'in izin takririnin okumasından sonra oylamaya sunulan takrir aynen kabul edilmiştir⁴⁹⁹.

-Hamdi Bey'in Suistimal Ettiği Müddetin Bu Seneki İzinlerinden Sayılmasına, Dair Divan-ı Riyaset Kararı

19 Kasım 1921 tarihli oturumda Hamdi Bey'in, T.B.M.M. tarafından verilen izin günleri dışında 13 Mart 1921 tarihinden 27 Nisan 1921 'e kadar 45 gün, 23 Ağustos 1921 tarihinden 10 Eylül 1921'e kadar da 18 gün izin kullanarak toplamda 63 günlük iznin bu seneki izin süresinden düşürülmesine karar verilmiştir. Bu konuda Divanı Riyaset Kararı hazırlanmıştır. Karar şu şekildedir;⁵⁰⁰

Heyet-i Umumiye

Geçen seneki mezuniyetinin hitamı olan 13 Mart 1337 tarihinden Meclisi Aliye iltihak eylediği 27 Nisan 1337 tarihine kadar güzëran eden kırk beş günlük tecavüzü ile on beş günlük mezuniyetinin hitamı olan 23 Ağustos 1337 tarihinden Meclise iltihak ettiği 10 Eylül 1337 tarihine kadar geçen on sekiz gün ki, cem'an altmış üç günlük tecavüzünün bu seneki mezuniyetine mahsubuna dair Diyarbakir Mebusu Hamdi Efendinin, takriri Divan-ı Harbte Riyasetin 16 Teşrin-i Sani 1337 tarihli on beşinci içtimasında tetkik olunmuş ve mumaileyhin 13 Mart 1337 tarihinden 27 Nisan 1337 tarihine kadar geçirdiği 45gün ile 23Ağustos 1337 den 10 Eylül 1337 tarihine kadar geçen on sekiz gün ki, ceman altmış üç gün için bu seneki üç aylık mezuniyetine mahsuben alelusul mezun addi ekseriyetle bittensip Heyeti Celilelerine arz edilmiştir efendim.

17. XI. 1337

Büyük Millet Meclisi Reis-i Sani

⁴⁹⁹ TBMM ZC., D. 1, C. 25, s. 301.

⁵⁰⁰ TBMM ZC., D. 1, C. 14, s. 258.

Dr. Adnan

Hamdi Bey'in izinli günlerinin düşürülmesine karşın meclis genel kurulunda okutulan Divanı Riyaset Kararından sonra oylamaya geçilmiştir, yapılan oylama sonucunda karar kabul edilir⁵⁰¹.

3.6. Mustafa Akif Bey (TÜTENK)

3.6.1. Özgeçmişi

1875 yılında Diyarbakır'da doğmuştur. Baba adı Hafız Ahmet Cemil Efendi, Annesi Havva Hanımdır⁵⁰². İlk ve ortaöğretimini özel okulda almıştır. Rüştüyeden mezun olduktan sonra Darül-muallimin(öğretmen okulu) diplomasını almıştır. Muallimlik eğitiminin yanında medrese eğitimi de aldığı bilinir⁵⁰³. 1909 yılında "Hadim-i Terakki" okulunda öğretmenlik ve yöneticilik görevlerinde bulundu. 1909'da Maarif İdaresinde katiplik yaptı. Meşrutiyet sonrasında Vilayet gazetesinde yazılar yazdı. Ziya Gökalp ile birlikte "Dicle" ve "Peyman" gazetelerini yönetti. 1914'te Diyarbakır Evkaf Müdürlüğü Başkatipliğine getirildi. 4 Nisan 1920 seçimlerinde Diyarbakır milletvekili seçildi⁵⁰⁴. Aldığı 79 oy ile Meclis'e girmiştir⁵⁰⁵. Diyarbakır seçimleri öncesindeki mesleği Memurluk ve öğretmenlik olmuştur⁵⁰⁶.

Şeriye-Evkaf ve Dilekçe komisyonlarında çalıştı. Milletvekilliliği sona erince Diyarbakır'da eski görevini sürdürmeye devam etti. Maraş ve Urfa Evkaf Müdürlüklerinde çalıştı. Emeklilik sonrasında da özel okullarda çalışmaya devam etti⁵⁰⁷. Akif Bey evli, 4 çocuk babasıdır. 18 Ekim 1952'de vefat etmiştir⁵⁰⁸.

⁵⁰¹ TBMM ZC., D. 1, C. 14, s. 258-259.

⁵⁰² Yalçın Doğan, a.g.t., s.23.

⁵⁰³ F.Çoker, *Türk Parlamento Tarihi...*, s. 304.

⁵⁰⁴ Yalçın Doğan a.g.t., s. 24.

⁵⁰⁵ *Mustafa Akif Bey'in Seçim Mazbatası*, TBMM Arşivi: Dosya Sicil No:121.

⁵⁰⁶ *Mustafa Akif Bey'in Seçim Mazbatası*, TBMM Arşivi: Dosya Sicil No:121.

⁵⁰⁷ F. Çoker, *Türk Parlamento Tarihi...*, s.304.

⁵⁰⁸ TBMM Albümü..., s.23.

3.6.2. Mustafa Akif Bey'in Mecliste Almış Olduğu Görevler ve Grup Üyelikleri

Mustafa Akif Bey'in meclis içinde almış olduğu görevle baktığımızda; 2.Yasama yılında 2. Şube üyeliği⁵⁰⁹, 3. Yasama yılında 1. Şube üyeliği⁵¹⁰, 4. Yasama yılında 3.şube üyeliği⁵¹¹ görevlerinde bulunduğu tespit olunmuştur.

3.6.3. Mustafa Akif Bey'in Meclis Çalışmaları

Mustafa Akif Bey'in 1. Yasama dönemi çalışmalarına baktığımızda 1 takririnin olduğunu ve takrire zaman içinde cevap gelmediğini görmekteyiz. Diğer mebuslarla yapılan ortak takrir ve teklifinin 2 tane olduğu ve 5 kez meclis tarafından izinli sayıldığı anlaşılmaktadır.

3.6.4.Takrir ve Teklifleri

3.6.4.1. Takrirler

- Yunan Tarruzu Sebebiyle Musul'a İdareci Ataması Yapılmaması Hakkındaki Takriri

14 Ağustos 1920 tarihli Meclis oturumunda, Mustafa Akif Bey ve Kadri Ahmet Bey tarafından bir buçuk yıldan beri Yunanlıların taarruzda bulunması sebebiyle Musul'a vali ve memur tayini yapılmasının güçlük olacağına dair şu takrir verilmiştir;⁵¹²

(Takrir Sureti)

“Bir buçuk seneden beri cephe alınarak tevkif edilebilen Yunan taarruzunun şu günlerde iktisap ettiği derece-i şiddet karşısında lüzumu kadar tedarikat ve tedabir icrasına mecbur kaldığımız sırada işgal altında bulunan Musul'a vali ve memurin-i saire tayini suretiyle isticlabı müşkilat ve mesaib doğru olmadığı gibi bu kabil teşebbüsatin Meclisin hal-i içtimada bulunduğu zamanlarda Arayi umumiyyeye müracaat suretiyle icrası taksim-i vezaif ve mesuliyet kaidesine de muvafık olacağından buna dair bir karar ittihazına değin (Olti mutasarrıfının tayini gibi)

⁵⁰⁹ TBMM ZC., D. 1, C. 9, s. 18.

⁵¹⁰ TBMM ZC., D. 1, C. 18, s. 20.

⁵¹¹ TBMM ZC., D. 1, C. 28, s. 21.

⁵¹² TBMM ZC., D. 1, C. 3, s. 203.

hareket ettirilmiş olan heyetin elyevm bulundukları mahalde emre intizar ettirilmeleri ve bu teşebbüsün Heyet-i Umumiye kararıyle müstacelen arz-ı teklif ederim.

8.VI.1336

Siverek

Diyarbakir

Diyarbakir

Mehmet

Kadri Ahmet

Akif

Mustafa Akif Bey ve Kadri Ahmet Bey'in takririn ardından konu hakkında Dahiliye Vekaletinin cevap tezkeresi şu şekildedir;⁵¹³

Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesine

11. VI. 1336 tarihli ve 37 ve 240 numaralı tezkere-i aliyei riyasetpenahileri ve merbutu Diyarbakir Mebusu Ahmet Kadri Bey ve Rüfekasının takriri mütalaa olundu. Musul vali tayini takrirden beyan edildiği veçhile isticlalı müşkülât ve mesaip için değil belki düşmanlarımızın malum olan tertibat ve istihzaratı sebebiyle defî ve tahfîfi mesaip maksadına müstenit ve esbabı siyasiyeye matuf olduğu ve mahaza validen başka memur gönderilmediği maruzdur efendim.

4 Ağustos 1336

Dahiliye Vekaleti Vekili Dr. Adnan

3.6.5. Diğer Milletvekillerinin Takrir ve Tekliflerindeki İmzası

-Trabzon Mebusu Hasan Bey ve Refikin, Kırşehir Sabık Mebusu Bekir Efendi'ye Ait İstida Encümeni Mazbatasının Aceleyle Yapılması Gereken Müzakereye Dair Takriri⁵¹⁴.

- Diyarbakir Mebusu Hacı Şükrü Bey ve Seksen Refikin, Bazı Yerlerde Özel Yetkilere Sahip Zatların Acele ile Teşkilata Memur Edilmesine Dair Takrir⁵¹⁵.

⁵¹³ TBMM ZC., D. 1, C. 3, s. 203-204.

⁵¹⁴ TBMM ZC., D. 1, C. 24, s. 228.

⁵¹⁵ TBMM ZC., D. 1, C. 4, s.42.

3.6.6. İzin VD. Hususlarda Hakkındaki Bulgular

-Mustafa Akif Bey'in izini

Mustafa Akif Bey 1 Yasama yılında; 16 Eylül 1920'de 6 ay⁵¹⁶, 19 Mayıs 1921, 3 ay⁵¹⁷, 7 Kasım 1921, 3 ay⁵¹⁸, 27 Eylül 1922, 3 ay⁵¹⁹, 1 Kasım 1922, 3 ay⁵²⁰ olmak üzere 5 defa izin kullandığı tespit edilmiştir.

3.7. Zülfü Bey (Mehmet Zülfü TİGREL)

3.7.1. Özgeçmişi

1876'da Diyarbakır'da doğdu. Babası Ali Hamit Bey, annesi Nezire Hanım'dır.⁵²¹ Diyarbakırlı Servet-i Fünun Dönemi şairi ve sanatçısı Süleyman Nazif'in dayısı oğlu ve aynı zamanda kayınbiraderidir. Eğitimini Diyarbakır Askeri Rüştiyesi ve İdadisinde almıştır.Mektupçuluk Kalemünde katip olarak hizmete girmiştir.Bidayet Mahkemesi Hukuk ve Ceza Üyeliği,Meclis İdare-i Vilayet Baş Refakati görevlerinde bulundu.Son Osmanlı mebusan meclisinde II. ,III. ve IV. dönemlerinde Diyarbakır milletvekilliliği yaptı⁵²². Mondros sonrasında milletvekili arkadaşı Feyzi Bey ile birlikte Ermeni propagandasında bulunduklarından dolayı 15 Ocak 1919'da İngilizler tarafından tutuklanarak Mısır'a Seydibeşir kampına götürüldüler.23 Temmuz 1919'da Malta'ya sürüldüler.6 Eylül 1922'de Ali İhsan Paşa,Kara Kemal ve 16 kişinin bulunduğu bir grup ile Malta'dan kaçmıştır⁵²³.İngilizler Malta Adası'nı ''Kuş Uçmaz''olarak adlandıırd, milletvekillerinin kaçmaları büyük yankı uyandırmıştı⁵²⁴.Malta'da tutuklu bulunana Zülfü Bey⁵²⁵ 4 Nisan 1920'de 1.dönem Diyarbakır milletvekili olarak seçilmiştir.4 mayıs 1921'de meclisteki yerini almıştır⁵²⁶.Lozan Barış Konferansında Temsil Heyeti danışmanlığı yapmıştır⁵²⁷.Lozan Görüşmelerinde gitme sebebinin kendisinin

⁵¹⁶ TBMM ZC., D. 1, C. 4, s. 157.

⁵¹⁷ TBMM ZC., D. 1, C. 10, s. 320.

⁵¹⁸ TBMM ZC., D. 1, C. 14, s. 95.

⁵¹⁹ TBMM ZC., D. 1, C. 23, s. 234.

⁵²⁰ TBMM ZC., D. 1, C. 24, s. 302.

⁵²¹ Zülfü Tigrel Bey'in Tercüme-i Hal Belgesi, TBMM Arşivi:Sicil Dosya No:122.

⁵²² Doğan, a.g.t., s. 27.

⁵²³ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi..*, s.308-309.

⁵²⁴ Bilal N. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, Bilgi Yayınevi, İstanbul,1985, s.385.

⁵²⁵ Mahmut Goloğlu, *Cumhuriyete Doğru*, Türkiye İşBankası Yayınları, İstanbul ,2010, s.103.

⁵²⁶ Zülfü Tigrel Bey'in Tercüme-i Hal Belgesi, TBMM Arşivi:Sicil Dosya No:122.

⁵²⁷ TBMM Albümü.,s.23.

kürt kökenli olmasıdır.Kürt Sorununu konuşmak üzere Lozan'da bulunmuştur, fakat kürt olduğunu mecliste de başka bir yerde de ifade etmemiştir⁵²⁸.Mecliste içişleri,sağlık,sosyal yardımlaşma komisyonlarında çalıştı.Mecliste I.'nci dönem,II.'nci dönem,IV.'ncü,V.'nci,VI.'nci dönemde Diyarbakır milletvekili seçildi⁵²⁹.

Meclis'e 456 oy ile 2. Dönem'de girmiştir⁵³⁰. Asıl mesleği çiftçilik olan Zülfü Bey evli ve 3 çocuk babasıdır⁵³¹.Bu yasama yılında 29 Ekim 1940 tarihinde vefat etmiştir⁵³².

3.7.2. Zülfi Bey'in Mecliste Almış Olduğu Görevler ve Üyelikleri

Zülfü Bey'in meclis içerisinde almış olduğu görevlere bakıldığı zaman; 2. Yasama yılında 4. Şube Üyeliği⁵³³, 3. Yasama yılında 2. Şube Encümen Üyeliği⁵³⁴, 4. Yasama yılında 4. Şube Üyeliği⁵³⁵,4. Yasama yılında Dahiliye Encümenine Üyeliği⁵³⁶,4. Yasama yılında Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Encümenine üyeliği⁵³⁷ görevinde bulunduğu tespit edilmektedir.

3.7.3. Zülfi Bey'in Meclis Çalışmaları

Zülfü Bey'in 1. Yasama Dönemi'nde yapmış olduğu meclis çalışmalarına baktığımızda; çeşitli konular hakkında 3 konuşması bulunmakla beraber, zaman içinde herhangi bir cevabın gelmediği görülen 3 sual takriri bulunmaktadır. Bunların dışında mecliste diğer milletvekilleri ile ilgili olan ortak takrir ve tekliflere baktığımızda 1 tanesinde imzası olduğunu görüyoruz. Meclisin Zülfi Bey'e verdiği izin ise; 2 kez olduğu tespit edilmiştir.

⁵²⁸ Doğan,a.g.t.,2.27.

⁵²⁹ F.Çoker,a.g.e.,s.309.

⁵³⁰ *Zülfü Tigrel Bey'in Seçim Mazbatası*, TBMM Arşivi:Dosya Sicil No:117_1_2.

⁵³¹ *Zülfü Tigrel Bey'in Tercüme-i Hal Belgesi*, TBMM Arşivi:Sicil Dosya No:122.

⁵³² Doğan, a.g.t., s. 28.

⁵³³ *TBMM ZC.*, D. 1, C. 9, s. 18.

⁵³⁴ *TBMM ZC.*, D. 1, C. 18, s. 20.

⁵³⁵ *TBMM ZC.*, D. 1, C. 28, s. 21.

⁵³⁶ *TBMM ZC.*, D. 1, C. 28, s. 42.

⁵³⁷ *TBMM ZC.*, D. 1, C. 28, s. 43.

3.7.4. Sual Takrirleri

- Ziraatın Durumu Hakkındaki Sual Takriri

Zülfü Bey, Meclisin 6 Aralık 1921 tarihli oturumunda tarımın genel durumu hakkında bir sual takriri vermiştir. Ziraatın durumu hakkındaki sual takriri incelenmek üzere İktisat Vekaleti'ne havale edilmiştir⁵³⁸. Meclisin 29 Haziran 1922 tarihli oturumunda zirai durum hakkında sual takriri Meclis gündemine alınmışsa da Zülfü Bey'in o toplantıda hazır bulunmaması sebebiyle gündemden çıkarılmıştır⁵³⁹. İlerleyen tarihlerde ise yasama dönemi son bulana kadar sual takririne cevap verilmemiştir.

- Hapishanelerin Durumu Hakkında Dahiliye ve Adliye Vekâletlerine Sual Takriri

Zülfü Bey, hapishanelerin var olmasında ve hizmet ettiği görevlerin önemine değinerek, mahkûmların işledikleri suçlara bakılmaksızın akli ve bedeni sağlıklarının korunarak, sağlıklı koşullarda barındırılmaları ve suç işlemeyecek insanlar olarak yetiştirilip topluma tekrar kazandırılmaları hususuna dikkat çekerek ülkedeki hapishanelerin bu hizmetin gereklerini yerine getirmekten uzak olduğunu dile getirmiştir. Bu bakımdan hapishane koşullarının ne zaman ve nasıl iyileştirileceği hakkında Adliye ve Dahiliye Vekâletlerinin cevaplaması amacıyla 5 Aralık 1921 tarihli şu sual takririni vermiştir⁵⁴⁰;

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

“Heyet-i Celilenin malumu olduğu üzere hapishanelerden maksat her ne sebebe mebni olursa olsun oralarda toplanan mahkûm ve mevkûfları tezhibe çalışmak ve bir müddet sonra zarardan salim bir fert halinde hayatı umumiyyeye iade etmektir. Bu cihetle mahpusiyet müddeti esnasında bir mahpusun sıhhat-i bedeniyasını idame etmek ve ruhunu tezhibe çalışmak pek tabii bir vazifedir. Halbuki elyevm hapishanelerin bulunduğu hal bu gayeleri temin edebilmekten çok uzaktır. İşgal altındaki yerlerden nakledilen mahpuslar diğer mevakiin zaten ihtiyaca kâfi olmayan hapishanelerini doldurmuştur. Bazı yerlerde iki yüz kişiyi almıyan koşullara yedi sekiz yüz kişi yatırılmıştır, bu haliyle hapishanelerin birçoğu mahkûm

⁵³⁸ TBMM ZC., D. 1, C. 15, s. 41.

⁵³⁹ TBMM ZC., D. 1, C. 21, s. 164.

⁵⁴⁰ TBMM ZC., D. 1, C. 15, 250.

ve mevkuf tefrik edilmeksizin bütün sakinleri için bir maktel halini almıştır. Böyle bir izdiham içinde havadan, kâfi derecede yiyecekten ve soğuktan tahaffuz vesaitinden mahrum olarak yaşayan adamların birçoğu seri bir ölüme mahkumdur. Böyle bir muhit ceraim erbabını tehzip edeceği yerde kaza sevki ile oraya düşen haysiyet ve namus erbabında bile cinai meyiller uyandıracak bir mahiyettedir. Memleketin mütemadi surette uğradığı nüfus boşlukları karşısında her ferdin hayatını kıymetli görmek icab ettiği halde hapishanelerdeki acıklı ve tehlikeli vaziyette niçin tamamiyle lakayt kalındığını Dahiliye ve Adliye Vekillerinden sual ederim.”

5 Kanun-ı Evvel 1337

Diyarbakir Mebusu

Zülfî

Meclis genel kurulunda Zülfü Bey’in sual takriri okunduktan sonra 29 Aralık 1921 tarihli oturumda Dahiliye Vekili Ali Fethi Bey, Zülfü Bey’in sual takririni cevaplamak amacıyla söz almıştır. İddia edildiği gibi, hapishanelerin son derece kötü şartlar içerisinde olduğu, birçok yerde bağımsız bir hapishanenin dahi bulunmadığı ve kaymakamlık binalarının sağlık şartlarından son derece uzak olarak, bodrum katlarının hapishane olarak kullanıldığını Ali Fethi Bey tarafından kabul edilmiştir. Ali Fethi Bey, günün şartlarında gerek sağlık açısından gerekse iâşe vs. şartlarının son derece iyi hazırlandığı yeni cezaevlerinin inşasının bütçeye en az 5-6 milyon liralık yük getireceği; bu yükün de bütçe tarafından karşılanmasına imkân olmadığını belirttiği şu konuşmayı yapmıştır⁵⁴¹;

“Efendim, hapishaneler hakkında Diyarbakir Mebusu Zülfü Beyin takririne cevap arz ediyorum: Mevcud olan hapishanelerin bugünkü hali hakikaten acınacak bir haldedir. Fazla söylemek istemem, hapishanelerimizin her suretle noksanı vardır. Hapishanelerimiz fennî bir usulde inşa edilmekten sarfinazar, ekseri yerlerde Hükümet dairelerinin bodrum katlarında bulunmaktadır. Bittabi havadan, teneffüsten vesair eden mahrum olan bu mahallerin kavaid-i sıhhiyeye katiyen gayri muvafık olduğunu itiraf etmek lâzım gelir. Mamefih hapishanelerimizin bu hali

⁵⁴¹ TBMM ZC., D. 1, C.15, s.251.

yalnız bugüne mahsus birşey değildir. Eskiden beri maatteessüf böyle bulunmaktadır. Mütaaddid defalar bunların ıslahına teşebbüs edilmişse de bütçenin âdem-i kifayesi dolayısıyla bir muvaffakiyet hâsıl olamamıştır. Filvaki bugün mevcut olan hapishaneleri ıslah etmek, fen dairesinde bunları yeniden inşa etmek ve bugünkü kavait ve nazariyata göre hapishaneler vücuda getirebilmek için bütçeye beş, altı milyon liralık bir meblâğ ilâve etmek lâzımdır. Hapishaneler tarzı inşa dolayısıyla bu mehziri cami olmakla beraber hapishanelerde bulunan mahpuslar da maatteessüf gıda itibariyle de şayanı merhametbir halde bulunmaktadırlar. Filvaki hapishanedekilere bir ekmek tayını verilmektedir. Hattâ bâzı yerlerde para verilemediği için onun bile tedarikinde müşkülât çekilmektedir ve belediyelere müracaat edilmekte ve belediyelerden hapishanelere ekmek verilmektedir. Bugünkü muayyenat tahsisatı bütçede (450) bin liradır. Bu para bittabi gayrikâfidir. Eğer daha fennî bir surette gıdalandırmak lâzım gelirse hiç olmazsa bu tahsisatı bir buçuk milyona iblâğ etmek lâzımdır. Bu da bütçe meselesidir. Yoksa baklava ile besleyecek değiliz. İnsani bir surette muamele etmek lâzım. Ondan başka hapishanelerin masarifi müteferrikası ki mualecatesmanı, tenvirat, teshinat vesaire gibi hususata sarf olunur. Bu da gayet cüzi bir miktardadır. Hapishane itibariyle her hapishaneye vasati olarak ayda (19) lira isabet etmektedir. Bununla tenvir, teshin, mualece vesaire gibi bir şey ikmal etmek imkânı yoktur. Mahpuslardan hasta olanların yine şerait-i sıhhiye dairesinde hapishaneler civarında yapılacak olan ufak hastanelerde tedavilerine dikkat etmek bugünkü şeraitle gayrikabildir ve gayri kâfidir. Bunun için yeniden inşaata da imkân yoktur. Bundan başka gardiyan meselesi vardır. Malûmuâliniz Hapishaneler Nizamnamesi mucibince bir defa cinayetle mahkûm olanlar münferit mahallerde bulunacaklar, maznun olanlar ayrı bir yerde bulunacaklar, birbirleriyle temas etmeyecekler, halbuki ekseri yerlerde hapishaneler yalnız bir koğuştan ibarettir. Bilcümle erbabı ceraim aynı yerde bulunmaktadır. Bu da şayanı ıslahtır. Sonra şabb-ı emret çocuklar diğerleriyle beraber bulunuyorlar. Bu da hapishanenin âdem-i istiabi yüzünden vâki oluyor. Maatteessüf buna da riayet etmek mebalighin azlığı hasebiyle gayri kabildir. Ondan sonra kadın hapishaneleri; bunlara da ekseriyetle gardiyan tahsisatı verilemiyor. Bunların gardiyanı jandarmalardan ibarettir. Binaenaleyh jandarmaların kadınlara gardiyanlık ifa etmelerinden ne gibi mahazir tevellüd edeceğine dair uzunuzaydıysa tafsilâta hacet

görmüyorum. Eğer muntazam ve mükemmel ve bugünkü nazariyatı cezaiyeye muvafık surette hapisaneler vücuda getirmek Meclisi Âlice matlupsa bittabi bunun da masarifatına katlanmak lâzım gelir. Binaenaleyh evvelâ düşünülecek şey bütçe meselesidir. Mamañih elden geldiği kadar bunların ahvaline dikkat ediyoruz. Daha ferahlı olan yerlere sıkı olan yerlerden naklediyoruz. Maatteessüf bu da imkân dairesinde yapılabilir. Matlup olan ıslahat imkân haricindedir.

Ali Fethi Bey'in şifahi cevabından sonra söz alan Zülfü Bey, açıklamayı yeterli bulduğunu, konu hakkındaki diğer düzenlemelerin bütçe görüşmeleri sırasında yapılmasını isteyeceğini belirtmiştir⁵⁴².

3.7.5. Meclis Konuşmaları

- Malta'dan Dönüşü ve Meclis'e Takdim Münasebetiyle Sözleri

Zülfü Bey, Malta'daki esaretinin son bulması ve yurda dönmesi üzerine 15 Kasım 1921 tarihinde, Sivas Milletvekili Rauf Beyle birlikte TBMM'ye katılmıştır⁵⁴³. Meclis'e takdimden sonra, önce Rauf Bey Malta günleri hakkında bir konuşma yapmıştır. Ardından söz alan Zülfü Bey ise; önce Mısır, ardından Malta'da devam eden tutukluluk günlerinin çok zor geçtiğini, bu kötü günlerin son bulması için büyük fedakarlıklar da bulunan Meclisteki milletvekillerine ve türk ordusuna, halkına karşı son derece müteşekkir olduğunu belirttiği şu konuşmayı yapmıştır;⁵⁴⁴

“Muhterem arkadaşlar, hakkımda gösterdiğiniz şu teveccühe karşı ne söyleyeceğimden âcizim. Hemen Allah Meclisin sâyini meşkûr eylesin duasını tekrar ederim. Memleketin en buhranlı, en dağdağlı bulunan bir zamanında, milletimizin evlâtlarını düşman ve zalim bir devletin elinden almak hususunda göstermiş olduğunuz fedakârlığa karşı arz-ı şükran ederim. Bundan evvel beyefendi beyan buyurdular. Tekrarına lüzum görmem. Çünkü ondan aşağı bir kelime tasavvur edemem ki, o kelimeyi kullanayım. Vaktiyle tebaasını değil, kendisine iltica eden mültecileri bila ecnebiye teslim etmeyen bu hükümetin biz evlâdı olduğumuz halde, kabine ilk defa olarak bizleri rehn olarak verdiler. İngilizler rehn olarak aldıkları halde bizi Mısır'da hapishanede çürüttüler. Sonra Malta'ya getirdiler. Malta'da

⁵⁴² TBMM ZC., D. 1, C. 15, s. 251.

⁵⁴³ TBMM ZC., D. 1, C. 14, s. 218.

⁵⁴⁴ TBMM ZC., D. 1, C. 14, s. 219.

yapılan fecayii tasvirden âcizim, çünkü tasavvurun fevkindedir. Yine çok şükür olsun ki, milletimiz, düşmanlar memleketimize hücum ettiği zaman, Meclisi Âli bütün kuvvetiyle, milletle beraber çalıştılar ve memleketi kurtarmaya sâyettiler. Gerek ordunun muzafferiyeti gerek Meclisin himmetinden dolayı Cenab-ı Hakk'a hamdüsenâ eyler ve fazla söylemeyi zait ad eylerim. Ne söylesem de âcizim. Aranızda bulunmakla kesbi mefharet eylerim efendim.”

-Mükellefiyeti Nakliye-i Askeri Kanunu Üzerine Sözleri

Meclisin 14 Mart 1922 tarihli oturumunda Mükellefiyet-i Nakliye-i Askeriye Kanunu görüşmeleri esnasında söz alan Zülfü Bey; sözü edilen kanun ile halka yük teşkil edileceğini, halka değil hükümete fayda sağlayacağını, verginin köylü halka ağır geleceğini ve altında ezileceklerini ve de nüfus miktarları öğrenilmeden vergi dağılımı yapmanın yanlış olduğunu söyleyerek bu durumda köylü halka ekonomik olarak ne hayvan ne de nakit kalmayacağını ifade eder. Bu kanunun şehirli nüfustan daha çok köylü nüfusu büyük bir yükümlülük ile karşı karşıya bıraktığı, Milli Mücadele başladığı andan itibaren bu mücadelenin sürdürülebilmesi için köylü nüfusun daha fazla fedakarlıkta bulunduğunu ve kanunun bu hali ile kabul edilmesinin mümkün olmadığını belirttiği şu konuşmayı yapmıştır⁵⁴⁵; “Efendim, hükümetin bize vermiş olduğu esbabı mucibe mazbatasında mükellefiyet-i nakliye-i askeriye namıyla halka bir bar teşkil eden ve fakat Hükümete pek çok faide teklif eden bir tekliftir. Maliye Vekili Beyden sorarım: Bu küçük vergi dediği ne kadar vergidir acaba? Nüfusu umumiye ne kadardır? Bunu tesbit etmeden böyle en ağır vergiyi tarh edip milleti ezdirmek, zannedersem doğru değil. İkincisi, Muvazene-i Maliye Encümeni mazbatalarından nakliye menzil hututu sahasındaki nakliyat hemen kamilen köylü üzerine münhasır kaldığı cihetle vesaiti nakliye-i askeriyenin tekemmülüne kadar her işe tercihan deyip geçiyor. Çok teşekkür ederim ki, köylü bu kadar ezildiği halde köylüyü buna dahil etmemişlerdir. Bugün vesait ne kadar alınmış ise köylülerden alınmıştır, şehirliyelerden alınmamıştır. Şehirliyeler iştirak etmemişlerdir. Eğer şehirliyeler iştirak etmiş olsalardı, bunu maalfihhar kabul ederim. Köylünün hiçbir şeyi kalmadı. Hayvan kalmadı, yine ağır yükü köylünün üzerine

⁵⁴⁵TBMM ZC., D. 1, C. 18, s. 219-220.

yükliyoruz. Gerek hükümetin küçük bir vergi demesi ve gerek Muvazene-i Maliye Encümeninin ahali üzerine, yani köylü üzerine yüklenmesi doğru değildir. Hükümet düşünsün, iyi bir kanun getirsin. Onun üzerine müzakere edelim.”

Zülfü Bey’in konuşmasının ardından kendisinin bu kanun üzerine başka bir konuşması olmamış olup, diğer mebusların lehte ve alehte söz almalarından sonra kanun maddelerinin oylamasına geçilmiştir.

-İdare-i Kura ve Nevahi Kanun Tasarısı Hakkında Sözleri

Meclisin 21 Mart 1922 tarihli oturumunda İdare-i Kura ve Nevahi Kanun Lahiyası’nın (Köyler ve Nahiyelelerin İdaresi Hakkındaki Kanun Tasarısı) 67. Maddesinin ⁵⁴⁶ görüşmeleri sırasında söz alan Zülfü Bey; Nahiye Şurasına kaymakamın gelmesinin şura ya güveni sarsacağını, bu sebepten kaymakamların şura ya katılmasının yanlış olacağını beyan ettiği şu konuşmayı yapmıştır ⁵⁴⁷; *“Bir taraftan şura diyoruz. Diğer taraftan kaymakamları getirip şura ile tevhid ediyoruz. Bu katiyen caiz değildir. Zaten müdürler kaymakamın vekilidir. Hem de ahalinin vekilidir. Tekrar kaymakamı getirmek demek, o şuraya itimat etmemek demektir. Bu katiyen doğru değildir. Eğer Süleyman Sırrı Bey biraderimizin dediği gibi samiin olarak bulunması lazım gelirse bu katiyen olamaz.”*

Meclisin 21 Mart 1922 tarihli oturumunda İdare-i Kura ve Nevahi Kanun Layihası’nın (Köyler ve Nahiyelelerin İdaresi Hakkında Kanun Tasarısı) 72. Maddesinin ⁵⁴⁸ görüşmeleri sırasında söz alan Zülfü Bey; Nahiye Şurası ve Vilayet Şurasının neden karıştırıldığına dair şu soruyu sormuştur ⁵⁴⁹; *“Madem ki nahiye şurasına vilayet şurası karışıyor, bütçesine de karışıyor mu?”* Zülfü Bey’e cevaben söz alan Karesi Mebusu Vehbi Bey ise şu cevabı vermiştir ⁵⁵⁰; *“Elbette karışacaktır. Tasdik edecektir”*. Zülfü Bey cevaben şu soruyu sormuştur ⁵⁵¹; *“Nahiye varidatına iştirak edecek mi? Nahiye şuralarına vilayetin yapacağı muavenet var mı?”*. Vehbi

⁵⁴⁶ **MADDE 67-** Bizzat kaymakam veya gönderecekleri memurini mahsusa şura müzakeratında hazır bulunabilir. Fakat rey veremezler.

⁵⁴⁷ TBMM ZC., D. 1, C. 18, s. 326.

⁵⁴⁸ **MADDE 72** – Nahiye şurası azası nahiye bütçesinden hiçbir nam ile muhassasat almayarak fahriyen ifayı vazife ederler.

⁵⁴⁹ TBMM ZC., D. 1, C. 18, s. 327.

⁵⁵⁰ TBMM ZC., D. 1, C. 18, s. 327.

⁵⁵¹ TBMM ZC., D. 1, C. 18, s. 327.

Bey ise⁵⁵²; ‘‘Peki tabii, yapacaktır. Nahiye şurası istiklali tam ile ilanı istiklal etmiş değildir. Vilayet şurasına tabidir. Bunda şüphe yoktur.’’ şeklinde cevap vermiştir.

3.7.6. Diğer Milletvekillerinin Takrir ve Tekliflerindeki İmzası

-Gelibolu Mebusu Celâl Nuri Beyle arkadaşlarının, Türk dostu Klod Farer'e teşekkürname yazılmasına ve Piyer Loti'nin Türkiye'nin Paris Mümessilliğince hatrının sorulmasına dair takrir⁵⁵³.

3.7.7. Kullandığı İzinler

Zülfü Bey'in, 3. Yasama yılı içinde 6 Mart 1922 tarihli oturumunda vatani görev izini⁵⁵⁴, 12 Ekim 1922 tarihinde 20 gün⁵⁵⁵, olmak üzere iki kez izin verilmiştir.

3.7.8. Diğer Bulgular

-Malta'dan Dönmüş Olan Sivas Mebusu Rauf ve Diyarbakir Mebusu Zülfü Beylerin Meclise Katılışı

Meclisin 15 Kasım 1921 tarihli oturumunda Malta'da tutsak olduklarından dolayı meclise gelememiş, tutsaklıktan kurtulup Meclisi Aliye katılmışlardır. Sivas Mebusu Rauf Bey ve Diyarbakir Mebusu Zülfü Beyler meclise geri gelmeleri mebuslara arz edilmiştir⁵⁵⁶.

-Mebuslardan Yedi Kişinin Vatan Vazife ile Görevlendirildikleri Başkumandanlık Tezkeresi

Meclisin 6 Mart 1922 tarihinde, Zülfü Bey'in içlerinde olduğu yedi kişilik mebusların vatan hizmeti yapmalarına dair görevlendirildiklerine dair Mustafa Kemal Atatürk'ün Başkumandanlık tezkeresi şöyledir⁵⁵⁷;

⁵⁵² TBMM ZC., D. 1, C. 18, s. 327.

⁵⁵³ TBMM ZC., D. 1, C. 16, s. 96.

⁵⁵⁴ TBMM ZC., D. 1, C. 18, s. 73.

⁵⁵⁵ TBMM ZC., D. 1, C. 23, s. 364.

⁵⁵⁶ TBMM ZC., D. 1, C. 14, s. 218.

⁵⁵⁷ TBMM ZC., D. 1, C. 18, s. 73.

Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesine

Siird Mebusu Halil Hulki Efendi,

Van Mebusu Haydar Bey,

Muş Mebusu Rıza Bey,

Diyarbakir Mebusu Zülfi Bey,

Siverek Mebusu Abdülgani Bey,

Bitlis Mebusu Sadullah Bey,

Muş Mebusu İlyas Sami Bey,

Balada muharrerü'l-esami zevat vezaif-i mühimme-i vataniyeye memur edilmiştir. Arz-ı malumat eylerim efendim.

Büyük Millet Meclisi Reisi ve Başkumandan

Mustafa Kemal

SONUÇ

I.Dünya Savaşından çıkan Osmanlı Devleti, İtilaf devletlerince zorla imzalatılan Mondros ve Sevr Antlaşmalarıyla ağır yenilgi almıştır. Mondros'un 7.maddesine dayanarak İtilaflar Anadolu işgallerine başlamıştır. Osmanlı Padişahı ve devlet adamlarının çaresizliği ve işgal girişimlerine sessiz kalmıştır. Fakat Türk halkı işgallere sessiz kalmamıştır. İtilafların propagandasıyla ayaklanan azınlıkların bağımsızlık talepleriyle bulundukları bölgedeki ayrılıkçı hareketlere karşı olmuştur. Türk milleti tarih boyunca yaşadığı topraklar uğruna mücadelelerde bulunmuştur.

Halkı bölgesel düzeyde bilinçlendirip daha sonra ulusal düzeyde kurtuluşa erdirecek olan Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk olmuştur. Mustafa Kemal Atatürk'ün askeri yetkilerle 19 Mayıs 1919'da Samsun'da çıkmıştır. Olayları yerinde görüp rapor hazırlaması ve bölgede ezilen ve haksızlığa uğrayan halkın memleketin gerçek sahibi olduğunu ortaya koymak istemiştir.

Nitekim Mustafa Kemal Atatürk Samsun'a çıktıktan sonra ilk olarak yayınladığı Samsun Raporu olmuştur. Mustafa Kemal Atatürk'ün Havza'dan sonra Amasya Genelgesi yayınlaması ile de bağımsız bir Türkiye Devleti'nin temellerinin atılmasında ikinci adımı oluşturmuş ve ulusal düzeyde kongreler ile halkın işgallere karşı direnişe ve kurtuluşa çağırmıştır.

Dönemin hükümeti olan Damat Ferit Paşa'nın istifa etmesiyle başa gelen yeni hükümet olan Ali Rıza Paşa hükümeti daha ılımlı bir yapıya sahiptir. Ali Rıza hükümeti Temsil Heyeti ile yakın temaslarda bulunmuştur. Halkın kurtuluşu için Mustafa Kemal Paşa, Anadolu direnişlerine karşı çıkmış ve halkı direnişlere karşı bilinçlendirmiştir. 16 Mart 1920'de İngilizlerin, İstanbul'u işgal etmeleriyle birlikte Son Osmanlı Mebusan Meclisi dağıtılmıştır. Mecliste bulunan vekiller tutuklanarak, sürgün edilmiştir. 19 Mart 1920'de Mustafa Kemal Paşa'nın yayınladığı beyanname ile Ankara'da bir meclisin kurulması gerektiği bildirilmiştir. Bu mecliste iki dereceli seçim sistemi uygulanmıştır. Yayımlanan beyannamenin 4.maddesi gereğince her bölgeden 5 temsilcinin seçilmesi gerektiği bildirilmiştir.

Yapılan seçim sonucunda Diyarbakır'dan; Hamdi Efendi'nin(103),Hacı Şükrü Bey'in (112), Kadri Bey'in (131),Kadri Ahmet Bey'in (95),Mustafa Bey'in (79) oy aldığı görülmektedir. Ayrıca Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Malta'ya sürgün edilen Feyzi ve Zülfü Beylerin meclise katılmalarıyla Diyarbakır milletvekili sayısı 7'ye yükselmiştirSeçilen milletvekilleri ve Son Osmanlı Mebusan Meclisinden gelen vekillerin katılmasıyla da 23 Nisan 1920'de I.TBMM açılmıştır. Çalışmada 1920-1923 yılları arasında Diyarbakır milletvekillerinin teklif vetakrirleri ele alınmıştır.

Diyarbakır milletvekillerinin I.Yasama dönemi çalışmalarına bakacak olursak; Feyzi Bey 2 teklif,17 konuşma,4 imzasının bulunduğu ortak teklif ve takrir,Hacı Şükrü 6 teklif,4 takrir,4 konuşma,19 ortak teklif ve takrir,Kadri Ahmet Bey 3 teklif,15 takrir,8 soru,8 konuşma,15 ortak teklif ve takrir,Mehmet Kadri Bey 1 teklif,2 takrir,1 konuşma,5 ortak teklif ve takrir,Hamdi Bey 2 teklif,11 imzasının bulunduğu ortak teklif ve takrir,Mustafa Akif Bey 1 takrir,2 ortak teklif ve takrir,Zülfü Bey ise 3 sual takriri,3 konuşma,1 ortak teklif ve takrir tespit edilmiştir.

Milletvekillerinin eğitim durumlarına baktığımızda; Feyzi Bey İdadi, Hacı Şükrü Bey Harbiye Mektebi, Kadri Ahmet Bey Harbiye Mektebi,Mehmet Kadri Bey Mülkiye Mektebi,Hamdi Bey Müderrislik için icazetname,Mustafa Akif Bey Darülmuallimin (öğretmen okulu),Zülfü Bey Askeri İdadiden mezun olmuştur.Milletvekillerinin yerellik durumlarına baktığımızda Hacı Şükrü Bey dışında diğer altı milletvekilinin Diyarbakır doğumlu olduğu görülmektedir.Dönemin şartları göz önüne alındığında milletvekillerinin eğitim seviyelerinin yüksel tespit edilmiştir.Çoğunluğun asker,bürokrat ve öğretmenlik mesleklerini icra ettiği görülmektedir.Milletvekillerinin yasama faaliyetlerine baktığımızda ise;ziraai,sağlık,ekonomi,bayındırlık ve eğitim alanlarındaki sorunlara karşı duyarsız kalmadıkları tespit edilmiştir.

İnceleme ve değerlendirmemiz sırasında Diyarbakır Milletvekilleri içerisinde mecliste en aktif çalışmalarda bulunan kişinin Feyzi Bey olduğu tespit edilmiştir.Feyzi Bey'in Nafia Vekaletinde görev almasından dolayı aktif olarak bayındırlık,imar işleri üzerinde denetim kurmuştur.Denetim mekanizmasından ötürü

aktif çalışmalarda bulunmuştur.İcra Vekaletinde de görevlerde bulunduğu tespit edilmiştir.Demiryolu tamiri için önergeler vermiştir. Bölgesinin ve ulusun ilerlemesi, bayındır hale gelmesi, yolların iyileştirilmesi, ihtiyacı olan bölgelere ödeneklerin ve gerekli yardımların sağlanması konusunda büyük bir duyarlılıkla çalışarak mecliste taleplerde bulunmuş ve bu yolda birçok teklif ve takriri meclisçe kabul edilmiştir. Feyzi Bey'in özellikle memleketin demiryolları üzerine oldukça büyük çalışmalar yaptığı, Nafia Vekili olarak büyük sorumluluklar aldığı anlaşılmakta ve ülkenin demiryollarının gelişmesi ile iktisadiyatımızın çağdaş seviyeye gelebileceğini düşünerek bu hususa büyük önem verdiği anlaşılmaktadır. Feyzi Bey ayrıca İktisat Vekaleti Vekili olarak hükümet adına kanun tasarıları sunarak ve bu tasarıların Meclis görüşmelerine alınmasına dair çalışmalarda bulunmuştur.

Feyzi Bey'den sonra Hacı Şükrü ve Kadri Ahmet Beylerin de mühim denilecek düzeyde aktif oldukları anlaşılmaktadır. Kadri Bey, Hamdi Efendi, Mustafa Akif Bey, Zülfi Bey adlı Diyarbakir milletvekillerinin diğerleri kadar olmasa da yine bölge ve memleketlerine dair birçok faydalı sorumluluklarda bulunmuştur. Diyarbakir ve çevre illerde haklın yararına çalışmalarda bulunmuşlardır.

KAYNAKÇA

ARŞİVLER

-TBMM ARŞİVİ

Milletvekili Seçim Mazbataları

Hamdi Bey'in *Seçim Mazbatas*ı, TBMM Arşivi:Sicil Dosya No:116.

Feyzi Bey'in *Seçim Mazbatas*ı, TBMM Arşivi:Sicil Dosya No:117.

Hacı Şükrü Bey'in *Seçim Mazbatas*ı, TBMM Arşivi:Sicil Dosya No:118.

M.Kadri Bey'in *Seçim Mazbatas*ı, TBMM Arşivi:Sicil Dosya No:119.

Kadri Ahmet Bey'in *Seçim Mazbatas*ı, TBMM Arşivi:Sicil Dosya No:120.

Mustafa Akif Bey'in *Seçim Mazbatas*ı, TBMM Arşivi:Sicil Dosya No:121.

Zülfü Bey'in *Seçim Mazbatas*ı, TBMM Arşivi:Sicil Dosya No:117_1_2.

Milletvekili Tercüm-i Hal Belgesi

Zülfü Bey'in *Tercüme-i Hal Belgesi*, TBMM Arşivi:Sicil Dosya No:122.

ZABIT CERİDELERİ

-Açık Oturum Zabıtları

-Gizli Oturum Zabıtları

KİTAPLAR

AKŞİN, Sina, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1*, Yenigün Haber Ajansı Yayınları, İstanbul, 1997.

ALTUĞ, Yılmaz, *Parlamento Hukuku*, Çağlayan Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2003.

ASLAN, Yavuz, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Kuruluşu, Evreler, Yetki ve Sorumluluğu*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk (Söylev)*, Sadeleştiren: İsmet Zeki Eyuboğlu, Say Yayınları, İstanbul, 2010.

AZİMLİ, Mehmet, *Diyarbakır ve Çevresinin Müslümanlaşma Süreci*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2010.

BEDİRHANOĞLU, Esmâ, “*Diyarbakır Coğrafyası ve Tarihçesi*”, Diyarbakır Kültür Envanteri 1, Diyarbakır Valiliği İl Kültür ve Turizm Müze Müdürlüğü Yayınları, Diyarbakır.

BEYSANOĞLU, Şevket, “*Kuruluşundan Günümüze Kadar Diyarbakır Tarihi*”, Diyarbakır: Müze Şehir, Şevket Beysanoğlu-M. Sabri Koz-Emin Nedret İşli, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.

ÇAVDAR, Tevfik, *İttihat ve Terakki*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.

ÇELİK, Armağan, *Kültür Turizmi Çerçevesinde İnanç Turizmi Diyarbakır İli Örneği*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Tezi, Ankara, Mart, 2008.

ÇOKER, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi (Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem, 1919-1923)*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, C.3, No: 6, Ankara, 1995.

DEMİREL, Ahmet, *Birinci Meclis’te Muhalefet (İkinci Grup)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

ERDOĞAN, Mustafa, *Anayasal Demokrasi*, Siyasal Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003.

FENDOĞLU, Tahsin, “*1876 Anayasası veya Monarşik Modernleşme Dönemi*”, Türkler, C.15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

G. ROSKİN, Michael, *Çağdaş Devlet Sistemleri, Siyaset, Coğrafya, Kültür*, (Çev. Bahattin Seçilmişoğlu), Adres Yayınları, Ankara, 2009.

GİRGİN, Kerem Ozan, *Türkiye Seçim Tarihi*, Sokak Kitapları Yayınları, İstanbul, 2013.

GOLOĞLU, Mahmut, *Cumhuriyete Doğru*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010.

HALAÇOĞLU, Yusuf, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılar’da Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK Yayınları, Ankara, 1996.

İNÖNÜ, İsmet, *Genç Subaylık Yıllarım (1884-1918)*, Hazırlayan: Sabahattin Selek, Yenigün Haber Ajansı Yayınları, İstanbul, 1997.

KARAN, Cuma, *Diyâr-ı Bekr ve Müslümanlarca Fethi*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2014.

KARPAT, Kemal H., *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

KURAN, Ahmet Bedevi, *İnkılap Tarihimiz ve Jöntürkler*, Tan Matbaası Yayınları, İstanbul, 1945.

LEWİS, Bernard, *Demokrasinin Türkiye Serüveni*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.

ÖZGİŞİ, Tunca, *“Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosu”*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 2012.

ÖZSOY, Şule, *Başkanlı Parlamenter Sistem, Cumhurbaşkanı’nın Halk Tarafından Seçildiği Parlamenter Hükümet Modeli ve Türkiye İçin Tavsiye Edilebilirliği*, On İki Levha Yayınları, İstanbul, 2009.

SANDER, Oral, *Siyasi Tarih (İlkçağlardan 1918’e)*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006.

SARI, İbrahim, *Şehrimiz Diyarbakır*, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları: 2, İstanbul, 1996.

ŞİMŞİR, N.Bilal, *Malta Sürgünleri*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1985.

TEKİN, Adil, *Diyarbakır*, Diyarbakır’ı Tanıtma ve Turizm Derneği Yayınları, No: 2, İstanbul, 1971.

TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi I*, Bilgi Yayınevi Yayınları, Ankara, 1991.

TBMM Albümü, *1920-2010 1.Cilt 1920-1950*, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2010.

YARAR, Hülya, DELİALİOĞLU Mustafa, *Cepheden Meclise*, TTK Basımevi, Ankara, 1999.

YAVUZ, Bülent, *Parlamenter Hükümet Sistemi’nde ve 1982 Anayasası’nda Başbakan*, Asil Yayınevi, Ankara, 2008.

YÜCEL, Bülent, *Parlamenter Hükümet Sisteminin Rasyonelleştirilmesi ve Türkiye Örneği*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2009.

MAKALELER

AYAN, Sezer, “Siyasi Yapılanma Sürecinde 1961 ve 1982 Anayasası”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 8, Sayı 2, Sivas,2007.

ÇALEN, Mehmet Kaan, “1909 Kanun-ı Esasi Tadilatı”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 4, 2012.

GAZEL, Ahmet Ali, “Birinci Meşrutiyet Parlamentosunda Parlamenter Denetim: İstizah (Gensoru), Meclis Araştırması, Meclis Soruşturması, Genel Görüşme”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C.1,S.17,Konya,2005.

KILIÇ, Remzi, “Diyarbakır ve Güneydoğu Anadolu’nun Osmanlı Devleti’ne Katılması”, *1. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlı’ya Diyarbakır Sempozyumu*, Diyarbakır, 2004.

ÖĞÜT- ÇADIRCI, Tahir-Çiğdem, “Cumhuriyet Dönemine Geçiş Sürecinde Diyarbakır’da İktisadi-Mali ve Sosyal Yapı”, *Akademik Bakış Dergisi*, C. 7, S. 13, Ankara,2013.

ÖZCOŞAR, İbrahim, “Şehir ve Eşraf: Osmanlı Diyarbekir’inde Eşraf”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 14, S. 53,Mardin, Bahar,2015.

ÖZER, M. Akif, “Parlamentolar ve Denetim Fonksiyonları”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sayıştay Dergisi*, S.33,Ankara,1999.

PAYASLI, Volkan, “Birinci Dönem TBMM’de Diyarbeki Milletvekili Hacı Şükrü (AYDINDAĞ) Bey’in Siyasi Faaliyetleri (1920-1923)”, *Tarih-Toplum-Ekonomi Kongresi*, Diyarbakır, Ekim, 2018.

YAMAÇ, Müzehher, “İlk Anayasa (1876 Kanun-ı Esasisi) ‘’, *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 3, S. 5, 2014.

YILMAZÇELİK, İbrahim, “Osmanlı Dönemi’nde Diyarbakır’da Yönetim ve Halk Münasebetleri”, *Tarih ve Medeniyetler Tarihi Dergisi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, C. 7, Ankara, 2012.

YILMAZÇELİK, İbrahim, “XVIII. Yüzyıl ile XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır Eyaletinin İdari Yapısı ve İdari Teşkilatlanması”, *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.18, S.29, Ankara ,1996.

LİSANSÜSTÜ TEZLERİ

AĞRIKLİ, Ayşe, *Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Komisyonlar*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 1999.

ERTAŞ, İkrâm, *Hicri 1261/Miladi 1845 Tarihli Diyarbakır Merkez Kazası Gayrimüslim Nüfus Defteri Transkript ve Değerlendirilmesi*, Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Batman ,2017.

İDEM, Tekin, *Adana (Seyhan) Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri (1920-1960)* , Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Şanlıurfa,2015.

YALÇIN,Doğan, *Türk Parlamento Sisteminde Diyarbakır Milletvekilleri ve Faaliyetleri(1920-1950)*, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlke ve İlkeleri Enstitüsü,Yayınlanmamış Doktora Tezi,Erzurum, 2018.

ANSİKLOPEDİLER

ASLAN, Yavuz, “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C.16, Ankara, 2002.

AYBAKAN, Bilal, “Meclis” *TDVİA*, C. XXVIII,Ankara,2003.

GÜNEŞ, İhsan, “Türkiye Büyük Millet Meclisi”, *TDVİA*, C.41, Ankara, 2012.

KÖSE, İhsan, “Atatürk’ün Ankara’ya Gelişi ve TBMM’nin Açılışı”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C.16,Ankara, 2002.

KÜÇÜK, Mustafa, “Birinci TBMM’nin Açılışı ve Anlamı”, *Türkler*,Yeni Türkiye Yayınları,C.16, Ankara ,2002.

ÖZÇELİK, Ayfer, “1908 Meclis-i Mebusanı’nda Temel Haklar ve Hakimiyet-i Milliye ile İlgili Bazı Tartışmalar”,*Türkler*,Yeni Türkiye Yayınları,C.14, Ankara, 2002.

YİNANÇ, Mükrimin Halil, “Diyarbakır”, *MEBİA*, C. 3, İstanbul , 1977.

SÖZLÜKLER

Ferit Develioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat, Aydın
Kitapevi, Ankara, 2013.

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

EKLER

Ek 1: I. Yasama Dönemi Diyarbekir Milletvekilleri Fotoğraf Albümü

Feyzi Bey (Pirinçcioğlu)

Hacı Şükrü Bey (Şükrü Aydınadağ)

Hamdi Efendi (Abdulhamit Çintan)

Kadri Ahmet Bey (Abdulkadir Kadri Kürkçü)

Kadri Bey(Mehmet Kadri Üçok)

Mustafa Akif Bey(Tütenk)

Kaynak: *TBMM Albümü*, 1920-2010 1.Cilt 1920-1950, s. 23.

Meb'usun İsmi	Pederinin İsmi	Sana'atı	Meslek ve vazifesi	Sınni	Daire-i İntihâbiyesi	Kazandığı rey 'adedi	Ankara'ya Tarih-i Muvassalatı	Memleketi ve Memleketteki Mufasssal Adresi	İmzası	Mülâhazat
Hamdi Efendi	Ali Efendi	-	Mu'allim-i Mekteb-i Sultânî	49	Diyarbakir	103	19/5/36	Diyarbakir Mekteb-i Sultani 'ulum ve Farsî Mu'allimi Hamdi Efendi	Hamdi	-
Hacı Şükrü Bey	Nedim Bey	Alay Kumandanı	Asker Binbaşı	39	Diyarbakir	112	23 Nisan Heyet-i Temsiliye'de Kumandan	Diyarbakir	Hacı Şükrü	-
Kadri Bey	Molla Hafız Necib Efendi	Muş Mutasarrıf Sabıkı	Memuriyet	39	Diyarbakir	131	14/5/36	Diyarbakir Hacı Ganizâde	Kadri	-
Kadri Bey	Ahmed Ağa	Jandarma Zabiti	Diyarbakir Jandarma Alay Erkân Bölüğü Kumandanı	38	Diyarbakir	95	16/5/36	Diyarbakir Jandarma Alay Erkân Bölüğü Yüzbaşı Kadri Efendi	Kadri	-
Mustafa Bey	Hafız Ahmed Efendi	Evkâf ...	Memuriyet ve Mu'allimlik	45	Diyarbakir	79	16/5/36	Diyarbakir Hafız Ahmed Efendi	Akif	

Yüksek bir mahiyyet-i tarihiyyeyi haiz bulunan Büyük Millet Meclisi Aza-yı Muhteremesinin tarihe kıymettar bir bergüzer olmak üzere sicillerinin cem ve tanzimine Meclis-i Divan Riyaseti karar vermiştir. İşbu cedvelin imlası ile hane-i mahsusuna imza dahi vaz' olunarak mezkûr sicile esas olmak üzere başkâtibata i'tası mercudur.

Ek 3: Feyzi Bey'in Seçim Mazbatası

ایضا	مکان و مکلفه کی منصف آدره	آفزه، نایب موصف	فرستادن رنگ	دوره انتخاب	سن	سید یا وظیفه	صفت	برینک آمر	ایضا
بصر	ریاسته مختیاره	کاظم	ریاسته	۴۴		مفتیش	مفتیش	ریاسته	تقریر

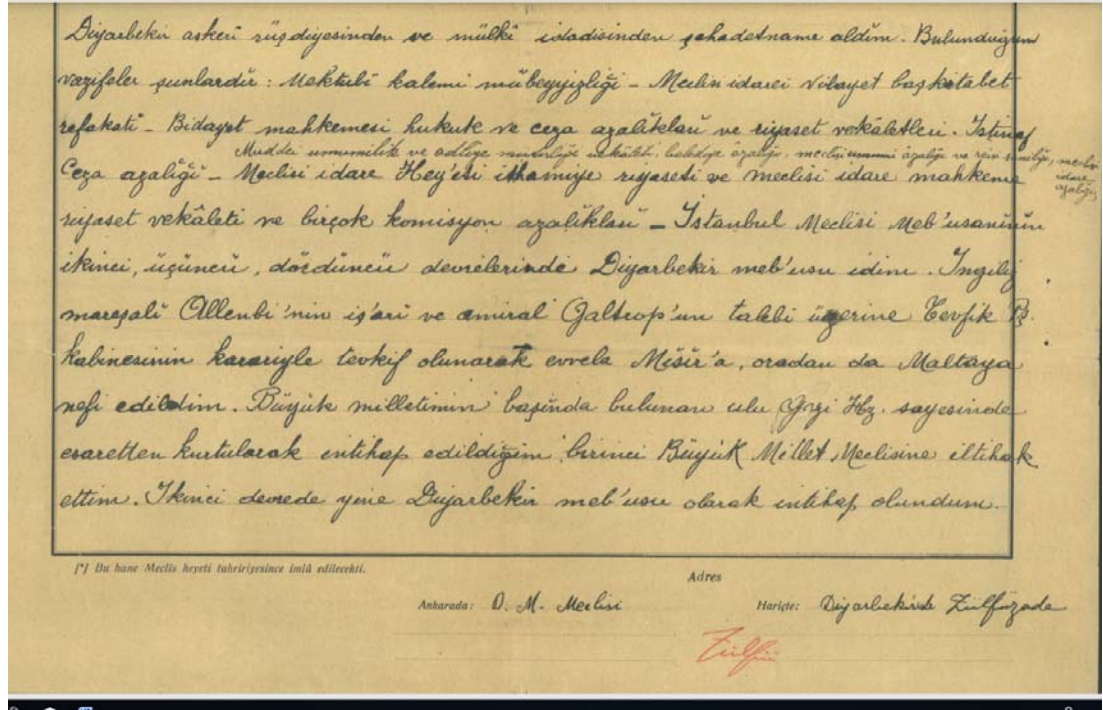
İsmi	Pederinin İsmi	Sana'atı	Meslek ve Vazifesi	Sınni	Daire-İ İntihabiyesi	Kazandığı Rey	Ankara'ya Tabi'-İ Muvassalatı	Memleketi ve Memleketteki Mufassal Adresi	İmzası
Feyzi	Arif Bey	Çiftçi	Çiftçilik	43	Diyarbakir	-	2 Kanun- sanî 1338	Diyarbakir- Pirinçizâde	Feyzi

Ek 4: Zülfü Bey'in Tercüme-i Hal Belgesi Sayfa:1

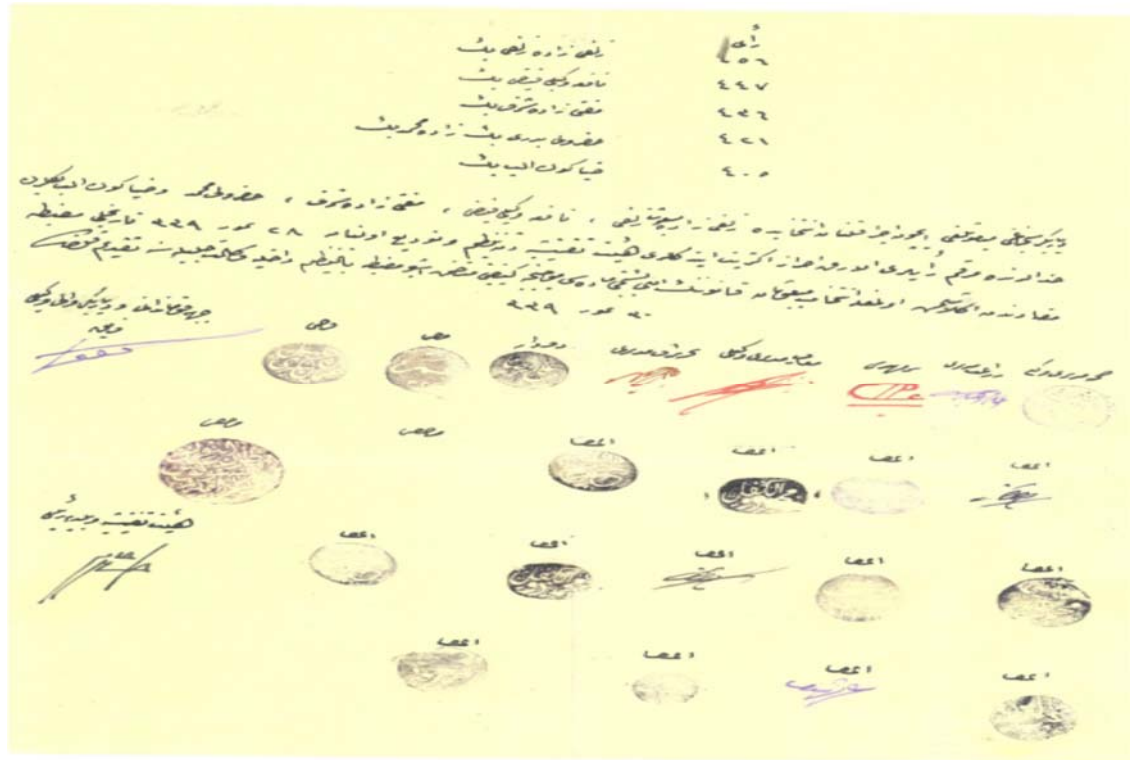
T. B. M. M. Âzayı kiramına mahsus muhtasar tercüme-i hal varakası			
İntihap dairesi	<i>Dişarbekir</i>	Eserleri	
İsmi	<i>Mekmet Zülfü B.</i>	İhtif rütbeleri	
Aile ismi	<i>Zülfü zade</i>	Mealek ve mesgüliyeti	<i>Ciftçi</i>
Babasının ve annesinin ismi	<i>Ali Hâmit B. Nâzire H.</i>	Evli olup olmadığı ve kaç çocuğu bulunduğu	<i>Evli - Üç çocuğum vardır</i>
Doğduğu yer	<i>Dişarbekir</i>	İntihaptan evvel son me-muriyeti	
Oturduğu yer	<i>Dişarbekir</i>	Memur değilse intihaptan evvel son vaziyeti	<i>Ciftçilik</i>
Doğduğu tarih	<i>Rumî 1292</i>	İntihap mazbatasının tarihi	
Tahsili	<i>İlmi</i>	Kaç rey ile mebus intihap olunduğu	
Bildiği diller	<i>Ana dilinden başka biraz İngilizce</i>	Mazbatasının Meclis Heyeti Umumiyesince tasdik tarihi []	
Nesle ihtisası olduğu		Meclise iltihak tarihi	<i>4 Mayıs 1931</i>
Muhtasar tercüme-i hal			

Kaynak: Zülfü Bey'in Tercüme-i Hal Belgesi, TBMM Arşivi: Sicil Dosya No:122.

Ek.5 : Zülfü Bey Tercüme-i Hal Belgesi Sayfa:2

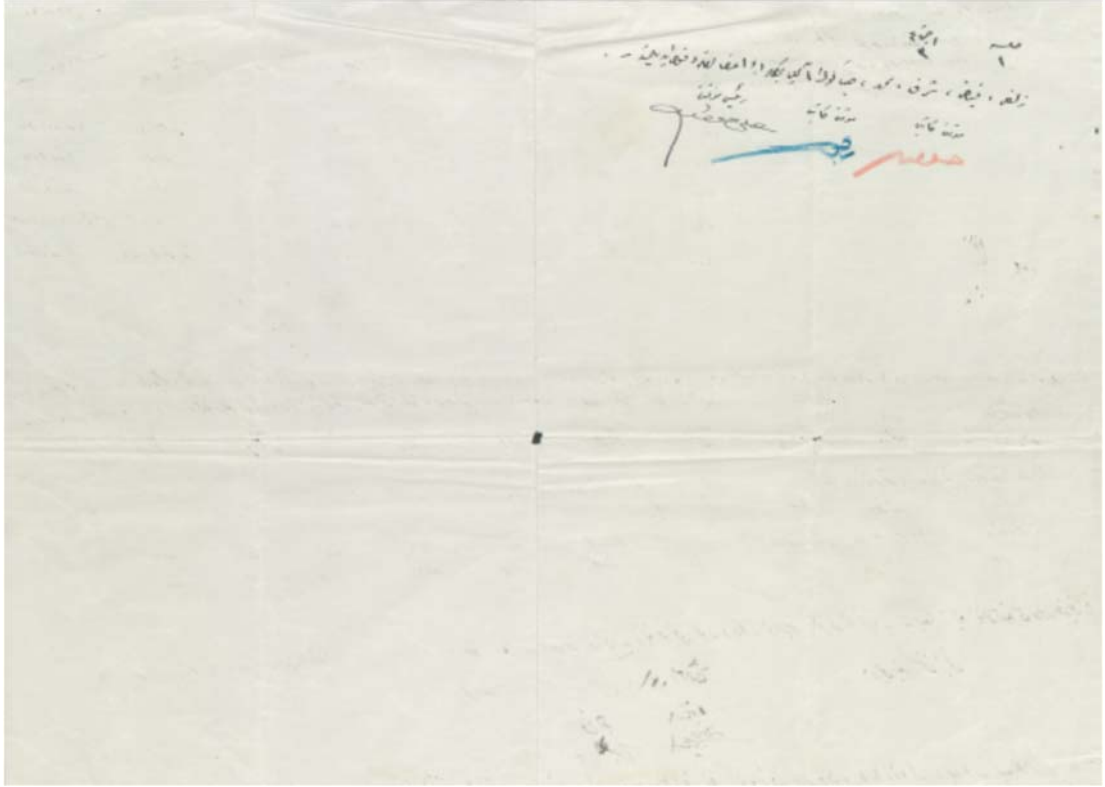

Ek 6: Feyzi Bey ve Zülfü Beylerin Mazbatası sayfa:1

Kaynak:Zülfü Bey'in *Seçim Mazbatası*, TBMM Arşivi:Sicil Dosya No:177_1_2.

Sayfa:3

Kaynak:Zülfü Bey'in *Seçim Mazbatası*, TBMM Arşivi:Sicil Dosya No:177_1_2.

Adı	Rey
Zülfü Bey	256
Nafi'a Vekili Feyzi Bey	447
Müftüzade Şeref Bey	436
Hazrolu Bedri Beyzâde Mehmed Bey	421
Ziya Gökalp Bey	405

Diyarbakir meb'usluğu için icrâ kılınan intihâbda Zülfüzâde meb'usanlığı, Nafi'a Vekili Feyzi, Müftüzâde Şeref, Hazrolu Mehmed ve Ziya Gökalp Beylerin handelerinde merkum reyleri olarak ihraz ve ekseriyet ettikleri heyet-i teftişten tanzim ve tevdi' olunan 28 numara 339 tarihli mazbata mütesadından anlaşılmış olmağla intihâb-ı meb'usân kanununun elli beşinci maddesi mucebince keyfiyeti mutazammın işbu mazbata bi't-tanzîm dahiliye vekalieti celilesine takdîm kılındı.

Numara: 30

1339

Diyarbakir Vilayeti İntihâb-ı meb'usân Kanunu'nun Elli İkinci Maddesi Mucebince

Meb'us namzedinin İsmi	Memuriyet ve vazi'yeti	Tarihi mahal ve muvasalatı	Nüfsunun mahal kaydı	Her Kazadan Aldığı Rey Miktarı (aldığı mecmu' rey miktarı)
Zülfüzâde Zülfü Bey	Diyarbakir Meb'usu	-	Diyarbakir	456
Nafi'a vekili Feyzi Bey	Nafi'a Vekili	-	Diyarbakir	447
Müftüzâde Şeref	Zira'at	-	Diyarbakir	436
Hazrolu Bedri Beyzâde Mehmed Bey	Zira'at	-	Silvan	421
Ziya Gökalp Bey	Teklif-i Tercüme Heyet Reisi	-	Diyarbakir	405

Diyarbakir Meb'usluğu için livâ-i mezkûra mülhak bi'l-cümle kazalarla mezkûr kazanın intihâb bulunan kanunun ta'yin ettiği usul ve şerâit-i kanuniye dairesinde icrâ kılınan intihabat-ı umumiye netâyîci tebyîn salifü'z-zikr heyet-i teftîşeyelerinden vüruduna münderiç âra ledi't-tahfîf namzetlerden bâlâda ism-i mezkûr zevâtâ handelerinde merhum mesaviyede rey ile ve Diyarbakir'in meb'usluk için ihraz-ı ekseriyyet eyledikleri tahakkuk-ı atıye olmağla sinni ve meb'usluğa intihab olunduklarına mübeyyin işbu mazbata tanzîm birer kıt'alar müşarünileyh yedine i'ta kılındı.

Heyet-i Teftîşîye ve Belediye Reisi

Diyarbakir Sancağı meb'usluğu için icra kılınan intihâb neticesinde Diyarbakir Sancağı meb'usluğuna intihab olunduklarını mübeyyin işbu mazbata tasdik olundu.

İşbu mazbata münderecatı ve intihaba vaki' muvaffak usul ve kanun olduğu encümence icra kılınan tedkîkat ile anlaşılmadıla 'ale'l-usul tasdiği zımnında üçüncü şube baş celîlesine takdîm kılındı.

13 Ağustos 39.

Üçüncü Şube Beşinci Encümeni

İşbu Suret Azâ Mutabıktır. 13 Ağustos 1339.

İşbu münderecat-ı vechle Diyarbakir meb'usluğuna intihab olunan Zülfüzâde Zülfü, Nafi'a Vekili Feyzi, Müfütüzâde Şeref, Hızır Veli Bedri Beyzâde Mehmed ve Ziya Gökalp Beylerin intihâbları ve mazbata münderecatı muvaffik usul ve kanun olduğu Şu'benin Beşinci Encümence icra kılınan tedkîkat ve bervech-i şubece cereyan eden tahkîkâtından anlaşılmadıla tasdikîye makam-ı 'aliye takdim kılındı.

13 Ağustos 39.

Zülfü, Feyzi, Şeref, Mehmed, Ziya Gökalp Beylerin a'zalıkları kabul edilmiştir.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Müjde Songan

Uyruğu: T.C

Doğum Yeri ve Tarihi: Batman/ Merkez 29/05/1991

Telefon:

Faks:

E-mail: mujdesongan@gmail.com

EĞİTİM

Derece	Adı, İlçe, İl	Bitirme Yılı
Lise: Piri Reis Anadolu Lisesi Batman /Merkez		2009
Üniversite: Harran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü		2015
Yüksek Lisans: Batman Üniversitesi (Sosyal Bilimler Enstitüsü)		2019

UZMANLIK ALANI: Yakınçağ/Cumhuriyet Tarihi Anabilim Dalı

YABANCI DİLLER: İngilizce

BİRİNCİ TBMM'DE DİYARBAKIR MİLLETVEKİLLERİ VE MECLİS FAALİYETLERİ

Yazar Müjde Songan

Gönderim Tarihi: 21-Eki-2019 11:55AM (UTC+0300)

Gönderim Numarası: 1197107805

Dosya adı: MÄJDE SONGAN BÄ°RÄ°NCÄ° TBMMDE DÄ°YARBAKIR MÄ°LLETVEKÄ°LLERÄ°.pdf (1.75M)

Kelime sayısı: 51541

Karakter sayısı: 334087

BİRİNCİ TBMM'DE DİYARBAKIR MİLLETVEKİLLERİ VE MECLİS FAALİYETLERİ

ORIJINALLIK RAPORU

% 11	% 7	% 1	% 8
BENZERLİK ENDEKSİ	İNTERNET KAYNAKLARI	YAYINLAR	ÖĞRENCİ ÖDEVLERİ

BİRİNCİL KAYNAKLAR

1	Submitted to Batman University Öğrenci Ödevi	% 7
2	web.deu.edu.tr İnternet Kaynağı	% 1
3	www.libertedownload.com İnternet Kaynağı	% 1
4	www.turk.org.au İnternet Kaynağı	% 1
5	docs.neu.edu.tr İnternet Kaynağı	% 1
6	www.tbmm.gov.tr İnternet Kaynağı	% 1

Alıntılarını çıkart

üzerinde

Eşleşmeleri çıkar

< %1

Bibliyografyayı Çıkart

üzerinde